Accoort VANDE Recht-ſinnige Leere der Voorſienicheyt Gods.

In't Latijn
Beſchreven, door den Godſaligen, ende hoogh-gheleerden *Franciſcus Gomarus*, der heyliger Theologie Doctor ende Profeſſor.

Ende tot verbreydinghe der VVaerheyt, ghetrouwelick inde Nederduytſche tale overgheſet.

Actor. 2. verſ. 23.
Deſen die door beſcheyden raet, ende Voorſienicheydt Godts overghegheven vvas, hebt ghy ghenomen door de handen der onrechtveerdighen, ende ghenaghelt aen het Cruyce, ende ghedoodt.

TOT DELF,
Ghedruckt by Ian Andrieſz. Boeck-vercooper aen't Marckt-velt in't Gulden A.B.C.

Anno 1613.

Aende doorluchtighe Heeren, mijn Heeren de Staten van Holland ende VVest-Vriesland.

EDele, doorluchtighe Heeren, Vaders des ghemeenen Vaderlands, mijne eerbiedighe Heeren, tot allen tijden zijnder onder den menschen, vele, ende seer sware tvvisten ontstaen over de Religie. Onder de selve gaet de Leere vande Voorsienicheyt Godts verre alle andere te boven. VVant gheene en isser van meerder ghevvichte, gheene die met heviger contentie van allen is voort-gheloopen ende verspreydt. VVant tot allen tijden heeftmen bevonden, dat dese Leere, inde Scholen der discorderende Philosophen, inde propoosten vant ghemeene slechte volck, als mede inde Studien der Christenen, onbehoorlicken, met groote schade t'samen der Kercke ende Republicke vvort ghehandelt ende ghedreven. *Want daer en wort niet wel gheleeft, indien van Godt niet wel gevoelt en wort:* gelijck den vvijt-vermaerden *Augustinus* vvaerlick ende deftigh van dese saecke vermaent. Maer desen tvvist, ghelijck alle andere, en is nerghens anders uyt ghesproten dan uyt de aengeborene ydelheyt des menschelicken vernufts, t'vvelck de natuere Godts, volghens zijne voor-oordeelen af-meet, mitsgaders uyt de onvvetenheydt der heyligher Schrifture. *Want, ghelyck Chrysostomus seyt, hier uyt rijsen ontallicke quaden, datmen de Shriften niet en weet. Hier uyt is ontstaen dit veel-voudige schade der ketteryen. Hier uyt coemt het ongebonden leven. Hier uyt spruyten alle onnutte moyten. Want ghelyck de ghene, die van het licht berooft zijn, geensins recht uyt en gaen; alsoo mede die niet en kerken noch ommesien na de stralen vande Goddelicke Schriften*

Tot allē tijden zijnder gheweest swaere twisten over de Religie, voornemelick over de leere der Voorsienicheydt Godts.

De Civit. Dei lib. 8. cap. 10.

VVat de oorsaecke zy van dese twist.

In zijn Homil. over den Brief tot den Romeynen.

worden van stonden aen ghenootsaeckt in velen te feylen: als de welcke wandelen in schadelicke duysternissen. Over-sulcx schijnense veel aen de Kercke, als mede aen t'ghemeene Landt verdient te hebben, die t'onsen tijde, dese Leere vande Voorsienicheyt Godts, achter-volghende de gronden der heyliger Schrifture, gearbeyt hebben, uyt te leggen, ende te verclaren. Den vvelcken ick oock voor leer-Meesters der Christenheyt erkenne, ende omhelse. Maer na dien de selve, al-te-mets, inde manieren van spreken, van malcander verschelen, Soo gheschiet het dat hier door sommighe vroome ende goede luyden vermoeden, datter inde substantie vande saecke selfs eenigh verschil is: Sommighe quaet-vvillighe, ontsien haer niet sulcx met partijschap na te geven, ende alsoo soecken sy, met haer luyt-roepen, ende schrijven, de rechtsinnighe by een yeghelick inden haet te brenghen, ende de ghemeene ruste der Kercke te stooren. t'VVelck, hoe schadelick, het oock zy de Republijcke, en vereyscht soo seer gheen verclaringhe, als vvel beclagh, ende Medicine. Derhalven ick oock gheacht hebbe een dienstigh vverck te sullen doen, in-dien ick, achtervolghende de voetstappen der Gheleerden, dit stuck, soo tot mijn eyghen, als mede der onervarenen ende ongheleerden profijt, na mijn vermoghen, van nieuvvs vvederom op haelde, ende dat ick een accoort vande recht-sinnighe Leere der Voorsienicheyt Godts, in aller ernst ende opmoet, soude bedencken. Een stout voornemen, ick staet bekent! maer nochtans een schuldighen plicht, beyde aen de Kercke, ende t'Vaderlant. Ick verhope, dat de aenradinghe vande goede ende vrome, mitsgaders t'ondersoeck, ende de approbatie van mijne hoogh-gheleerde mede-ghenooten, alle na-dencken van vermetelheyt sullen vvegh-nemen. VVant, ghelijck tot de uyt-legginghe van eenen al-ghemee-

De gene die de leere vãde Voorsienicheydt Godts na de Schrift verclaert hebben, hebben veel verdient aen de Kercke.

VVt de verscheydẽ manieren van spreken die de rechtsinnige in dese Leere ghebruycken, meynẽ sommighe datse in saecke selfs oneens zijn.

d'Oorsaecke vvaer door dẽ Autheur, om dit vverck byde hands te nemẽ bevveght is ghevveest.

Erkent ende voorcedt

al-ghemeenen brant, een yeghelick met recht toeloopt, ende alſdan niet alleen ghepreſen en vvort de neerſticheyt vande ſtercke, maer oock den yver, ende devoor vande onſtercke; ſoo houde ick het daer voor, dat mijnen gheringhen arbeyt, die ick om t'verſchil vande Voorſienicheydt Godts vvegh te nemen, aenvvende, niet allenthalven ſal miſpreſen vvordē. Voorts, na dien in alle ſchriften, voornementlick tvvee dinghen, beneffens de vvaerheyt vande ſaecke ſelfs, vereyſchet vvorden, te vveten, cortheydt ende claerheyt, t'eene, op dat vvy met aendacht, t'andere, op dat vvy met vrucht leſen moghen: ſoo hebbe ick beyden, nae mijn gheringh vermoghen, ſoo inde maniere van t'voorſtellen, als inden ſtijl van't ſchrijven ghevolght, ten eynde de duyſterheyt, niet en ſoude maecken tvvijffelinge, noch de lanckheyt, verdriet. Maer *V.E.E.* doorluchtige Heeren, Vaders des Vaderlants, mijne eerbiedighe Heeren, hebbe ick, om verſcheyden oorſaecken, goet ghevonden, niet teghenſtaende de onvveerdicheyt, deſen mijnen gheringen arbeyt, ſoodanigh alſe ſoude moghen vveſen, op te draghen. Eerſtelick om te betuyghen mijne onderdanighe eerbiedicheydt teghen *V.E.E.* doorluchticheden, die ick diene, ende aen den vvelcken ick verbonden ben. Daer na, om *V.E.E.* de eerſtelinghen mijnes dienſts, voort-comende uyt *V.E.E.* Academie, mitſdien *V.E.E.* toebehoorende, op te offeren. Eyndelick op dat ick de vvaerheydt van deſe Leere, die ghy tot noch toe ſtantvaſtelick hebt voorgheſtaen, uvver *E.E.* beſcherminge ſoude bevelen. VVant als ick, by mijn ſelven, ghedencke, vvat eene groote neerſticheyt, godtvreeſentheyt, vvat eene groote lijtſaemheyt, ende volſtandicheyt *V.E.E*, int neder-legghen der tvviſten in deſe ende dierghelijcke ſaecken meer, gebruyct hebben, dunckt my dat ick aenſchouwe een afbeeldinghe, ende ghelijckeniſſe

zijne gheringheyt.

Belooft cortheydt ende claerheyt, die in alle ſchriften vereyſcht vvorden.

Verhael der redenē, om de vvelcke hy dit zijn vverck de E.E. Mogende Heeren Staten opdraeght.

Deſen lof hebben mijn E.E. M. Heerē Staten ingeleyt

over de sare kẽ vã Casper Coeihaes, *ende* Cornelis Wiggersen.

lijckenisse der loffelicker Keyseren *Theodosij*, ende *Valentiniani*. Ic vreese geensins, dat yemant die vvijs is, in dit mijn oordeel ende gevoelen oprechticheyt sal vereyschen, ende meynen, dat ick *V.E.E.* flattere ofte pluymstrijcke. VVant d'exempelen en zijn niet vvijt ende zijt om te halen ofte verre te soecken, maer de selve zijn naect ende claer voor aller menschen oogen, ende een yegelick heefter de mont vol van. Ende ghenomen, sy svveghen alle, de saecke selfs vvijset aen, ende sy spreect stil-svvijghende in *V.E.E.* name

Theodos. *ende* Valent. Cyrill. Alexand. *Epist.* 7.

met die voor-treffelicke Keysers aldus. *Aen den schuldighen plicht tegen Godt hangt den welstant onser Ghemeente: eñ tusschen beyden is een groote ghemeenschap: Want dese twee saecken hangen gheheel aen malcander, ende d'eene groyet, eñ neemt toe, mits t'groyen ende toe-nemen van d'andere: in voegen, dat de ware Religie, door d'oeffeninghe der gherechticheyt, maer de Ghemeente met hulpe van die beyden eenẽ schoonen glans ende luyster heeft. Derhalven, wy die van Godt inde regeeringe ghestelt zijn, wesende de Banden vande Godtsalicheydt, ende van der onderdanen gheluck ende welvaren, behouden t'allen tijden, de ghemeenschap van dese twee saecken onverseert, ende met onse toeversicht bevorderende de vrede onder den volcke, beneerstigen wy alsoo de vermeerderinghe vande Republijcke, dat wy den onderdanen (om soo te segghen) allens-halven ten dienste zijnde, versien, ten eynde sy mochten vroom ende Godtsaligh zijn, ende inde Republijcke als vrome ende Godtsalighe toestaet, converseren soo wel op het eene als op het andere, ghelijck dat betaemt, acht hebbende. Want het en can niet wesen, dat yemant, die het eene betracht, oock van gelijcken, niet voor het ander soude sorge dragẽ.*

VVat het voor saeckẽ zijn die den Autheur verstout hebben.

Dit verhael vande saken, die ghy mijne *E.E.* Heerẽ inde Kercke ende Republijcke verrichtet hebt, mitsgaders de overtuyginge van uvve vvonderbaerlicke Godt-vreesentheyt, hoeft my, die met den alderyersten schroome de *E.E.* doorluchtiche-

den aen

den aen te spreken moet ghegeven ende t'herte versterct. VVant, behalven mijne gheringheydt, scheenender noch tvvee dingē inde vveegh te zijn, de menighvuldicheyt van dusdanighe Dedicatien, mitsgaders de cortheyt van t'selve schrift. Maer de saecke vvel inghesien zijnde, achte, dat geen van beyden, buytē mijn behoorlic devoyr is. VVant, steunende op *V. E. E.* goedertierenheyt, ende op t'ghene de gevvoonte, ende den tijt mede-brengē, daer beneffens op de oprechticheyt mijns gemoets, en meyne niet, te sullen ghescheiden, dat ick sal vervallen in suspicie van een onbeleeft gemoet: ende dat ick sal hooren dat vandē Keyser *Augusto. Wy hebben alsulcke groeters ghenoegh t'huys.* Voorts en sal mede de cortheyt mijns schrifts, gelijck ick verhope, geen hinder doen, gemerct, in soo grooten overvloet van ghevvichtige saeckē, de cortheyt *V. E. E.* doorluchticheden beter schijnt te passen, dan de vvijtloopicheyt. Ten anderen, dese vereyscht met recht t'ooghmerck van ons voornemē. VVant alsoo ick uyt ben om te stellen een accoort van die Leere, van vvelckers ondersoec, vele, vermits de besondere svvaerheydt vande saecke, als mede om de al te groote prolixiteyt der Boecken die dese materie verhandelen, af-ghescrict vvorden, soo ist, dat ick der-halven geoordeelt hebbe, dat my voor al stont te letten op de cortheyt, ten eynde ick hier door den Leser tot het verstant vande VVaerheyt soude brengen. Eyndelick, soo comen hier mede by exempelen van vermaerde Schribenten, soo vvel oude als nieuvve, de vvelcke, al-hoe-vvel gheleerder, nochtans van ghelijcke groote, ofte mede vvel corter ghedenckvveerdighe schriften, Princen, Coningen, ende Keysers op ghedragen hebbē. *Aristoteles* is een getuyge, de vvelcke aen d'een zijde vvel een treffelick, maer nochtans, aen d'ander zijde een seer cort gheschrift vande VVereldt *Alexandro Magno* heeft toege-

VVederom, vvat het voor saeckē zijn die hē beschroome ghemaeckt hebben den E. E. Heeren Staten aen te spreken.

Verhoopt dat de cortheydt zijns schrifts geē hinder sal doē, devvijle de selve om verscheyde redenen vereyscht vvordt.

Hier hē heeft by verscheyden exempelen, ende in vvien.

toegheeyghent. Een ghetuyghe is *Cyrillus Alexandrinus*, de vvelcke eenighe corte Boecken vant oprechte gheloove, eensdeels den Keyser *Theodosio*, eensdeels eenige Coninginnen heeft toegeeygent. Daer zijn noch verscheydē andere ghetuygen meer, soo van onsen, als der out-Vaderen tijde, dese te verhalen en soude soo svvaer niet zijn, alst vvel hatelick ende onnoodigh is. Over-sulcx verhope, dat de toeeygheninghe van dit corte schrift, my geen cladde van onbeschaemtheyt ofte onvoorsichticheydt sal aenvvrijven: insonderheyt devvijle dit mijnen schuldighen plicht medebrenght, ende datter exempelen van voorsienige Mannen voorgaen. Maer men sal by avontuer segghen, vele verscheyden schriften van anderē nemen vvel uyt in cortheydt, maer des niet teghenstaende gaen sy verre te boven in fraeyheydt ende gheleertheydt. Voorvvaer, dat stae ick bekent: maer hier mede, en sal de cortheyt geen foute gerekent vvorden, maer de gheringheyt ende lichticheyt des vvercx, de vvelcke gelijck ickse erkenne, alsoo sullen uvve doorluchticheden, gelijck ick verhope, de selve vergeven, ende en sullen ymmers mijn voornemen niet misprijsen. Ia dat vvil ick *V. E. E.* doorluchticheden hoochelijcx ghebeden hebben. Voor de reste, bidde ick den alderbesten ende grootsten Godt, dat hy *V. E. E.* godtsalicheyt, vvijsheyt, ende macht gheluckelick ende langduerichlick vvil beschermen, ende vermeerderen, tot vvelstant vande Kercke ende Republijcke, ende tot zijns naems eeuvvighe eere. VVt *V. E. E.* Academie tot Leyden in Holland, int Iaer ons Heeren 1597. Den 5. Meert.

Bidt dat de E. E. Mogende Heeren Staten de gheringheydt zijns Schrifts vvillen ten besten nemen. VVenscht de selve alles goets.

V. E. E. doorluchticheden gheheel toegheneyghde Franciscus Gomarus Brugensis.

Accoort
Vande recht-sinnighe Leere
der Voorsienicheydt Godts.

Dat eerste Capittel.
Handelende vande verscheyden beteeckeninghe des vvoordts Voorsienicheydt.

DE Histori-schrijvers verhalen/ dat Pericles, al eer hy aenvingh een Oratie te doen tot den Volcke/ gewoon was/ Godt te bidden/ dat doch niet een enckel woordt/ hem/ tegen zijnen danc/ soude ontvallen/ t'welck niet tot de teghenwoordighe materie en diende. t'Was voorwaer sorghvuldighlick ende voorsichtelick ghehandelt/ vermits de teere Ooren des ghemeenen volcx/ die om een Haverstroo ghequetst worden/ ende den verkeerden yver van sommugen/ die alles ten arghsten upt legghen. Maer/ick meene/dat dit selve/my/die vande Voorsienicheydt Godts handelen sal/ veel sorghvuldiger waer te nemen staet. Waer toe my niet alleen/ de overtuyginghe mijner gheringheyt/ de ghewichticheydt vande materie/ nitsgaders het scherpe oordeel der Gheleerden/ maer oock het voor-oordeel van velen/ vermaent/ ende aen-port. Want (op dat ick spreecke met den ouden Schrijver) ick bekenne seer geern de spreucke van een wijs ende getrou Man ghesproocken/ die ick dickmaels in mijn ghedachte neme/ Van Godt/ jae selfs met waerheydt te spreecken is periculoos. Want niet alleen en zijn die dinghen periculoos/ die valsch zijnde/ van Gode uyt ghesproocken worden/ maer oock die de welcke waerachtigh zijn/ ende niet op haer pas byghebracht en worden.

VVat Pericles gevvoonlick hadt, eer hy aenvingh een Oratie te doen tot het Volck.

VVaerõ sulcx voorsichtich gedaen vvas.

VVaerõ sulcx den Autheur voor al staet na te volgen.

Origenes in Ezec. Hom. 2.

HIerom ick keere my tot u o alder-grootsten ende alder-besten Godt/ ende bidde u om ghenade/ hulpe uwes Gheestes/ ende wijsheyt: verleent doch/ dat ick de waerheyt treffe/ ende de selve heylighlick ende bequamelick voort-draghe: datse

Ghebedt, dat hy de vvaerheydt mach treffen, ende den Leser de selve verstaē,

datse de ghene / diese lesen sullen recht verstaen : Eyndelick dat wy alle te samen/alle onsen arbeyt ende neerstichheydt tot de waerheyt/ Christelicke vrede/ mitsgaders tot uwes naes/ prijs ende welstant der Kercke/ besteden.

Die vande Voorsienicheyt spreeckē sal, moet beginnē vande uytlegginghe des VVoorts.

Het vvoordt Voorsienicheyt vvordt verscheydelic genomē, ende beteeckent als eerstē, voorvvetēschap.

OM dan te spreecken vande Voorsienicheydt Godts/op dat onse reden/ ghelijck als volghens eenen sekeren wegh/ met goet beleydt haren ganck hebbe/ soo achte ick/ dat vande uyt legginge des Woordts / waer mede de saecke beteeckent wort/ te beginnen staet / op dat wy niet door de ambiguiteyt ofte twijfelachticheydt van dien/ vande Waerheydt af-dwalen. Want het woort Voorsienicheyt wort verscheydentlick ghenomen. Ten eersten / het wort ghereffereert tot het verstant/ en beteeckent alsdan voor-wetenschap; ghelijck by de Griecken het woordeken *pronoia*. Hier toe dient dese gemeene/ ende wel bekende definitie vanden Orateur *Cicero*. Voorsienicheyt is, waer door yet wes dat toecomende is ghesien wort, eer het geschiet. Daer na / het behoort mede tot den wille/ ende beteeckent een goeden raet ofte beraet: dat is / een wijse verordeninghe eenigher saecken / tot een goet eynde. Want tot dese Voorsienicheydt behooren allenthalven / voor-wetenschap/ ende voor-ordeninghe/ eerst vant't eynde/ ten tweeden vande middelen. Want het eynde (ghelijck seker door het licht der natuere alle menschen bekent is) is eerder int voornemen, dan de middelen (in dien niet ten aensien vanden tijdt / immers ten aensien vande ordre) ende ist laetste inde uytvoeringe. Soo niet/ en mach alsdan gheen Voorsienicheydt/ maer lichtveerdicheyt ofte onbedachtsaemheyt ghenaemt worden. Daer na/ het eynde en moet niet alleen goet zijn/ maer boven dien oock moghelick/ soodanigh dat het can vercregen worden. Want ist quaet/ soo ist schalckheydt: ist onmoghelijck/ soodanigh dat niet en can vallen/ 't is onwetenheyt/ t'welck alle beyde recht teghen de Voorsienicheydt strijdt. Even-wel / het waer somwijlen/ by misbruyck / oock ghepast op een boosen raet ofte voor-nemen. Aldus ghesciet by den Philosooph Aristoteles, wanneer hy seyt / Met voordachten raet, ende ghemoet om hem om den hals te brenghen. Maer / ghemerckt de selve

Cicer. de inuent. lib. 2.

Ten tvveedē beteeckent eē goet besluyt.

VVat alsdan tot de selue vereysche vvordt.

Het eynde vā al sieck, moet eerder int voornemen zijn, dan de middelen.

t'Selve moet goet ende verkrijgelic zijn.

Het vvoordt Voorsienichz vvordt somvvijlē by misbruyck gepast op een quaet voornemen.

Arist. mag. moral. lib. 1. cap. 17.

selve een deught is / soo wordtse nae ordinaris ghewoonte/ op het goede ghepast. In welckers aensien/ Felix mitsgaders oock Gode Voorsienicheyt wort toegheschreven. Ten derden/wordt het woort Voorsienicheyt insghelijcx toe-ghepast de daet/ende t'effect vande Voorsienicheyt/ dat is/ het beteeckent ghemeenlick / een wijse regeeringhe der dinghen die alreede zijn/ tot een goet eynde. In welcker voeghen / het onderscheyden wort vande werckinghe der dinghen selfs: ghelijck dat gheschiet inde afdeelinghe der ambachten. Want, sommighe ambachts-lieden, (seyt *Nyssenus*) zijn alleenlick daer in ervaren ende onderwesen, datse goet werck souden mogen maken, ende voorders en draghen sy gheen sorghe meer; ghelijck de Deckers, de Scribenten, de Pottebackers: sommighe wederom draghen alleenlick sorghe tot het bestellen der dinghen die alreede in esse zijn; ghelijck de Palfeniers ende de Herders. Alsoo seyt den Apostel/ die zijn eyghen dinghen niet en bestelt. Nu/ nae dien tot dese regeeringhe ofte bestellinghe/ twee saecken vereyscht werden / namelick / de versorginghe ofte bevorderinghe van dienstighe/ ende de verhoedinghe / ofte voorcominghe van schadelicke middelen: soo gheschiet/ dat het woordt Voorsienicheyt/by de goede Autheuren/al-te-mets voor t'eene/ al-te-mets voor t'andere deel ghenomen wert. Alsoo van ghelijcken inde heylighe Schriftuer/Godt sal een Schaep bestellen voor hem ter offerande. Dierghelijcke plaetse hebt ghy Exod. 18. vers. 21. ende elders. Ende hier mede coemt over een t'ghene den Apostel seyt / besorghende ende bestellende t'ghene eerlick is onder den menschen. Eyndelick / ten vierden/ begrijpt het int breede / een voornemen / ofte besluyt van yet wes te verrichten ofte te doen / t'samen met de uytvoeringhe van dien. In desen sin nemen wy al hier de Voorsienicheyt Godts / achtervolghens den eysch vande saecke selfs/ mitsgaders t'ghebodien der Ouden / vanden welcken dese woorden voort-ghecomen zijn. Alsoo vermaent *Cicero*, Derhalven, ick segghe dat inden beginne door der Goden Voorsienicheyt, de Werelt, ende alle de deelen des Werelts ghemaeckt ofte gheordonneert zijn, ende dat de selve t'allen tijden van dese gheregeert worden. Insghelijcx *Lactantius*, soo is dan de Goddelicke Voorsienicheyt (ghelijck sulcx ghevoelt hebben, de ghene, die van my ge-

Ordonnarie nochtans vvertet op het goede ghepast.

Act. 24.4.

VVat het vvoort Voorsienicheydt, ten derden, beteeckent.

Greg. Nyss. de providentia.

1. Timoth. 5.8.

Gen. 22.8.

Rom. 12.17

VVat het ten laetsten ende ten vierden beteeckent.

Datter in desen sin al hier genomē wordt.

Cicero de natura Deorum. l. 2.

De ira Dei cap. 10.

noemt zijnde) door welckers cracht ende macht ghemaeckt zijn, ende gheregeert worden alle die dinghen, die wy sien. Want sonder de Voorsienicheydt Godts / en heeft de Werelt niet connen gheschapen worden: sy en sonde oock niet staende blijven/soo verre sy niet door de Voorsienicheyt / geregeert werde. Even-wel ondertusschen wordt met goede bequaemheyt het woordt Voorsienicheyt/ int ghemeen/ ghestelt zijnde teghen de Scheppinghe/niet ghetrocken tot het eeuwighe besluyt Godts/als niede de Scheppinghe/maer wordt alleenlick ghebruyckt om uyt te drucken de regeeringhe aller dinghen. Hierom seyt de Wijseman, Hy heeft het cleyne ende groote ghemaeckt, draeght sorghe voor alle ghelijck. Insghelijcx Theodoretus, Hy heeft ghestelt, niet alleen die dinghen die de Scheppinghe aen-gaen, maer oock die, de welcke tot de Voorsienicheydt behooren. Dewijle hy niet alleen alle dinghen gheschapen heeft, maer oock inde regeeringe van dien volhart. Ten laetsten op dat ick andere voor-by ga/ alsoo vermaent Damascenus uyt Gregorio Nysseno, Derhalven is de Voorsienicheydt een sorghe Godts, over die dinghen die-der zijn.

Het vvoordt Voorsienicheydt vvort gemeenlic alleen gebruyckt om uyt te drucken de regeeringe aller dinghen.

t'Boeck der VVijsheydt cap. 6. 8.

Comment. Ier. 51. & de, in or. de cret. epit. ca. provid.

Lib. de provid. cap. 2.

Dat tweede Capittel.

Int welcke bevvesen vvort, datter een Voorsienicheyt Godts is.

Ende dus verre/ vant woort Voorsienicheyt, mitsgaders t'ghebruyck van dien. Laet ons nu treden tot de saecke selfs, en tot de Voorsienicheyt Godts comen. Ende laet ons na onse geringheyt vande Natuere, ende nutticheyt der kennisse van dien wijders spreecken. Nopende de Natuere / hier van wordt int generael ghevraeght/ offer oock een Voorsienicheydt Godts is: ende int bysonder / wat eynlick de selve is. t'Welck wy/ nu elcx na zijne ordre sullen achter-volghen. Voorwaer het eerste deel / is door t'licht der Natuere soo naeckt ende claer/ dattet/ten waer de uyt-nemende stoutheydt der godtvergheten menschen dede / en men niet te achten hadde op de swacken/ die sy soecken te verderven / onnoodigh soude zijn eenighe woorden daer van te maecken. Want / met de selve be-

Twee saecken moeten vvijders aenghemerckt vvorden, de nature der Voorsienicheydt ende de Nutticheydt der kennisse van dien.

Vande nature vvort gevraecht, offer oock een Voorsienicheyt is, ende vvat de selve is.

Datter een Voorsienicheyt Godts is leert het licht der natueren, ende vvaerom die even-wel moet bevvesen vvorden.

wijs-rede-

wijs-redenen, seyt Nyssenus, daer mede bewesen wort datter een Godt is, can de Voorsienicheyt bewesen worden. Ghewisselick/ dewijle alle menschen aengheboren / ende int herte ghelijck als gheschreven is/datter een Godt is / in voeghen dat selfs de Epicureen sulcx niet ontkent en hebben; wie isser/die zijne Voorsienicheyt sal derven verloochenen? Want indiender een Godt is (seyt Lactantius) voorwaer hy voorsichtigh als Godt: want hem en can anders gheen Godtheyt toegheschreven werden, ten zy saecke hy de voorledene dinghen behoudet, de tegenwoordighe weet, ende de toecomende voorsiet. Ja/ten opsichte van desen/ bestraft Godt de ydelheyt der Afgoden/ ende eyghent hem selven / de Godtheyt toe / by den Propheet Esa. cap. 4. vers. 23. al waer hy seyt/ Vercondighet ons wat hier namaels comen sal, op dat wy mercken dat ghy Goden zijt. Ende op een ander plaetse/ by den selven Propheet/cap. 42. vers. 9. Ick ben de Heere, dat's mijnen naem, ende en wil mijn eere gheen ander gheven, noch mijnen roem den Afgoden. Siet, wat hier noch comen sal, dat vercondighe ick van te vooren, ende vercondige, oock wat nieuws, eer het dan opgaet, laet ickt u hooren.

Daer Godt uyt bekent vvordt, daer vvordt oock zijne Voorsienicheydt uyt bekent. Godt, so verre hy niet voorsichtigh en is, en is gheen Godt. Godt bevveert zijne Godtheydt, door zijne Voorsienicheyt.

Daerom de ghene die de Voorsichticheyt wegh-neemt / al ist schoon dat hy niet den monde de Godtheydt ten hooghsten bevestight/ soo verlochent hy nochtans de Godtheyt inder daet. Voorwaer/ na dien wy niemant weerdigh achten een Vader ghenoemt te werden / die sich ontslaet van alle sorghe over zijne kinderen, ofte een Coninck ghenaemt te worden / die zijne onderdanen niet en achtet: Wat cander onbehoorlicker gheschieden / dan te meynen / dat dien alder-rechtveerdighsten ende goedertierensten Heer ende Vader aller dinghen/uyt de handt ghesmackt hebbende het Regiment der Werelt / zijn Rijcke en zijn Werck soude bevelen de wispeltuerighe Fortuyne / ende de vertele wille-keur der ondersaten. Daerom/ wel te recht ende seer destigh (ghelijck hy veel van Godt spreeckt) seyt Nyssenus, Om dat hy wijs ende goet is, daerom draeght hy wijsselick ende goedichlick sorge over al datter is, want draeght hy gheen sorghe, soo en is hy niet goet, draeght hy gheen goede sorghe, soo en is hy gheensins wijs.

Die de Voorsienicheyde Godes vvegh neemt, verloochent de Godtheyt.

Maer/ op dat wy van die hooghe natuere Godts/ nae zijne wercken/ ende dat uytstekende ghebouw der Werelt onse Oogen ommeslaen/ wie

VVt het ghebou der VVerelt met al t'ghene dat

hier in u, vverdt de Voorsienic-heydt Godts claerlick af-genomen, en de verstaen.

isser soo onverstandigh / die upt des Hemels groote / vastic-heydt / beweginghe / ontalbare menichte der ghesternten / dis-positie / claerheyt / ende bequaemheyt om de ghesette stonden der tijden / mitsgaders de vruchtbaerheyt des Aertrijcx te re-geeren / niet en bekent de claer schijnende Voorsichticheydt Godts? Wie isser soo plomp / die upt de vasticheyt des aert-bodems / midden inde locht int ghewichte hanghende: Wt de wonderlicke ghestalte / verscheydenheydt / bequaemheydt der Dieren / der Boomen ende Vruchten / mitsgaders upt de ongheloofelicke onderhoudinghe ende voortteelinghe van yder soorte / niet ontwaer en wort de wijsheydt ende machte Godts? Wie isser soo blint / die upt den gheduerighen vloet der Fonteynen / upt den ghestadighen loop der Rivieren / upt de wijde / vruchtbaerheyt / vloet eñ ebbe vanden Oceaen / eyndelick upt het t'saemen-voeghsel van alle de deelen des Werelts / upt haer ghebruyck / orden ende cieraet niet en siet / ghelijck als in een Spiegel de afschijnende Voorsienicheyt Godts / sich daer over niet en verwondert / ende de selve niet en looft ende prijst? Daerom / seer heerlick / ghelijck in al-

Rom. 1. 19.20. les / spreeckt den Apostel. Om dieswille dat het ghene dat ken-nelick is aen Godt, openbaer is in hen: want Godt heeft het hen gheopenbaert; Want t'ghene in hem onsiennelick is (namelick zijne eeuwighe moghentheyt, ende Godtheyt) wort uyt de Schep-pinghe der Werelt doorsien, dewijle het door de geschapene crea-tueren verstaen wordt, op dat sy niet ontschuldigh en zijn. Jae den Propheet Iob leert claerlick / dat Godts Voorsienicheyt soo gantsch openbaer is / dat de onvernuftighe Dieren dese

Iob 12.7. 8.9.10. leeren ende aenwijsen. Maer (seyt hy) vraeght doch het Vee, dat sal het u leeren, ende de Voghelen onder den Hemel, die sul-lent u segghen. Of spreeckt met der Aerden, die salt u leeren: en-de de Visschen inde Zee sullent u vertellen. Wie en weet sulcx alles niet, dat des Heeren hant dat ghemaeckt hebbe; in wiens hant dat de ziele van alles datter leeft, ende den gheest alles vleesch eens

Act. 14.17 yeghelijcken is? Alsoo mede Paulus. Hoe wel hy hem selven niet onbetuyght ghelaten heeft: ons goet doende, ende ons reghen vanden Hemel, ende vruchtbare tijden ghevende: ende onse her-ten vervullende met spijse ende vrolickheyt. Ende op een ander

Act. 17.26 plaetse / Hy heeft gheordonneert sekere gheleghentheden der tij-den,

den, ende eynden harer wooninghen, die hy gheset heeft, op dat sy den Heere soecken souden, oft sy hem doch ghevoelen, ende vinden mochten. Hierom seyt den Psalmist, dat de Hemelen des Heeren lof vercondighen. Psal. 19. 1. Ende uytbeeldende een prijse van de Voorsienicheyt Godts / Heere (seyt hy) onse heerscher, hoe heerlick is uwen Name in allen Landen, daer men u danckt inden Hemel. Psalm 8. 1. Jae / niet alleen de gantsche Werelt / maer de ghestalte / ende de regeeringe des menschen (welcke een dien aensien / een cleyne Werelt / ende een cort begrijp vande groote Werelt ghesept wordt) wijst de Voorsienichept Godts aen. Want dat wonderlicke maecksel des lichaems der menschen verbreyt des wercks-meesters wijsheyt ende de t'samen-voeginghe / als mede de heerschappie des Gheests heeruyt ghezijne regeeringhe. Voorwaer / dewijle gheen lichaem sonder de ziele / ghelijck mede geen Republijcke sonder regeerder / noch ghien Schip sonder stierman bestaen en can: soude dit gheheele ghebouw / t'welcke uyt verscheyden teghen-strijdighe dinghen t'samen ghebracht is / met sulcken vastichept / in sulcken orden / soo menighe Eeuwe sonder de Voorsienicheydt Godts staen ? Hierom tis een ghedenckwaerdighe spreucke / van *Gregorius Magnus*. Wie isser (seyt hy) cloeck ghenoegh om de wonderen vanden almachtighen Godt te doorgronden? Hoe hy alles uyt niet gheschapen heeft, Hoe het ghebouw der Werelt door de wonderbare cracht zijner moghentheyt ghedisponeert is, hoe den Hemel boven de locht hanght, ende den Aertbodem boven den afgrondt int ghewichte ghestelt wert: hoe dit heele ghewest bestaet uyt onsichtbare, ende sichtbare dinghen: hoe hy den mensche ghemaeckt heeft (om soo te segghen) ghelijck als int cort vergaderende een andere Werelt, doch redelicker: Hoe hy, den selven maeckende, uyt gheest ende vleesch, den gheest ende het slijck, door een ondoor-vindelicke dispositie zijner moghentheyt heeft t'samen-ghevoeght.

De menschen, zijnde als een cleyne Werelt bevestight, op hem selve de Voorsienicheyt Godts.

Ghelijck geen lichaem sonder ziele, geen Schip sonder stierman, soo can oock de Werelt sonder de Voorsienicheydt Godts bestaen.

Moral. in Iob. lib. 6. cap. 6.

Voorts / wat cander meer onbedachtsamer / jae onbeschaemder gheschieden / van dat wy hem / die t'vermoghen des toeversichts (het welcke van ghien ander / dan van een toeversiende natuere heeft connen voort-comen) niet alleen int herte der menschen, maer oock den onbewustighen Dieren eenighsins heeft inghegheven / ontnemen souden den lof ende

God inwoorsichtigh, dewijle hy den Autheur is vande Voorsichticheyt die in zijne

schepselen u. ende prijs der Voorsienicheyt. Daerom roept oock met recht
Psal. 94. 8. den *Psalmist* uyt / Mercket doch ghy sotten onder den Volcke, ende ghy dwasen, wanneer willet ghy cloeck worden? Die de oore gheplant heeft, en soude die niet hooren? Die de ooghen ghemaeckt heeft, en soude die niet sien? Die de Heydenen tuchtighet, en soude die niet straffen: die den menschen leert wat sy weten?

Het overghe-blevene zaet der Religie geplant in allen menschē herten, overtuyght den mensch van Godts Voorsienicheyt. Hier coemt mede by / t'welcke is alst zaet der Religie int herte aller menschen op t'diepste gheplant: in voeghen datter gheen Natie soo barbarisch ende soo woest en is / of de selve ghevoelt datmen Godt behoort te dienen / ende datmen ten minsten eenige achtinghe op Religie ende Godts-dienst moet hebben / derhalven bekentse oock de Voorsienicheydt Godts. Want / ey lieve / waer toe ist ghebedt van nooden / soo verre Godt het selve noch hoort / noch verhoort? Wat dingh isser ongherijmder dan de danckbaerheydt / soo verre van hem gheen weldaden en comen? Wat isser ydelder dan Religie / ende vreese Godts / in dien hy gheen acht hebbende op al t'ghene datter is / de Godtsalicheydt ende godtloosheydt der menschen even swaer wickt? Maer / by d'ervarentheydt aller tijden ende plaetsen / is anders bevonden. Want seer vele ende clare exempelen van Godts wraecke teghen de boosen / ende van zijne weldadicheydt teghen de vromen en hebben tot gheenen tijden ontbroocken. Waer van niet alleen de heylighe Historien / maer oock de Heydensche overvloedigh ghetuyghen / mitsgaders de Conscientie die als duysent ghetuygen is. Want ondersoeckt een weynigh de natuer vande selve / ende ghy en sult niet waerachtighers bevinden. Want eyndelick / wat is die anders dan gelijck als een seker voor-oordeel vant Goddelicke Oordeel / ende een vast bewijs vande Voorsienicheyt / ter weder zijden. Dit's wel bekent / ende t'is oock op zijn manier waerachtigh. De Conscientie is alle menschen ghelijck als tot een Godt. Want als de Heydenen (seyt den Apostel) die de Wet niet en hebben van natueren, het inhout des Wets doen: dese de Wet niet hebbende, zijn hen selven een Wet: als die bethoonen, het werck des Wets, in hare herten gheschreven, dewijle hare Conscientie mede ghetuyght, ende de ghedachten malcanderen beschuldighende, ende ontschuldighende. Derhalven al-hoe-wel / den goeden / somwijlen / alles

HetGhebedt, de danckbaerheyt, de Religie zijn al t'samē ydelheyt, so verre daer geen Voorsienicheyt Gods en is.

Gods vvrake tegen de boosen, ende zijn vveldadichz tegē den vromē bevestigē zijne Voorsienicheyt.

s'Menschen conscientie is eē overvloedighe getuyge van Godes Voorsienicheyt.

Rom. 2. 14. 15.

alles qualick / ende den quaden alles wel ende nae wenſchen ſchijnt te comen / ſoo en doet even-wel ſulcx de gheluckſalicheydt van ghene niet te niet: noch oock en neemt ſulcx de ellendicheyt van deſe niet wegh. Want de Conſcientie harer booſdaden/ hen voor-houdende Godts gramſchap/ laet niet af haer gheſtadelick te prickelen / ende te pijnighen: maer den vromen troost/ ſelfs int midden vande Doot / de Conſcientie ofte overtuyginge der Goddelicker Voorſienicheyt/ ende harer oprechticheydt : ghemerckt ſy dit teghenwoordighe leven, den wegh, ende niet haer Vaderlandt: den ſtrijdt, ende niet den prijs achten te weſen, ghelijck *Gregorius Magnus* ſeer aerdigh vermaent. Ten hindert mede niet/ dat wy de wijſe vande regeeringhe Godts in velen niet en begrijpen / jae dit ſelve is een teecken vande beſondere Voorſienicheyt / dat de maniere der dinghen voor ons verborghen / ende onuytſpreeckelick is / ghelijck *Chriſoſtomus* ghelegentlick leert / ende met velen beveſtighe. Hier en boven wat ſullen wy ſegghen vande dinghen die teghen den loop der natueren bevonden zijn gheſchiet te weſen? Wat ſullen wy oordeelen/ vande ontallicke Miraeckelen/ die niet by geval of de Fortuyne/ maer boven alle natuerlicke crachten voor-dachtelick te wege zijn ghebracht? betuyghen de ſelve niet claerlick de machtighe handt Godts? Ten laetſten / op dat ick andere dierghelijcke dinghen meer voor-by gae/ nae dien der dickmaels / ende by na tot allen tijden/ waerachtighe ende ſeer clare voor-ſegginghen/ oock van dinghen die na vele Eeuwen toecomende waren/ connende door gheen licht der natueren / insghelijcx giſſinghe verſtaen worden / gheweeſt zijn: ſoude yemandt even-wel noch dorven twijffelen datter een Voorſienicheydt Godts is? Soo wort dan uyt dit alles/ na ons voornemen/ de Voorſienicheyt Godts int generael beveſtight: de welcke/ op zijn behoorlicke plaetſe/ noch overvloedigher ende onderſcheydenlicker/ met d'authoriteyt der heyligher Schrift/ ſal beweſen worden.

Het qualick-varen vande vrome in dit leven, en crenckt hare gheluckſalicheydt niet, noch het te-genvvoordige geluck der onvromen en neemt hare ellendicheydt niet vvegh.

Godts Voorſienicheydt blijft vaſt, al iſt ſchoon dat vvijſe in velen niet en connen begrijpen.

De dinghen die gheſchiet zijn tegē den loop der natuere, de miraeckelen.

De menighvuldige voorſegginghen van toecomende dinghen bevvijſen Godts Voorſienicheyt.

Het derde Capittel.

Int vvelcke verclaert vvordt vvat de Voorsienicheydt Godt is.

VVat de Voorsienicheyde Godts zy.

De selve is verscheyden vande Voorsienicheyt der Engelen, ende menschen.

In vvat deelẽ Gods Voorsienicheyt bestaet.

Dien volgens/ laet ons na den eysch vande orden by ons voorghestelt/ wijders uytleggen/ Wat de Voorsienicheyt Godts zy. De selve is een Voorsienicheyt/ waer door Godt alle zijne wercken die buyten hem zijn/ met hare omstandicheden/ van eeuwicheydt t'zijner eeren besloten heeft: eñ eyndelick uytvoert. Dat wy de Voorsienicheydt Godts/ een Voorsienicheyt noemẽ/ daer mede geven wy te verstaen datter verscheydene voorsienicheyt is. Want een andere Voorsienicheydt is de Voorsienicheydt Godts/ dan der redelicker creatueren/ der Enghelen ofte menschen. Want de hare gaet toe met overdenckinghe ende beraetslaginge; maer de Goddelicke bestaet sonder dese: de hare is onvolmaeckt: de Goddelicke daerenteghen gheheel volmaeckt. t'Welck uyt de beschrijvinghe blijckt/ die wy nu wijders moeten gaen insien/ ende met een onderscheydentlicke uytlegginghe haerder deelen/ verclaren. Want/ gelijck de Voorsienicheyt int generael genomen/ begrijpt een besluyt/ met d'uytvoeringe van dien: alsoo zijn mede de deelen vande Voorsienicheyt Gods twee/ namelick den raet ofte t'besluyt Gods/ met de uytvoeringhe van dien. Hierom segghen met recht de School-leeraren. Men moet weten, datter twee saecken ontrent de Voorsienicheyt Godts aen te mercken staen. Het eene is de Vooren-ordeninghe: Het ander is de uytvoeringhe vande vooren-ordeninghe: t'eerste is eeuwigh, ende het tweede inder tijdt.

Godts besluyt is t'eerste deel vande Voorsienicheyt.

VVat het besluyt Godts begrijpt.

Alle dinghen zijn in Godt eẽ, ende vvor

Den raet ofte het besluyt Gods is t'eerste deel vande Goddelicke Voorsienicheyt/ waer door hy alle dinghen van eeuwicheydt voor-gheweten/ ende uyt de selve/ na zijn believen/ sommighe met haer ommestandicheden/ bequamelick bescheyden heeft. Voorts ghelijck alle besluyt tot het verstant/ eñ den wille behoort: alsoo den raet ofte het besluyt Gods begrijpt van gelijcken de onverordonneerde voor-wetenschap Godts/ ende zijn Voor-ordeninghe; Welcke twee saecken/ ghelijck diergelijcke/ al ist schoon datse in Godt/ vermits de opperste eenvoudicheyt zijns wesens/ inder daet een zijn/ ende ten

de ten aensien vande tijdt niet verscheelen / dewijlese beyde eeuwigh zijn/so wordense nochtans/ten aensien vande orde/ ende ons begrijp/ na t'welcke Godt hem goedichlic voeght/ onderscheyden. Nu/ de onverordonneerde voor-wetenschap Godts/ is een perfecte wetenschap in Godt van alle dingen int gemeen ende bysonder/ die simpelick geschieden connen. Want het object vande voor-wetenschap zijn die dingen die moghelick zijn/dat is/die gheschieden connen/t'zy datse toecomende zijn/ ofte niet: ten welcken aensien de onverordonneerde wetenschap plaetse heeft. Ghewisselick / alle toecomende dinghen/die connen geschieden; maer ontallicke dinghen connender ghescheiden / die nemmermeer toecomende en zijn: beyde dese worden nochtans van Godt van eeuwicheyt voor-ghewetenˑ Want indien Godt gheen meer dingen can doen/ d'ander geschieden; soo en is hy niet al machtich: in dien hy niet en weet/ wat hy vermach / ende watter gheschieden can: soo en is hy niet al-wetende: t'welck alles soodanigh is/ datter niets onbetamelicker ende oneerlicker van de Majesteyt Godes can gesprooeken ofte versiert werden. Want de natuer leert/ende de heylighe Schriften betuygen/ dat Godt oneyndigh is: dien volghens van oneyndige wetenschap ende macht. Al-machtigh/niet alleen inden naem/ dat hy alles vermach dat hy wil; maer oock om dat hy alle andere dingen vermach/ die hy vermach te willen/ namelick die gheensins met zijn naturere/ als t'opperste goet/ strijden. Want dit is eerst de hooghste macht. Ende daerom is hy in der daet al-machtigh dewijle hy van gheenderley onvermoghen can zijn. Alsoo/ hy heeft Christum/ door t'secuers der Enghelen niet willen vande doot verlossen: maer nochtans heeft hy de macht ghehadt. Of meynt ghy (seyt onsen Salichmaecker) dat ick mijnen Vader niet en can bidden, ende hy sal my meer als twaelf Legioenen Enghelen gheven? Nu/ ghelijck Godt die macht gehadt heeft/ alsoo heeft hy mede van eeuwicheydt dese zijne macht voor-weten: Want die ten hooghsten wijs is/ en can hem selven niet onbekent zijn.

den alleẽ onderscheyden, tẽ aensiẽ van de ordre, ende ons begrijp.

VVat de onverordineerde voorvvetenschap Godts is.

Meer dingen cõnender geschieden alser toecomende zijn, ende dese beyde heeft Godt van alle eeuvvicheyt voorvveten.

Godt is niet almachtigh, in diẽ hy niet meer doẽ cã, alsser ghe schiet, hy is niet al-vvetende in dien hy niet en vveet vvatter al can geschieden.

Godt is oneyndigh diẽ volgens van oneyndighe macht ende vvetẽschap.

Matth. 26. 53.

Het vierde Capittel.

Handelende vande Verordeninghe Godts.

VVat de verordeninghe Godts zy. DE Verordeninge is een werck dat van den wille Godts voor-coemt/ waer door hy/ uyt de voor-ghewetene dinghen/ de Scheppinghe/ ende regeeringhe deser Werelt/ t'zijner eeren verordonneert heeft. *VVaerom de selve een vverck vande vville genaemt vvert.* Ick noeme de selve een werck vande wille Godts/ om dat/ ghelijck de voor-wetenschap tot het verstant/ alsoo behoort de verordeninghe tot den wille. Hierom wortse vande Jerusalemsche Kercke den raet Godts toegeschreven/ met dese woorden/ om te doen al wat uwe hant, ende uwen raet verordineert hadde te ghescheiden. Ende sy wort op den wille gepast vande Apostel/ wy die te voorē geordineert waren, na zijn voornemen; die alle dinghen doet na den raet zijns willens. Want/ niet en heeft Godt/ alle die dinghen/ die hy voor-weten heeft/ ghemerckt de selve oneyndigh zijn: maer alleen die hy ghewilt heeft/ dien volghens sommighe sekere dinghen/ verordineert: want/ hy heeft alle dingen, die hy gewilt heeft gedaen. Psal. 115.3. Daerom wort oock de Verordeninge, die een werck is voort-comende vande wille/ voorgaens de wille Godts ghenoemt. Maer/ alsoo tot de Verordeninghe, ghelijck wy voor henen bewesen hebben/ twee dinghen vereyscht worden/ namelick/ eerst het eynde, daer na de middelen, ofte het voornemen van t'eynde/ ende een bequame ordonnantie der middelen/ uyt de voor-ghewetene dinghen/ tot dat eynde; beyden wort dat inde voorghemelde beschrijvinghe verclaert. Nopende het eynde van Godts verordeninghe/ t'selve is zijn eere: die hem als het opperste goet/ ende de fonteyne alles goets met recht toe-coemt; al ist schoon datse tot de ghelucksalicheydt Godts niet en doet/ want anders en waer hy het opperste goet niet/ hem selven in allen genoeghsaem/ geen dinck gebreck hebbende/ soodanigh/ den welcken al datter is van nooden heeft/ soo een dienst van zijn wesen/ als van zijn goede ghestalte int wesen. Dat dit het eynde zy/ is openbaer. Want alsoo seyt de Wijseman, Proverb. 16.4. De Heere maeckt alle ding om zijns selfs wille, oock den godtloosen ten boosen dage. Want uyt hem (seyt den Apostel Rom. 11.36.) door

Marginal notes:

Act. 4.28.

Ephes. 1. 11

Godt en heeft niet alle dinghen die hy voor-vvetē heeft, maer alleē sommige die hy gevvilt heeft, verordineert.

Tot de verordeninghe behoorē tvvee dingen, ende vvelcke.

t'Eynde van Gods Verordeninghe, is zijn eer.

door hem, ende tot hem, zijn alle dinghen. Ende 1.Tim.1.17.
roept hy uyt/ Den Coninck der Eeuwen, den onverganckelicken, onsienlicken, ende alleen wijsten Godt, zy eere, ende prijs inder eeuwicheyt, Amen. Nu / de Middelen zijn de Scheppinghe/ ende regeeringhe deser Werelt/ de selve heeft hy voor-henen van alle eeuwicheyt t'zijner eere/ bequamelick verordineert: want al dat voor de Scheppinghe is/ is eeuwigh. Voorts/ na dien Godt / uyt die dinghen die hy van te vooren ghewe-ten heeft/de Scheppinghe ende regeeringhe deser Werelt/ na zijnen wille/ verordineert heeft: soo volght dat dese Verordeninghe niet alleen, seer goet, dat is / niet alleen wijs en rechtveerdigh, maer oock vry, dat's onbedwonghen, ende onveranderlick is. Want soodanigh eene is den wille vanden alderbesten ende aldergrootsten Godt eyghen. Maer/ dewijle datter tweederley vrijheyt is/ eene die ghestelt wort teghen de nootwendicheyt die door de Natuer, ende een die ghestelt wordt teghen de nootwendicheyt die door den dwanck veroorsaeckt wordt: soo ist/ dat volghens dese laetste vrijheyt/ Godt hem selven wil. Doch volghens beyden / wil hy alle andere dinghen die van hem voort-comen. Want niet en can hy hem selven/ dat is/ zijne wijsheyt/ moghentheyt/ goetheyt / heerlickheyt/niet willen/ende dat volghens de nootwendicheydt die vande natuer is / geheel van allerley dwanck vry zijnde. Maer alle andere dinghen/namelick de Scheppinghe/ ende regeeringhe deser Werelt/ hadde hy connen niet willen / ofte hy hadse connen anders willen: doch Godt heeftse ghewilt/ niet door de nootwendicheydt die van de natuere is: oock niet door een absoluten dwanck / ofte soodanighe die half en half is/ alsmen een dinck wil/teghen zijnen wil/ gelijck sulcx al te met den menschen ghebeurt/ maer met een geheel vryen wille. Want hy en heeft gheen dinck ghebreck/ hy en is aen niemant verbonden/ hy is op zijn selven een vrij-Heer/ hy is almachtich: die niet en can ghedwonghen / ofte verhindert werden. Dien volghens wercket hy alle dinghen na den raedt Ephe.1.11
zijns willens: Hy ontfermt hem wien hy wil; ende verhart wien Rom.9.18
hy wil. Hy heeft ons vercoren naer het welbehagen zijns willens: Ephes.1.4
Hy verdeelt zijne gaven alsoo hy wil (want wie heeft den Heere eerst 1.Cor.12.11
ghegheven, op dat hy hem wederom gave.) Ten laetsten/hy doet Rō.11.35.
Matt.20.15

De middelen tot het eynde zijn de Scheppinghe ende regeeringe deser VVerelt.

Gods verordeninge is onbedvvongen, ende onveranderlick.

Daer is tvveederley vvrijheyt.

Volgens d'eene vvil hy hem selven, volgens beyde vvil hy alle ander dingen die van hem zijn.

DeScheppinge ende regeringhe deser VVerelt heeft Godt met een vryen vville ghevvilt.

Het Fatum vande Stoikē en heeft in Godt gheen plaetse. van t'zijne, dat hy wil. Der-halven en machmen al hier gheene fatale Stoische ghesetten verdichten / die Godt Wet ende mate inde Scheppinghe ende Regeeringhe souden stellen/ waer van *Nyssenus* seer deftigh vermaent. Noch (seyt hy)

Libr. de Fato, cap. 4 ten betaemt niet te segghen, dat zijnen wille de nootsaeckelickheyt dient. Want hy is Schepper vande nootsaeckelickheyt. Want de Sterren heeft hy nootwendicheyt opgheleyt, ten eynde sy altijt op eenderley wijse souden beweeght worden: ende de Zee heeft hy bepaelt. Ende alle dinghen int universael heeft hy een nootwendigh perck ghestelt: t'welcke, soo men het een Stoicum Fatum, wil noemen, om dieswille dattet in allen ende altijdt nae de nootwendicheydt is, ghelijck alle dinghen uyt de voor-teelinghe achter-volghens malcander zijn, ende te niete gaen, daer op en passen wy niet. Want wy en aluaerden teghen haer niet over de namen. Want hy (namelick Godt) en staet niet alleen buyten alle nootsaeckelickheydt: maer hy isser Heer ende Schepper van. Want hy almachtigh, ende nae zijn eyghen natuere de moghentheydt selfs zijnde, en doet gheen dinck volghens de nootwendicheydt die vande natuer is, noch nae gheen ghesette Wet. Maer alle dinghen zijn ten aensien van hem ghebeurlick, selfs die nootsaeckelick zijn. Ende op dat sulcx bewesen waer, den loop vande Sonne ende Mane, die alle beyde nae de nootwendicheydt gheleyt worden, ende altijdt eenen koers houden, heeft hy som-wijlen stille doen staen: om te bewijsen, dat ten aensien van hem, gheen dinck nae de nootwendicheydt, maer alles nae de ghebeurlickheydt, door zijn vermoghen gheschiet. Over-sulcx/ Godts verordeninghe is gheheel vrij ende onbedwonghen: ghelijckse mede bestendigh ende onveranderlick is.

God is onveranderlick. Hierom wordt Godt de onveranderlickheydt ten aensien van zijnen raet/ toegheschreven/ inde heylighe Schriftuere. Ende dat met recht. Ten eersten / om dat Godt eenvoudigh ende eeuwigh is: Nu / gheen dingh dat eenvoudigh is / is veranderlick. Ende al t'ghene eyghentlick eeuwigh is / is mede onveranderlick. Want/ t'ghene verandert (seyt

August. de Trinit. li. 7. Quaest. octuag. *Augustinus*) dat en blijft niet: dat niet en blijft, en is niet eeuwigh. Ende dit onderscheydt isser tusschen t'gheen onsterffelick is, ende t'gheen eeuwigh is, namelick dat alle t'gheen dat eeuwigh

is, ins-

is, insghelijcx onsterffelick zy, maer niet al t'gheen dat onsterffelick is, can met goet verstant eeuwigh ghesëyt werden. Want al hoe wel yet altijdt leeft: nochtans indient veranderinghe lijdt: soo en cant niet eyghentlick eeuwigh gheseyt werden: om datter niet altijdt even al eens en is: schoon ghenomen dattet niet recht / om dattet altijdt leeft / onsterffelick magh ghesëyt werden. Daer nae de Verordeninghe is insghelijcx onveranderlick, om dat Godt als den alderwijsten niet en can bedroghen worden / als den alder-waerachtighsten niet en can lieghen / noch als den almachtighsten niet en can overwonnen worden / ofte aen de wille-kuer van eenighe creatuere hanghen. Want / op dat ick spreecke met *Nysseno*, hy en heeft gheen oorsaecke boven hem. Ende hier toe dienen insonderheydt dese uytdruckelicke ghetuyghenissen der heyligher Schriftuere / Godt en is niet als een mensche, dat hy soude lieghen: noch ghelijck een menschen kint, dat hy soude veranderen: soude hy wat segghen en niet doen? soude hy yet wat spreecken ende niet houden? Ick de Heere verandere niet. Daer zijn veel aenslaghen in eens Mans harte, doch den raedt des Heeren blijft bestaende. Want de Heere Sebaoth heeft het besloten, wie salt weeren? ende zijn handt is uytghestreckt wie salse keeren. Ick ben Godt ende niemant meer, een Godt wiens ghelijcke nerghens en is. Die ick te vooren vercondighe wat hier nae comen sal, ende van te vooren eer dan het gheschiet, ende segghe, mijnen raedt sal bestaen, ende al mijnen wille sal gheschieden. Den raet des Heeren blijft eeuwelick, zijns harten ghedachten in eeuwicheydt. Alle goede gifte ende volmaeckte gave is van boven comende, vanden Vader der lichten, by den welcken gheen veranderinghe, ofte veranderlicke beschaduwinghe en is. Hierom werdt hy oock; alleen wijs: alleen goet: alleen moghende, ende onsterffelick ghenaemt. Hier teghen en strijdt gheensins / dat Gode berouw werdt toegheschreven / soo dickwils / als met namen Genes. 6. 6. Het heeft den Heere berouwet, dat hy den mensche ghemaeckt hadde, 1. Samuel. 15. 11. My berouwt dat ick Samuel tot een Coninck ghestelt hebbe. Want met dit woordt en worttet te kennen ghegheven een veranderlicke bewegingh in Godt

Gods verordeninghe is onveranderlick, ende vvaerom.

Libr. de fato cat. 4.

'Selve vvort bevvesen met de Schriftuere.

Num. 23. 19.

Mal. 3. 6.

Prov. 19. 21

Esa. 14. 27.

Esa. 46. 9. 10.

Psal. 33. 11

Iaco. 1. 17.

Rõ. 16. 27.

Luc. 18.

1. Tit. 6. 15. 16.

Dat Gods berou toegheschreven vvordt, en doet de onveranderlicheyt gheen verlet.

(want in hem en zijn gheen toevallicheden / dewijle hy een-voudigh ende oneyndigh is) maer een verordineerde veranderinghe zijns wercx / ende dit gheschiet menschelicker wijse. Het welcke uyt de uytleggingen Samuels op een ander plaetse selfs blijckt. Wanneer hy seyt / De Heldt Israels en liegt niet, ende het en berouwt hem niet: want hy en is niet een mensche, dat hem wat berouwen soude. Want hoe soude in hem connen berouw plaetse hebben (seyt *Theodoretus*) die nae sijn voor-wetenschap alle dinghen regeert? Hierom het berouw dat Godt heeft, en is niet anders dan een veranderinghe, achtervolghens zijn dispensatie. Het berouwt my (seght hy) dat ick Saul tot een Coninck ghestelt hebbe, in plaets dat hy soude segghen t'welck even soo veel is, Ick hebbe voor my ghenomen hem af te setten, ende een ander te maecken. Van ghelijcken, die plaets, Het berouwt my dat ick den mensche ghemaeckt hebbe: dat is, ick hebbe besloten het menschelick gheslacht te verdelghen. Hierom seyt mede seer scrap / ende wel *Gregorius Magnus*, Om dat hy die onveranderlick is, verandert wat hy wil, daerom wort hy gheseyt berouw te hebben: Want al hoe wel hy de saeck verandert, soo en verandert hy nochtans zijn besluyt niet. Insghelijcx *Augustinus*, a Het berouw beteeckent een veranderinge der dinghen. Alsoo elders: zijn dencken, ende herdencken over de veranderinghe der dinghen is een onveranderlick verstant. Want, niet ghelijck wel den mensche, alsoo berouwt Godt eenigher zijner daden: wiens bestemminghe van alle dinghen, soo vast staet, als zijne voor-wetenschap vande selve seker gaet. b Voorts / noch de afschaffinghe des ouden Testaments / noch de veranderinghe / van andere dingen nemen de bestendicheyt der verordeninge wegh. Want (ghelijck de selve *Augustinus* seyt) dit alles werdt verandert, ende noch en wort de Goddelicke Voorsienicheydt niet veranderi, volghens welcke het ghesehiet, dat die dinghen veranderen. c Belessens desen / dat Godt niet altijt zijne dreyghementen uyt voert / ghelijck de Historie van Abimelech, Ezechias, ende vande Niniviten betuyghe: dat en bewijst mede gheen veranderinghe zijns raets. Maer daer mede wort de wijse goedertierentheyt Godes bewesen. Ghemerckt hy / niet een [illegible] [illegible] / [illegible] dreyghementen / desen wegh alsoo na zijnen raet bereyt hebbende /

deninghe niet te niet: ende wat met dat voordt te kennen geve voort.

1. Sam 15. 29.

Quaest. in Gen cap. 7.

Morel. in Iob lib. 20. cap. 24.

In Psal. 109.

a De Civit. Dei lib. 15. cap. 25.

b De afschaffinge van t'oude Testament, als mede, de veranderinge van andere dingen, nemt de bestandicheyt der verordeninghe Godts niet wegh.

c Dat God niet altijdt zijne dreygementen uytvoert, bewijst geheen veranderinge zijns raets, ende wanneer hy alsoo handelt.

bende/ de sondaren / ghenadighlick/ niet alleen tot haer verordonneerden plicht / ende de salichepdt en noodight / maer oock/ door de cracht des heylighen Gheestes/daer toe treckt ende lept. Hier van heeft men een heerlick ghetuyghenisse by den Propheet Ezech. aent 33. Cap. vers. 5. 11. Soo waerachtigh als ick leve spreeckt de Heere Heere, ick en hebbe gheen welgevallen aen den doot des sondaers, maer dat hy bekeert wort, ende leve. Ende *Theodoretus* sept mede seer wel. Om dat Godt behaghen heeft int behouden, daerom dreyght hy met droefheydt, op dat hy ons met droefheydt niet soude toe-comen. Ende op een ander plaetse. Godts goetheydt is onuytspreeckelick, hy dreyght met straffen, op dat hy inde straffen niet soude brengen. Ende met namen spreeckt seer heerlick *Gregorius Magnus* vant exempel Ezechie. Gheenighe dinghen, die den menschen in dese Werelt wedervaren, comen hem over sonder den verborghen raet van Godt al-machtigh: Want Godt wetende alle dinghen van te vooren die toecomende zijn, heeftse voor de Eeuwen alsoo besloten, ghelijckse inde Eeuwen beschickt worden. Want t'is de mensche ghestelt, hoe veel voorspoet van dese Werelt hem sal volghen, ofte hoe veel teghenspoet hem sal treffen. Op dat de ongematichde voorspoet zijnen uytvercorenen, niet soude verheffen, ofte de al te groote tegenspoet haer beswaren. Het is de mensche insghelijcx ghestelt hoe langhe hy in dit tijtelicke leven sal leven. Want al ist schoon dat den almachtighen Godt vijfthien jaren tot het leven vanden Coninck Ezechiæ ghedaen heeft, nochtans heeft hy van te vooren geweten, dat hy op die tijt eerst soude sterven, op de welcke hy hem heeft laten sterven. Hier over rijst dese vrage, hoe tot hem door den Propheet gheseyt wort: Bereyt u huys, want ghy sult sterven ende niet leven, den welcken, terstont op zijne tranen het leven verlenght is, daer de sententie des doods uytghesproocken was. Maer de Heere heeft door den Propheet vercondight, op wat tijdt hy verdient hadde te sterven: Doch na de overvloedicheydt zijner barmherticheydt heeft hy die tijt verlengt tot zijnen sterf-dagh die hy voor de Eeuwen van te vooren gheweten heeft. Noch hier in is mede de Propheet niet leughenachtigh, om dat hy aenghewesen heeft den tijdt op de welcke die Man verdient hadde te sterven: noch oock en zijn de ordonnantien des Heeren daer door niet verbroocken, dewijle het insghelijcx

In Ioan. 5.

In Ezec. 7.

2. Re. 20. 1

lijcx voor de Eeuwen gheordonneert was, dat door de mildicheyt
Godts, de jaren van zijn leven souden vermeert worden. Ende
den tijdt die ten aensien van t'gheopenbaerde, teghen meeninghe,
tot zijn leven toeghedaen is, was ten aensien van t'verborghen,
sonder vermeerderinghe van Godts voor-wetenschap, gheordon-
neert. Hierom ist/ dat Godt/ hebbende den Abimelech met
de doot ghedreyght/ daer nae zijn uytghesproockene senten-
tie/ met het uytdrucken vande conditie/ verclaert. Hier van
Capit. 18. 7.8. is oock een heerlicke plaetse by den Propheet Ieremias, al
waer Godt menschelicker wijse spreeckt/ Soo wanneer ick sal
spreecken teghen een Volck, ende teghen een Coninckrijcke, soo
ghedenckt dat ick het sal uyt-royen, verbreecken ende verderven:
Maer het Volck bekeert zijnde van zijne boosheydt, daer-teghen
dat ick ghesproocken sal hebben: soo sal my oock berouwen des
quaets dat ick hen ghedacht hadde te doen. Ende even alsoo:
Capit. 18. 9.10. ist mede gheleghen met de beloften. Daerenteghen (seyt hy)
soo wanneer ick spreecke van een Volck, ende Rijcke te bouwen,
ende te planten, ghedenckt, soo het sal ghedaen hebben dat quaet
in mijnen ooghen is, niet luysterende na mijne stemme: van ghe-
lijcken sal my berouwen des goets, waer mede ick ghesproocken
1. Sam. 2. 30. hadde, hen wel te doen. Soodanigh is de belofte van het
Priesterdom Heli: vant Rijcke Sauls. Soodanigh eene be-
1. Sam. 13. 13. loste isser mede eenighsins gheweest; vande Israeliten in
Exod 3.17 Chanaan te brenghen: de welcke wel absolupt/ ende eynde-
Num. 15. 2 ende 14. 30 delick inder daet bewesen is gheweest ten aensien van het
Israelitische volck ofte gheslacht: Maer/ in dien ghyse elck
in't bysonder hooft voor hooft aenmerckt/ soo heeft de selve
belofte een versweghene conditie ghehadt/ namelick/ soo
verre sy haer voor God gehoorsaem souden aenstellen. Der-
halven/ worden alle dese dinghen te vergheefs ghestelt tegen
de waerheyt ende sekerheyt van Godts besluyt.

Het

Het vijfde Capittel.

Van't onderscheyt dat inde Verordeninghe aen te mercken staet.

Ende dus verre van de eygentschappen der verordeninge: insonderheydt vande vrije onbedwonghenheydt / ende vande onveranderlicke stantvasticheydt der selver: resteert/ dat wy het onderscheyt datter in aen te mercken staet / hier by voeghen. Ghemerckt de selve ten aensien vande dinghen daerse op siet onderscheyden wert. Want alle de goede dinghen dieder gheschieden/ de selve heeft Godt verordineert te wercken: de quade alleen toe te laten ten goede: doch beyden tot hare bestemde eyndens te stieren. Hierom wort niet onderscheydt het eene t'crachtighe / ende het ander het toelatende besluyt ghenaemt. Dien volgens is de verordeninghe Godts de eerste ende opperste werckende oorsaeck aller goeder dinghen: Doch de bestierende oorsaeck aller dingen in't ghemeen. In welcken sin/sommighe het besluyt crachtigh ende werckende noemen: te weten voor soo veel t'selve ghestelt wort teghen de ledighe / ende van alle regeeringhe vervreemde toelatinghe/die sommige drijven ende staende houden. Want het besluyt wort op tweederley wijse crachtigh gheseyt/ eerstelick / in hem selven simpelick sonder eenige restrictie / ende dat ten aensien vande regeeringhe ende werckinghe alle beyde. Daer nae/ volghens een sekere restrictie/ ende dat/ ten aensien vande regeeringhe alleen. Het eerste is/ waer door de dinghen daer't op siet van Godt gheschieden/ ende oock gheregeert worden/ ende dit wort specialick op de goede dinghen ghepast. Het andere is/ waer door de dingen daer't op siet allenthalven/dat is eerse gheschieden/ alse gheschieden/ ende nae datse geschiet zijn/ tot hare bestemde eyndens alleenlick gestiert werden: ende dit past op de sonden. Wt dit waerachtigh onderscheyt/ is derhalven claer/ dat in dit stuck het ghevoelen vande onse / t'welck uyt de heylighe Schriftuere ghenomen zijnde / den ghenen die op alles niet nauw en letten/verschilligh schijnt te wesen/ geheel wel met malcander over-een coemt. Doch/ watmen van dese ghe-

De Verordeninghe moet onderscheydt vvorden, ende dat, ten aensien vant goede, ende t'quade.

Beza colloq. Mompelus part. alte, pag. 179.

Het besluyt vvort crachtigh gheseyt op tvveederley vvijse.

Int 11. ende 12. Capittel.

De verordeninghe streckt sich uyt tot het goede ende quade, doch op verscheyde wijse.

Act. 15. 18.

heele saecke te houden heeft / sullen wy op zijn behoorlicke plaetse / volcomender ende claerder / niet de Goddelicke authoriteyt / ende de recht-sinnighe over-een-stemminghe der vroomen / uyt-legghen. Voorts dat de Verordeninghe Godts tot alle dingen / soo quade / als goede / al-hoe wel in verscheyden aensien / sich uytstreckt / betuyght de heylighe Schrifture / ende de saecke selfs. Want dit spreeck-woordt is soo waerachtigh / als van ouds bekent. Al wat Godt werckt inder tijt, dat heeft hy van eeuwicheydt verordineert. Want Godt zijnde de alder-wijste / en can niet sonder zijnen raet ofte besluyt doen: zijnde al-machtigh ende onveranderlic / can insghelijcx niet teghen zijnen raet doen. Dien volghens / ghemerckt hy niet alleen de goede dingen en werckt / maer oock daer beneffens de quade toe-laet / stiert / ende regeert / so ist seker / dat hyse alle beyden in sulcker voeghen / nae zijnen eeuwighen wille verordineert heeft. Ende te recht seyt *Augustinus*, Want daerom behooren alle besondere wercken tot zijnen wille, alsoo, dat op een wonderbare ende onuytspreeckelicke wijse, selfs niet en ghesciet sonder zijnen wille, t'gheen nochtans ghescchiet teghen zijnen wille. Want het en soude niet ghescchieden, soo verre hyt niet toe en liet; ende voorwaer hy en latet niet toe teghen zijnen wille, maer met zijnen wille. Doch hy goet zijnde en soude niet toelaten datter quaet ghescchiede, in dien hy niet zijnde al-machtigh, oock t'quaet conde ten goede maecké. Ende dit ghetuyght de Apostolische Kercke / wanneerse seyt. Want in der waerheyt zijn in dese Stadt vergadert teghen u Kint Iesum, dat ghy gesalft hebt, Herodes ende Pontius Pilatus met den Heydenen, ende volcke Israels, om te doen, al wat uwe hant, ende uwen raet te vooren bescheyden, ofte besloten hadde te doen. Insghelijcx den Apostel inde Handelinghe aent 2. capit. vers. 23. Desen, die door den bescheyden raet ende Voorsichticheydt Godts overghegheven was; hebt ghy genomen door de handen der onrechtveerdighen, ende ghenagelt aen het Cruyce, ende ghedoodt. Alsoo mede Christus by Lucam, Capit. 22. De Soon des menschen gaet, gelijck daer besloten is: Maer wee den mensche door wien hy verraden wort. Nu / uyt allen desen / meyne ick / blijckt ghenoeghsaem / in welcker voeghen van een seker treffelick Man / sonder eenighe quetsinghe vande Majesteyt Godts / ghesept

Encherid. ad Lauren. c. 100.

Act. 14. 27.

seyt is / dat de Voorsienicheydt sich oock tot die dinghen uytstreckt, de welcke, ghelijckse aen d'een zijde seer goet zijn, soo veel aengaet Godts besluyt, alsoo aen d'ander zijde, namelick, ten aensien vande menschen groote ende sware schelm-stucken zijn: ghelijck Actor. 2. 23. daer wort Christus gheseyt, door de Voorsichticheyt Godts over-ghegeven, ende door de handen der onrechtveerdighen aen den Cruyce ghenagelt te zijn. Soo dan / te vergheefs nemen sommighe uyt dit ghevoelen occasie om te lasteren. Maer hier van breeder op zijn behoorlicke plaets. Beza prælect. in Rom.

Het seste Capittel.

In't vvelcke ghehandelt wordt van't effect der verordeninghe Godts.

Laet ons nu wijders vande natuere der verordeninghe tot het eyghen ende nootsaeckelick effect van dien treden / t'selve is de verordineerde voor-wetenschap: die welcke in Godt een wetenschap is van alle die dinghen / die van hem gheordineert zijn. Vermerckt / Gode van eeuwicheyt alle zijne wercken bekent zijn. Act. 15. 18. Want hy siet de eynden vande Werelt, ende al wat onder den Hemel is. Ende daer en is geen creatuere voor hem onsienelick: maer alle dinghen zijn naeckt ende ontdeckt voor zijnen ooghen. Alsoo dat de duysternisse by hem is, ghelijck het licht. Hy weet alle dinck: Hy doorgront herten ende nieren. Hy verstaet de ghedachten van verre. Hy gheeft den wijsen wijsheydt: ende den wetenden wetenschap om te verstaen. Daerom wort hy oock niet recht alleen Wijs ghenaemt. Het welcke alles *Boëthius* seer frap ende aerdigh uytghedruckt heeft / als hy seyt /

Wat de verordineerde Voor-wetenschap Godts zy. Iob 28. 24. Hebr. 4. 13 Psal. 139. 12 1. Ioã. 3. 20 Iere. 17. 10 Psa. 139. 20 Dan. 4. 21. 1. Timoth. 1 17. De cõsola. Philoso. li. 5. metro. 2.

Huic ex alto cuncta tuenti
Nulla terræ mole resistunt:
Non nox atris nubibus obstat:
Vna mentis cernit in ictu
Quæ sunt, quæ fuerint, veniantque
Quem, quia respicit omnia Solus,
Verum possis dicere Solem.

Dat is te segghen/

Desen/ die't al uyt d'hooghd' aenschouwt
En is gheen Bergh t'hinder ghebouwt:
De nacht door haer gh'heel duysterheyt
t'Ghesicht van hem oock niet en scheyt.
Met eenen swenck siet hyt med' al
Wat waer/ wat is/ wat comen sal.
Om dat hy dan alleen/ all' siet/
Noemt hem de Son [onder eerbiet.]

Thomas Aquinas part.1.q.14. art.9. Dese verordineerde voor-wetenschap Godts noemense de siende Wetenschap, ende de aenschouwende kennisse Godts: om dat hy alle de verordineerde dinghen alsoo aenschouwt/ ende tot op het alder-nauste bekent/ niet anders dan offe tegenwoordigh waren. Want/ ghelijck *Augustinus* seyt. Hy en sietse niet, mits kennisse nemende van yder dinck int bysonder, [t'een voor t'ander na] maer in een eeuwigh/ onveranderlick/ ende onuytspreeckelick ghesicht bevaet hy alle die dinghen/ die hem bekent zijn. Diens volghens/ ten aensien vande dinghen selfs/ ist voor-wetenschap: doch/ in dien ghy de natuere Godts aen-merckt/ t'is veel meer wetenschap/ als voor-wetenschap te noemen. Want t'ghene eyghentlick eeuwigh is/ dat is sonder tijt ende sonder vervolgh. Hierom wort oock ghemeenlick de eeuwicheyt/ volghens *Boëtius*, ghedefinieert een gheheele ende volcomene perfecte besittinghe van een onbepaelt leven. Maer Godt woont inde eeuwicheydt: ende hy wort eyghentlick eeuwigh ende oneyndigh gheseyt: Daerom heeft hy alle dinghen oock vastelick/ voor hem teghenwoordigh. Hierom zijn by hem duysent jaer, ghelijck als eenen dagh van morghen, die voorby is ghegaen: ghelijck den *Psalmist* seyt. Den welcken de Apostel navolghende, betuyght/ Dat eenen dagh by Godt soo veel is als duysent jaren, ende duysent jaren als eenen dagh. Daerom seyt seer fray/ ghelijck hy ghewoon is/ *Augustinus*. Niet dat de Wetenschap Godts verandert wordt, even als of wat anders in hem werden die dinghen die noch niet en zijn. Want niet na onse manier, en siet hy voorwaerts uyt nae t'ghene toecomende, of achterwaerts omme nae

August. de Trinit. lib. 15. cap. 7.

De cõsola. Philoso. li. 5. prose. vet.

Esa. 57. 15.

Psal. 90. 4.

2. Petri 3. 8

De civ. Dei lib. 11. c. 21

t'ghene

t'ghene voorby is: maer op een gheheel andere manier int lange ende breet vande ghewoonte onser gedachten verscheyden. Want hy en siet niet, zijn ghedachte veranderende van gint op dit, maer hy siet gheheel sonder veranderinghe van gint op dit. Even ghelijck als of de toecomende dinghen, ende die vast inder tijdt ghe-schieden, noch niet en waren; ende de teghenwoordighe, nu wa-ren; ende de voorledene, nu niet meer en waren: Hy begrijpt alle dese dinghen te samen in een bestandighe ende eeuwigh-dueren-de teghenwoordicheyt. Ende dit betuyght seer heerlick *Gregorius Magnus*, Hoe is hy voor-wetende, dewijle alleen die din-ghen die toecomende zijn voor-weten worden? Ende wy weten datter gheen dingh ten aensien van Godt toecomende is; voor wiens ooghen gheen voorledene dinghen zijn: gheen teghen-woordighe voorby gaen, gheen toecomende, comen: Want al t'ghene ten aensien van ons gheweest is, ende noch wesen sal, is voor hem teghenwoordigh: Ende al t'ghene teghenwoordigh is, can hy beter weten als voor-weten. Moral. in Iob lib. 20. cap. 24.

Dese verordineerde wetenschap Godts segghen wy dat een eyghen ende noot-volghelick effect is, vande verordeninghe, om datse daer sekerlick ende alleen uyt ontstaet. Want ghelijck de onverordineerde voor-wetenschap Godts, (waer door Gode die dinghen die gheschieden connen simpelick alleen bekent zijn/ voor soo veel sy moghelick zijn/) belanghende de orde/ gaet voor de verordeninghe Godts, zijnde ghelijck t'subject ende de materie waer uyt sommighe sekere toecomende din-ghen connen verordineert werden; alsoo gaet insghelijcx de Verordeninghe, die sommighe toecomende dinghen/ uyt de voor-ghewetene moghelicke beschept/ voor de verordineerde voor-wetenschap, als een oorsaecke daer van zijnde. Want de verordineerde voor-wetenschap Godts en ontstaet niet uyt die dinghen die toecomende zijn/ maer sy wordt veroor-saeckt uyt het besluyt Godts/ t'welcke de toecomende din-ghen beschept. Ghemerckt het gheen dat tijtelick is/ gheen oorsaeck can wesen van t'gheen dat eeuwigh is: In Gode sal andersins niede eenighen toeval zijn/ ende een onvol-maecktheydt zijner Majesteyt onbetamelick. Het welcke niet zijn alder-eenvoudighste/ onveranderlicke/ alder-vol-maecktste ende oneyndighe natuere gheheel strijt/ende van-

VVaerom de verordineerde voorvvetenschap Godts, een nootsaeckelic effect zy van de verordeninghe.

De selve en ontstaet niet uyt de toecomende dinghen.

Maer het besluyt Godts is oorsaeck der selver.

de recht-sinnighe eendracht verbreemt is. Derhalven / niet de dinghen die toecomende zijn / maer het eeuwighe besluyt Godts vande selve / is oorsaeck vande verordineerde voor-wetenschap. Hier over spreeckt seer fraey ende gheleerdelick *Augustinus*. Daerom alle zijne creatueren, soo de gheestelicke, als de lichamelicke en kent hy daerom niet, om datser zijn, maer daerom zijnser, om dat hyse kent. Want die dinghen die hy scheppen soude, en hebben hem niet onbekent gheweest. Dien volghens om dat hy ghekent heeft, daerom heeft hy gheschapen: ende niet om dat hy gheschapen heeft, daerom heeft hy ghekent. De selve gheschapen zijnde, heeft hy niet anders ghekent, dan doese noch te scheppen waren. Want zijne wijsheydt is door desen niet wes toeghedaen, maer de dinghen in wesen zijnde, soo als t'behoorde, ende wanneert behoorde, is de selve zijne wijsheyt ghebleven, soodanigh alsse voor henen was.

De trini. lib. 15. c. 13

Moral. in Iob lib. 20. cap. 24.

Ende *Gregorius Magnus*, zijnde in desen *Augustinus* naevolgher / seyt. Om dat hy die dinghen die voor ons toecomende zijn, siet (de welcke nochtans voor hem altijts teghenwoordigh zijn) daerom wort hy voorwetende ghesegt: al ist schoon dat hy geensins het toecomende voorsiet, t'welcke hy teghenwoordigh siet. Want alle de dinghen dieder zijn, en worden niet daerom door zijne eeuwicheydt ghesien, om dies wille datser zijn; maer daerom zijnser, om dies wille datse ghesien worden.

Lombar. li. 1. dist. 28. Thomas Aquinas par. 1. q. 14. art. 8.

Dit ghevoelen bewijsen ende houden de Schoolleeraren oock met veel redenen staende. Hierom de beschrijvinghe ofte de definitie vande voor-wetenschap en ontstaet niet uyt de ghelegentheyt der dinghen die ghesien worden / maer de selve ontstaet vande wille ende t'besluyt Godts als de oorsaecke zijnde vande bestemminge der toecomende dinghen.

Vraghe, of de voorvvetenschap oorsaec is van alle dinghen. Antvvoort.

Maer hier uyt rijst wederom een nieuwe vraegh / of namelick dan in teghendeel Godts voor-wetenschap oorsaeck is van alle dinghen, ofte niet? Dese vraegh wort bequamelick wegh-ghenomen door een distinctie vande woorden Voor-wetenschap ende Oorsaeck. Derhalven / miene t'sal niet ondienstigh zijn / dat ick dese distinctie inden grondt aenwijse / op dat alsoo de saecke claerder ende naeckter werde.

VVat het vvoort Voorvvetenschap eyghentlick beteeckent.

Want het woort Voor-wetenschap [illegible] of eyghentlick / tot het verstant ghereserveert / ende beteeckent alleen een onverordineerde ofte verordineerde kennisse en wetenschap; ofte het beteeckent oneyghent-

oneyghentlick Wetenschap daer de wille neffens gaet, ofte Voorsienicheyt, ende somwijlen oock om de uytnementheydt Verkiesinghe. De Voor-wetenschap na de eerste beteeckenisse noemense de aenschouwende ofte contempleerende, om datse alleen bestaet inde contemplatie der dinghen: die nae de tweede beteeckenisse is/ noemense de practiserende ofte dadige, om dies wille datse int doen bestaet. Hierom seyt *Lombardus* met onderscheyt. Want op dese twee manieren wort de kennisse ofte wetenschap Godts ghenomen; namelick voor wetenschap alleen, ofte te ghelijck voor kennisse ende voor welbehaghen.

VVat oneyghentlick. Rom. 8. 29 ende 11. 2.

Daer na het woordeken Oorsaeck en wort insghelijcx niet altijdts op een manier ghenomen. Want/ ofte het wort generalick ghenomen voor allerley bewijs, ende reden van vervolgh, ten welcken opsichte het de naem van vervolgh: ofte specialick/ voor een wesentlicke teecken, door welckers cracht een ding zijn wesen heeft: bestaende/ namelick uyt een werckende, materiale, formale, ende finale oorsaeck: ende dese noemen sy oorsaecke die t'wesen ende t'vervolgh van een wesentlick ding mede brengt. Ten aensien van desen / wordt het ghemeenlick voor een werckende oorsaeck ghenomen. Ten laetsten oneyghentlick wort het ghebruyckt voor t'gheen noodsaeckelic/ voor een ding ofte met een dingh gaet/ t'welck sich heeft ghelijck oft de oorsaeck daer van waer. Ende dese noemense Oorsaeck sonder de welcke niet. Nu/ dat het met desen alsoo is gheleghen / ende dat dit niet en zijn eenighe Sophistische verwerringhen / maer oude uytghedruckte redenen van verstandighe luyden/ sulcx leert de saecke selfs/ ende der gheleerder ghewoonte. Want/ alsoo seyt *Cicero*, die niemant/ spreeckende van t'ghebruyck der woorden/ lichtelick sal verwerpen. Derhalven zijnder tweederley soorten van oorsaecken, eene isser, welcke door hare cracht sekerlick werct, t'ghene de selve onderworpen is, ghelijck, het vyer ontsteeckt: een ander isser die niet en heeft de natuer van te wercken: maer sonder de welcke nochtans niet en can ghevrocht worden; gelijck, of yemant seyde dat het Coper oorsaeck waer van een Beeldt, om dies wille dattet niet en can sonder t'selve ghemaeckt worden. Sommighe vande oorsaecken die van dese soorte zijn, dat sonder de selve niets can ghemaeckt werden, staen gheheel stille, niet met allen doende,

Het vvoordt Oorsaeck vvordt verscheydentlick ghenomen.

zijnde eenighsins sonder vernuft: ghelijck, plaetse, tijdt, materien, dinghen die van yser zijn, ende dierghelijcke soorten meer. Sommighe die doender toe t'ghene voor gaet om tot het werck te comen, ende sy brenghen sommighe dinghen by die in sich selven helpen, al-hoe-welse niet nootsaeckelick en zijn: gelijck wanneer de t'samencoemste oorsaecke geeft tot de liefde, ende de liefde tot t'gheen onbehoorlick is ende schandelick misdaet is. De selve *Cicero*, op een ander plaetse dese ghemeene manier van spreken pertinenter examinerende/ seyt/ Niet en moet oorsaeck so verstaen werden, dat al t'ghene t'welck voor yder ding gaet, daer toe een oorsaeck soude zijn: maer al t'gheen dat werckende daer voor gaet. Ende een weynigh daer na. Gheen van alle dese oorsaecken is oorsaecke, om datse door hare cracht gheen ding en doet, daer van sy oorsaeck gheseyt wordt, ende t'ghene, sonder t'welcke yet wes niet en gheschiet, en is geen oorsaeck, maer dat, t'welck na dattet by ghecomen is, nootsaeckelick werckt t'ghene daer van het oorsaecke gheseyt wort.

Ende dits so veel aengaet de beteeckenissen der woorden/ de welcke niet gade gheslaghen zijnde/ in dese ende dierghelijcke materien een groote duysterheydt maken: maer waer ghenomen zijnde brenghense een groot licht. Derhalven (op dat wy t'selve t'onsen propooste appliceren) de Voor-wetenschap alleen/ eyghentlick ghenomen/ namelick de contemplerende, en is geen werckende oorsaeck der dinghen: gemerckt de selve door cracht van dien niet en ontstaen. Want (ghelijck wy te vooren bewesen hebben) daer zijn ontallicke dinghen/ die Godt nae zijne onverordineerde voor-wetenschap voor-weten heeft/ende die nimmermeer toecomende zijn: alsoo gheschiedender mede veelderley boef-stucken/ die hy nae zijn verordineerde voor-wetenschap voor-weten heeft / daer van hy eyghentlick geen oorsaeck can geseyt worden te zijn/ sonder groote sonde. Godt (seyt *Augustinus*) voor weet alle dinghen daer hy Autheur van is: ende nochtans is hy geen Autheur van alle de dinghen die hy voor weet: Maer, daer hy gheen quaden Autheur van is, daer van is hy een rechtveerdighen wreecker. Ende in desen sin/ ontkennense meest al/ dat de voor-wetenschap oorsaeck is der dinghen; oock die ghene / die anders schijnen te ghevoelen. Van dese saeck spreeckt seer frap een

De contemplerẽde voor-wetenschap is gheen oorsaec der dinghen.

De libero. Arbit. li. 3. cap. 4.

uytne-

uytnemende Theologant / Indien ten aensien vande voor-wetensch ap het woordt Weten verstaen wort, vande simpele wetenschap, Godts, Voorwaer de wetenschap en heeft gantsch gheenen schijn van werckende oorsaeck. Want de toecomende dinghen, en zijn daerom niet toecomende, om dat hy de selve als toecomende zijnde Voor-weten heeft; maer in tegendeel, daerom zijnse toecomende, ende daerom voorweet hyse als toecomende, om dat hyse besloten heeft, datse toecomen souden. Beza prælect. in Rom. 9.

Maer/ in dien wy het woordt Oorsaeck int generael nemen voor allerley bewijs/ en reden van verbolgh: soo en can wel de onverordineerde voor-wetenschap geen oorsaecke zijn: maer de verordineerde gheheel wel. Om dat gheene alleen siet op die dinghen die simpelick moghelick zijn/ ofte gheschieden connen: waer uyt de constitutie der dinghen niet en volght: maer dese siet op die dingen/ die volghens het besluyt Gods/ verordineert zijn. Ende waer uyt dan haer verbolgh besloten wert/ om dat het besluyt Godts/ daer dese voor-wetenschap uyt ontstaet/ bestendigh ende onveranderlick is. Ende in desen sin wort van sommighe recht-sinnighen de verordineerde voor-wetenschap Godts oorsaeck der dinghen geseyt. Wijders/ in dien wy het woort Oorsaeck oneygentlick ghebruycken; soo past het mede bequamelick op de voor-wetenschap Godts. Want sy is oorsaeck sonder welcke niet. *In vvat sin de verordineerde voor-vvetenschap oorsaeck der dinghen can geseyt vvorden.*

Ten laetsten wanneer het woort voor-wetenschap oneygentlick gebruyckt wort/ niet voor wetenschap alleen/ maer daer de wille neffens gaet ofte voor Voor-sienicheyt/ als dan wortse met recht verscheydentlick de oorsaeck aller dinghen/ ghelijck wy te vooren verclaert hebben/ ghenaemt: Werckende wel het goede/ maer toelatende het quade/ doch alle dinghen regeerende. Waer van by de School-leeraren seer veel/ niet ongheleerdelick/ ghedisputeert wert. Daer uyt dan mede openbaer is/ dat van D. Beza de Goddelicke Majesteyt niet te cort en ghesciet/ wanneer hy (gelijck wy van te vooren te kennē gegeven hebben) seyt/ dat de toecomende dingen, daerom toecomende zijn, om dat Godt besloten heeft datse toecomen souden. Ghemercke het besluyt Godts (ghelijck wy dat op een ander plaetse breeder uytleggen) absolutelick ende in hem selven/ oorsaeck is van alle goede dingen/ ten aensien

sien vande werckinghe/hoedanicheyt/ende orde: Maer van alle quade dingen niet absolutelick/ doch by toeval/ ten aensien vande werckinghe/ende orde die goet zijn/maer niet ten aensien vande qualiteyt die quaet is/ ende de onordentelickheyt/ de welcke sonde is/ ende alleen vande creatuere coemt. Maer om wederom te comen/op t'ghene daer ick af-ghetreden ben/ volghens desen sin/ spreeckt op een sekere plaetse/ *Calvinus* aldus vande Voor-wetenschap Godts daer de wille neffens gaet. Dat Godt (segghen sy) alle dingen voorweet, daer door en wort gheenderley nootwendicheydt inghevoert. Quansuys als of wy seyden dat de bloote voor-wetenschap, oorsaeck der dingen waer: ende dat wy niet veel eer bleven by de t'samenvoeginghe van Moyses ghestelt, dat Godt de toecomende dingen voorweet, om dat hy besloten heeft de selve te doen. Maer dese verscheyden onverstandelick ende valschelick de Voorsienicheydt Godts, van den eeuwigen raet Godts, en zijne doorgaende werckinge. Derhalven dewijle de recht-sinnighe inde saecke selfs over-een comen / ten is niet betamelic dat wy ons stootende aen de verscheydenheyt inde manieren van spreecken/ de selve teghen malcander/ ofte tegen de heylige Schrifture stellen. Want luyden van verstant coemt toe een anders woorden wel ende bequamelick uyt te legghen: ten zy saecke het teghenstrijdende ghevoelen grondelick openbaer is. Maer/ op dat ick den oorspronck van dese verscheydentheydt ontdecke/ de selve is ontstaen eensdeels uyt de twijfelachticheyt der woorden / eensdeels uyt de occasie die de teghenpartie/ met haer verscheydenheydt van spreecken / ghegheven hebben. Welcke reden niet alleen in dese materie / maer oock in anderen plaetse heeft.

Commen. in Genes. 41.17.

Het vij. Capittel.

VVaer in vande uytvoeringhe der Verordeninghe ofte van het besluyt Godts ghesproocken vvert.

Tot hier toe hebben wy van het eerste deel der Voorsienicheydt, ofte van het Besluyt Godts ghesproocken: laet ons wijders treden tot de Wtvoeringhe van dien. Dese is het andere deel vande Voorsienicheyt Godts/ waer door hy dat

VVat de uytvoeringe des

Besluyt/

Besluyt/machtichlick t'zijner eeren/geheel uyt-voert. Want dewijle Godt al-machtigh ende onveranderlick is / heeft hy ghedaen al wat hy ghewilt heeft, sonder eenighe moeyten/ofte veranderinghe zijns selfs/ Hy heeft gesproocken, ende tis gheschiet, Hy heeft gheboden ende het stont daer. Weet ghy niet? (seyt Esaias) Hebt ghy niet ghehoort, dat de eeuwighe Godt, de Heere, die de eynden der Werelt gheschapen heeft, niet moede, noch mat en wordt, ende dat zijn wijsheydt ongrondeerlick is? Daer nae dewijle het Besluyt Godts gheheel goet is / dat is ten hooghsten wijs / rechtveerdigh / ende goedertieren/ soo is van nooden dat de uytvoeringhe van dien / van ghelijcken zy. Waer uyt de eere Godts / die t'eynde is van het besluyt ende vande uytvoeringe der dinghen/ontstaet: ghelijck hier na beter blijcken sal.

Besluyts zy. *Psal. 115. 3.* *Psal, 33. 9.* *Esa. 40. 28.*

Voorts de Wtvoeringhe wordt afghedeelt inde Scheppinghe, ende inde Regeeringe deser Werelt: Want ghelijck Godt dese dinghen alleen besloten heeft; alsoo en werckt hy buyten hem selven gheen andere dinghen. De Scheppinge is het eerste werck Godts dat van hem uyt gaet. Ick noemse een werck Godts dat van hem uyt gaet: om dat de werckinge Godts tweederley is / namelick / binnen hem blijvende, ende van hem uytgaende. De binnen-blijvende werckinghe is / die in Godt bepaelt wordt/ende sich niet uyt en streckt tot eenighe dinghen die buyten Godt zijn: De selve is Essentiael, ofte competeert het Wesen / ghemeen zijnde de drie Persoonen/ ghelijck als daer is het eeuwighe besluyt Godts: ofte sy is personael ende gaet aen de persoonen / met onderscheyt / elck int bysonder: ghelijck/des Vaders eyghen werck is den Sone te baren/ende beyde des Vaders ende des Soons eyghen werck is den heyligen Gheest uyt te laten gaen. Doch hier van wijtloopigher te spreecken / en coemt niet met ons voornemen/ noch oock met dese materie over een. Even-wel is ondertusschen hier uyt kennelick / dat Godt voor de Scheppinge deser Werelt niet ledigh en is gheweest: ende dat dien volgens sommighe dit Argument mis bruyckt hebben om de eeuwichheyt der Werelt staende te houden. Voorts de werckinghe Godts die van hem uyt-gaet is die / de welcke buyten hem is/ende over de creatueren gaet/ ende en is niet anders/

Afdeelinghe vande uytvoeringhe.

De vverckinghe Godts is tvveederley.

Godt is voor de Scheppinghe des VVerelts niet ledigh gheweest.

van de uytvoeringhe van t'eeuwighe besluyt. De welcke gheheel bestaet / inde Scheppinghe ende Regeeringe deser Werelt. Van welcke Regeeringhe de Verlossinghe des menschelicken geslachts een deel is: ende dien volghens worden wel met waerheyt/ maer nochtans al wat te becrompen de wercken Godts gemeenlick afghedeelt inde dese twee/ namelick/ int werck der Scheppinghe, ende int werck der Verlosinghe.

De ghemeene afdeelinghe vande wercken Godts.

Voorts/ ghelijck/ Godt de werckmeester vande Scheppinge is: alsoo is de Werelt het bescheyden werck der selver. Met welck woort wy in dese materie niet en verstaen den Hemel (ghelijck somwijlen de Ouden om der uytnementheyt) ofte den Aertbodem te samen: ofte den menschen: maer t'gantsche ghewest aller dinghen / ofte de gheheele vergaderinghe des Hemels ende der Aerden met alle t'ghene dat daer in is/ zijnde wel ten hooghsten verciert/ doch gheen leven/ ofte ziele hebbende. Want/ die de Werelt / als een ziel hebbende/ ghedefiniecrt hebben/ leerende dat de ziele der selver/ ofte een eeuwighen/ ofte een gheschapen Godt was; zijn al over langhe voor desen/ niet alleen niet de heylige Schriftuere/ maer oock met ghewichtige redenen/ ter schande gemaeckt.

VVat hy verstaet met het vvoort VVerelt.

Plato Timæo.

Doch dat de Werelt van Godt de Vader / door de Soon / ende de heylighe Gheest gheschapen is / leert de heylige Schriftuer doorgaens. Wat/ voor-by gaende de Historie der Scheppinghe/ op dat ick uyt velen/ een weynigh trecke. De Werelt (seyt Ioannes) is door hem ghemaeckt. Het welcke hy uyt-leght/ alle dinghen zijn door hem ghemaeckt, ende sonder hem is niet ghemaeckt, van t'ghene ghemaeckt is. Godt (seyt Paulus) heeft de Werelt ghemaeckt, ende al t'gheen datter in is. Ende elders/ Hy heeft ghemaeckt den Hemel, ende de Aerde, ende de Zee, ende al dat daer in is. Insghelijcx. Want door hem zijn alle creatueren gheschapen die inde Hemelen zijn, ende die op der Aerden zijn: die sienlick zijn, ende die onsienlick zijn, het zy Throonen of Heerschappijen, of Overheden, of Machten. Het is al door hem, ende tot hem ghemaeckt. Ende hy is voor alle dingen, ende alle dingen hebben door hem haer wesen. Hier coemt by den *Psalmist*, Door t'woort des Heeren zijn de Hemelen gemaeckt, ende door den Gheest zijns monts t'gheheele heyr van dien. Eyndelick seyt Iob, Door zijnen Gheest heeft hy de Hemelen verciert.

De VVerelt is van Godt geschapen.

Genes. 1. 1.

Ioan. 1. 10. ende 16. 3.

Act. 17. 24

Act. 14. 15

Collos. 1. 16.

Psal. 33. 6.

Cap. 26. 14

Voorts

Voorts nopende de materie uyt de welcke Godt de Werelt ghemaeckt heeft / wy en bekennen gheene. Want / aenghesien Godt alleen eeuwigh (gheen begin / eynde / ende successie hebbende) ende onsterffelick is, ende alle dinghen / geene uytghenomen / dien volghens oock / de materie gheschapen heeft: soo volght dan dat de Werelt niet uyt een eeuwighe materie (veel min uyt Godts Wesen / dewijle het eenvoudigh / ende onveranderlick is) maer uyt niet / door de cracht Godts / ontstaen is. Hy heeft ghesproocken, ende het is geschiet: hy heeft gheboden, ende sy zijn gheschapen. Want Godt roept die dinghen die niet en zijn, als offe waren. Ende sulcx geeft het woort Scheppen in dese materie / t'welck anders ins tween generaler beteeckeninghe ghebruyckt wort / te kennen. Waer van de Apostel ghetuyght. Door den geloove verstaen wy, dat de Werelt door Godts Woordt bereyt is, soo dat die dinghen die wy sien, niet uyt sienlicke dinghen ghemaeckt en zijn. Derhalven al watter is / dat ontstaet uyt niet ofte immediatè, ghelijck den Hemel / de Aerde / de Wateren / de Ziele / de Enghelen: ofte mediatè, ghelijck alle andere dinghen / ten aensien vande eerste materie. Want dat ghemeene ende Oude segghen der Philosoophen / uyt niet en coemt niet, mach op de ordinarie constitutie der lichamelicker dinghen / ende op de menschelicke consten ghepast werden: maer ten mach niet / teghen de Scheppinghe (die hen onbekent is gheweest) ende de macht Godts ghestelt werden. De welcke / soose ghedefinieert ende verbonden wort aen de teghenwoordicheyt van eenigherley materie / soo en isse niet oneyndigh / dien volghens oock niet Goddelick. Waer van *Theodoretus* scarp ende destigh ghetuyght. Maer dit is mede een bewijs vande swackheyt der menschelicker redenen. Want om dies wille dat allerley werck een toeghevoeghde materie, by den menschen van nooden heeft: De const van Pottebacken heeft Leem van nooden, de const van Timmeren, Steenen, de const van Scheep-timmeren, Hout, de const van weven Wolle, de const vande Schoen-maecken, Huyen, de const van Schilderen, Verwen, ende om met een woort te seggen, een yeghelijcke const heeft zijn bequame materie van nooden. Hierom hebben de plompe menschen ghemeent, dat Godt oock niet sonder materie can wercken; ende sy en hebben niet verstaen, hoe

1.Tim.6.16

De VVerelt is uyt niet ghe-schapen.

Psal.33.9.

Rom.4.17

Hebr.11.3

Divino. decre. epit. ca. materia.

hoe grooten onderſcheyt datter tuſſchen Godt, ende den men-
ſchen is, ende dattet niet gheſchieden en can dat een gelijckeniſſe
ſoude hebben, al t'gheen dattet exemplaer ſelfs heeft, ende dat de
menſch wel in forme van ghelijckeniſſe werckt uyt die dinghen
dieder zijn: maer dat Godt werᴑt uyt die dingen die niet en zijn.
Ende dat leert ons de heylighe Schriftuer naecktelick. Want de
Hebr.11.3 Apoſtel ſeyt: Door den gheloove verſtaen wy, dat de Werelt door
t'Woort Godts ghemaeckt is, op dat uyt onſiennelicke ſiennelic-
Rom.4.17 ke dinghen ſouden werden. Ende wederom, die dinghen die niet
en zijn roept hy als offe waren.

Voorts/ de innerlicke Geſtalte ofte forme des Werelts, beſtaet
inde verborghen natuere van alle t'gheen datter is. Maer de
uyterlicke Forme; inde cierlicke diſpoſitie vã alle de deelẽ/ ſoo/
in haer ſelven/ als onder malcanderen. Ten welcken aenſien
de ſelve by den Griecken *Kosmos*, dat is/ een cierlicke Orden, eñ
by den Latijnen Mundus, dat ſoo veel is als een ſchoon cieraet
ghenaemt wort. Want de Scheppinghe, heeft twee deelen, na-
melick voort-brenginghe der dinghen, ende een wijſe diſpoſitie
ofte Ordre der ſelver: beyden comenſe Gode eyghentlick toe;
alſoo/ dat hy in deſen gheen hulpe der Enghelen ofte men-
ſchen ghebruyckt en hebbe. Het welcke uyt de Hiſtorie van-
de Scheppinghe/ ende uyt de ghetuygheniſſen vande Pro-
pheten can bewesen worden. Ick de Heere (ſeyt Eſaias) maecke
het al, alleen breyde ick den Hemel uyt, die den Aertbodem wijt
Eſai.37.16 maecke door mijn ſelven. Capit.44.24. Alſoo ſeyt Ezechias: Ghy
zijt alleen Godt over alle Coninckrijcken op Aerden, ghy hebt
Cap.9.8. Hemel ende Aerde ghemaeckt. Insghelijcx Iob. Die den He-
mel uyt ſpant alleen, die op de baren vande Zee gaet. Hierom
2.Pet.4.19 wordt hy Schepper ghenaemt: Ende met deſen tijtel onder-
Iere.10.11. ſcheyt hy hem ſelven vanden Afgoden. De Goden (ſeyt hy)
die den Hemel ende de Aerde niet ghemaeckt en hebben, moeten
vergaen vander Aerden, ende van t'ghene t'welck onder den He-
mel is. Hier door erſchijnt de wonderlicke wijſheyt Godts
des Scheppers/ zijne goetheydt ende macht: Welckers er-
kenninghe ende verbreydinghe/ metter herten/ metten mon-
de/ ende met de wercken het uyterſte eynde vande Scheppin-
Cap.10,12. ghe is/ even ghelijck van het beſluyt. Hierom ſeyt Ieremias
van Godt. Die de Aerde ghemaeckt heeft door zijn macht, de
Werelt

Werelt vast ghemaeckt heeft door zijne Wijsheyt, ende de Hemelen uyt spant door zijne Voorsichticheyt. Ende Moyses/ Godt sach aen t'ghene hy ghemaeckt hadde, ende t'was seer goet. Insghelijcx de *Psalmist*. Hoe wijt zijn uwe wercken o Heere, Ghy hebt alles wijsselick gemaeckt! Ende op een ander plaetse worden de Hemelen gheseyt des Heeren lof te vercondighen: Ende om de selve te loven ende groot te maecken worden doorgaens alle creatueren opghewleckt. Want Godt (seyt de Wijseman) heeft alle dinghen om zijns selfs wille gemaeckt: Ende ghelijck de Apostel vermaent. Wt hem, door hem, ende tot hem, zijn alle dinghen, hem sy de eere in alle eeuwicheydt. Hier op siet mede het Lof-dicht der Heylighen. Ghy zijt weerdigh Heere, eere ende macht te ontfanghen: Want ghy hebbet alles ghemaeckt, ende om uwent wille zijn alle dingen, ende daerom zijnse geschapen. Ende dit is het uyterste eynde vande Scheppinghe der Werelt.

Gene.1.31
Psal.104.25.
Psalm 19.1
Psal.147.148.
Prov.16.4.
Rom.11.36.
Apoc.4.11

Maer het naeste eynde, ende t'welck de Werelt selfs aengaet/ is de salicheyt der uytvercorenen. Want gelijck alle dingen om des menschen wille gheschapen zijn: alsoo zijn sy gheschapen om malcanders wille/ ende voornamelick ten goede vande uytvercorenen. Maeckt u de Aerden onderdanigh (spreeckt Godt) ende heerschet over de Visschen der Zee, ende over de Vogelen des Hemels, ende over alle gedierte dat op de Aerde cruypt. Siet daer, ick hebbe u ghegheven allerley cruyt, dat hem bezaydet op der gantscher Aerden, ende alderley vruchtbare Boomen, ende Boomen die hem bezaden, tot uwer spijse. Alsoo mede de *Psalmist*, Ghy hebt hem gemaeckt om te heerschen over alle de wercken uwer handen: Ghy hebt alles zijne voeten onderworpen. Ende ten laetsten seyt mede Paulus. Het is al uwe, t'zy de Werelt, t'sy het Leven, t'sy de Doot, t'sy teghenwoordighen, ofte toecomenden dinghen.

Genes.1.28.29.
Psal.8.6.7.
1.Corin.3.22.

Voorts/ op dat wy vande Oorsaecken der Scheppinghe des Werelts tot de Omstandicheden der selver treden/ de selve en is niet ghesch ied van eeuwicheyt/ noch in eenen ooghenblick/ maer inden beginne des tijdts/ ende int verloop van ses daghen/ ten eynde/ wy met meerder onderscheyt/ ende aendacht de eere Godts souden aenmercken: ghelijck het Boeck vande Scheppinghe aenwijst. Want plaetse/ ende tijt zijn de gheschapene dinghen eyghen. Ghelijck eerst ende

Hoedanigh de omstandicheden van de Scheppinghe zijn.

laest alleen staen tot de dinghen die eyndelick zijn / als daer zijn alle de creatueren / maer dese en passen gheensins op de dinghen die oneyndelick zijn; soodanigh Godt alleen is. Van welcke saecke *Tertullianus* seer scherpsinnigh gelijck hy ghewoon is / spreeckt. Want Godt was alleen voor alle dingen, hy was hem selven, Werelt, ende plaets, ende al. Met welcke spreucke ick op houde / ende besluyte alsoo de Leere vande Scheppinghe deser Werelt.

Contra Praxeam.

Dat achtste Capittel.

Handelende vande Regeeringhe der VVerelt.

Resteert / dat ick voorts vande Administratie, ofte liever vande Regeeringhe der selver spreecke. Ghemerckt dit woort claerder / ende bequamer is om de regeeringhe Godts af te maelen. Want seer heerlick / volghens het licht der natuere / seyt de Philosooph *Aristoteles*, In somma, t'gheen dat een stierman t'Scheep is, t'gheen een Voerman op de Waghen is, een Voor-sangher aen den Dans, de Wet onder de Borgherije, de velt-Overste int heyrlegher, dat selve is Godt inde Werelt: uytgeseyt, dat sy luyden hebben een voornemelickheyt, die vol moyten, verstooringe, ende becommernisse steeckt; maer die hy heeft, is van alle droefheyt, ende moeyte vrij, af-ghescheyden zijnde van alle lichamelicke swackheydt. Derhalven heeft den Wijsen Hebreer het woort Regeeringhe te recht op dese materie ghepast / Sapient. 11. 3. als hy seyt / Maer uwe voorsienicheydt, Vader, regeert altijt.

Arist. de mundo. ep. 6.

Wijders / de Regeeringhe der Werelt is de tweede werckinghe Gods die van hem uytgaet / waer door hy dese gheheele Werelt / met al t'ghene datter in is / achtervolghens zijn besluyt regeert. Ende dese Regeeringhe / ghelijck wy van te vooren vermaent hebben / wort gemeenlick de Voorsienicheyt ghenaemt. Nu dat dese Godt toecoemt / ghetuyght seer fraey en bondigh *Damascenus* uyt *Nysseno*, vanden welcken hy veel dinghen ontleent heeft / Want het is van nooden, dat de selve die Schepper is, van alle de dinghen dier-der zijn, oock toesiender sy. Want ten sluyt niet, noch, ten is niet betamelick, datter soude een ander Schepper wesen vande dinghen dierder zijn, ende een ander toesien-

Wat de Regeeringhe des VVerelts zy.

VVordt ghemeenlic Voorsienicheydt ghenaemt.

Greg. Nyss. de Provi. cap. 2.

Damasc. Orth. fidei lib. 2. c. 29.

toesiender. Soo doende, soudense alle beyde van gheheeler swackheyt zijn: dese, voor soo veel hy niet soude scheppen, gheene voor soo veel hy gheen toesicht soude draghen. Met desen self den coemt oock *Theodoretus* bequamelick over-een/ Het is (seyt hy) seer ongherijmt, te segghen, dat hy alle dinghen gheschapen heeft (niet om dat hyse van noode hadde, maer alleen beweeght zijnde, door zijne goedertierenheyt ende weldadicheyt) ende dat zijn schepsel, ghelijck een Schuytken sonder Roer ende Stierman, teghen wint, gins ende herwaerts ghesmeten, eyndelick stootende teghen de Clippen ende Rotsen, soude verkrenyckt worden. Decret. divino. Epit. cap. Providen.

Voorts/ de deelen der Regeeringhe zijn twee/ namelick/ de Conservatie, ende de ordonneringe vande gheschapene Werelt/ de welcke ghenaemlick de Regeeringhe genaemt wort. Hierom seyt *Damascenus*. Want onse generatie ofte scheppinghe, coemt van zijne scheppende macht: ende onse beclijvinge, coemt van zijne onderhoudende macht: ende onse regeeringe ende ghelucksalicheyt, coemt van zijne toe-versiende macht. Insghelijcx seyt mede met godtvruchticheyt *Augustinus*. Godt is in sulcker voeghen door alle dinghen verspreyt, dat hy niet en sy de hoedanicheydt der Werelt, maer het scheppende wesen des Werelts: sonder arbeyt de Werelt regeerende, ẽ sonder moyte de selve onderhoudende. Ende op een ander plaetse uytlegghende een questie/ die met dese materie gheheel over een coemt/ seyt hy. Derhalven, dat Godt gherust hebbe van alle zijne wercken die hy gemaeckt heeft, verstaen wy alsoo, dat hy nu niet meer eenigerley nieu schepsel maeckt: Voorwaer niet alsoo, dat hy soude af laten te onderhouden, ende te regeeren t'gheen hy ghemaeckt heeft. Hierom dit is waerachtigh, Dat Godt aen den sevensten dagh gerust heeft, ende dat is waerachtigh, dat hy tot noch toe werckt.

De deelen vã de regeeringe zijn twee.

Orthod. fidei lib. 2. cap. 28.

Episto. 57. ad Darnanum.

De Gen. ad litt. lib. 4. cap. 12.

Maer laet ons vande afdeelinghe/ tot de definitie der deelen selfs treden. Nu/ de conservatie des Werelts is het eerste deel vande Regeeringhe, waer door Godt de Werelt continueert/ dat is/ t'gantsche ghebouw/ des Werelts ende de cracht van dien mitsgaders de orde der natueren/ die van hem ghestelt is/ gelijck als met zijn hant onderstut/ ende onderhout. Dese noemtmense de algemeene voorsienicheyt: die wijtloopigh ende seer deftigh vanden *Psalmist*, soo op anders plaetsen als insonderheydt inden hondert ende vierden Psalm beschreven wort.

VVat de conservatie des VVerelts zy.

De selve vvort de algemeene Voorsienicheydt ghe-

wordt. Want dese ist die den loop ende de werckinghe des Hemels / ofte / ghelijck Godt spreeckt de ordonneringhe des Hemels ; ende zijn heerschappie op der Aerden. De stonden der tijden / de vruchtbaerheydt des Aertrijcx / de eynden der Zee / de voorteelinghe der ghedierten ende vruchten ghe-duerigh maeckt. In aensien van desen wordt Godt ghe-meenlick ghesept de oorspronck der beweginghe, ende den eersten beweghер (niet teghenstaende dat dat somwijlen nau-wer ghenomen werdt) Hierom en draeght den heylighen
Heb. 1. 2. 3 Apostel Paulus den Sone Godts niet alleen op / Dat hy de Werelt ghescHapen heeft, Maer oock / dat hy alles met zijn machtich woordt draeght. Ende op een ander plaetse sept
Collos. 1. 6 hy. Ende hy is voor alle dinghen, ende alle dinghen bestaen
Act. 17. 28 door hem. Item / Want in hem leven, sweven, ende zijn wy.
Rom. 11. 36 Want uyt hem, door hem, ende tot hem zijn alle dinghen. En-
Iere. 31. 35 de de Propheet Ieremias, Soo spreeckt de Heere, die de Sonne den daghe te lichte gheeft, ende de Mane, ende de Sterren, nae ha-ren loope, den nacht ten lichte: die de Zee beweget, dat hare gol-ven bruysen: Heere Zebaoth is zijnen name. Wanneer sulcke or-deninghen af-comen voor my spreeckt de Heere. Ende Sap. 11. 26. sept den Wijsen Hebreer, Hoe soude yet hebben connen be-clijven, ten waer ghyt ghewilt hadde, oft hoe soude t'gheen van u niet gheroepen en is behouden werden? Want (ghelijck *Thomas Aquinas* seer wel sept) alsoo heeft sich Godt ten aensien vande dinghen, ghelijck de Sonne ten aensien vande Maen: dese
Commét. collos. 1. wegh wijckende, soo verdwijnt het licht der Mane: even alsoo, soo verre Godt zijne cracht ons ontname, met een ooghenblick soude alles verdwijnen. Ende seer heerlick betuyght hier van
De Gen. ad lit. le. 4. cap. 12. *Augustinus*, Want de macht des Scheppers, ende de cracht des almoghenden ende alles regeerende, is de oorsaeck vande be-clijvinghe aller Creatueren. Welcke cracht, soo verre sy im-mermeer op-hielt vande regeeringhe der dinghen, die ghescha-pen zijn, soo soude oock met eenen op-houden hare ghestalte-nisse, ende de gheheele natuere soude vervallen. Want de Werelt en soude niet (ghelijck een ghebouw van een huys, t'welck nae dattet yemandt ghetimmert heeft, scheyt daer af, ende hy daer af scheydende, ende af-latende, blijft het werck staende) een oogen-blick connen staende blijven, soo verre Godt zijne regeeringhe de
selve

selve ontrack. Derhalven t'ghene de Heere seyt, Mijn Vader werct tot noch, gheeft te kennen een continuatie van zijn werck waer door hy alle schepselen onderhout, ende regeert. Ioan. 5.17.

Dat neghende Capittel.

Vande particuliere ende bysondere Voorsienicheyt Godts.

VOorts / Godt en onderhoudt niet alleen alle de gheschapene dinghen / ende en continueert de selve niet alleen volghens de generale ofte algemeene voorsienicheyt, maer hy draeght oock een particuliere sorghe over elck ende een yeder dingh int bysonder / stierende ẽ regierende dat selve tot zijne sekere bestemde eynden. VVant uyt Godt (seyt *Augustinus*) en zijn niet alleen alle dingen, op datse souden wesen, maer oock op datse souden verordineert zijn. Over-sulcx houden wy het tweede deel vande Regeeringhe te zijn / de bysondere ende speciale ordonnantie der gheschapene Werelt. Nu / de Ordonnantie is een werckinghe van orde. Dese orde (seyt den Orateur *Cicero*) definieerense een bestellinghe der dinghen op hare bequame ende behoorlicke plaetse. Met dese definitie coemt over-een dese van *Augustinus*, De orde is een bestellinghe van ghelijcke ende onghelijcke dinghen, ghevende yeder dingh zijn plaetse: Ende dese van *Philo*, De orde is een vervolgh, ende een aen malcander hanghende streeck der voor-gaender ende na-volghender dinghen. Dien volghens is de Ordonnantie der Werelt, een instellinghe van ordre inde Werelt. Over-sulcx en lettense op de eyghentlicke beteeckeninge van dit woordt Ordonnantie niet / die het in een anderen sin nemen / t'selve uyt legghende niet voor een werckinghe van orde / maer voor een werckinghe der dinghen selfs ofte voor een bevel.

VVat orden is.

De civita. Dei lib. 19. cap. 13.

De opificio mundi.

VVat de ordonnãtie des VVerelts zy: eñ vvat het vvoort ordõnantie eygẽtlic beteeckẽt.

Voorts / de Ordinantie is tweederley / innerlick ende die siet op t'besluyt; Wterlick, ende dese siet op de uytvoeringhe van dien. Gheene / is niet anders / dan de verordonneringhe vande orde: ende daerom wertse oock onderscheplic voorenordeninghe ghenaemt. Alsoo wordense ghesept / ghelooft te hebben

De Ordonnantie Godts is tvveederley.

Act. 13.48 hebben die tot den eeuwighen leven gheordineert waren, dat is/ (ghelijck de oude uytlegginghe heeft) van te vooren gheordineert. Maer dese / is een werckinghe ofte bestellinghe vande
Rom. 13. 1 vooren-verordineerde orde. Alsoo worden de machten ghesept van Godt / ofte liever onder Godt / gheordineert te zijn, dat is / ten goede van alles datter is / bequamelick ghestelt te zijn. Maer / op dat wy / t'gunt wy int generael vande ordonnantie ghesept hebben / t'onsen proposte appliceeren / de innerlicke ordonnantie des Wereldts is een deel van't Besluyt Godts: maer de uyterlicke, behoort tot de uytvoeringhe van dien. Ende sy siet / ofte op de Scheppinghe des Werelts / ofte op de Regeeringhe der selver. Voor soo veel sy op de Scheppinge des Werelts siet / ist die dispositie des Werelts wanneerse gheschapen werde: die inde tijdt van ses daghen volepnt is: die wy hier vooren het tweede deel vande Scheppinghe ghenaemt hebben. Maer voor soo veel sy op de Regheeringhe siet / ist de gheduerighe dispositie vande Scheppinghe des Werelts af beginnende: ende sy is ofte generael, ende wort ghenaemt de conservatie vande orde des natuers; die wy een weynigh voor henen uytghelept hebben: ofte sy is speciael ende particulier, waer van wy teghenwoordigh handelen / ende de selve alsoo desinieren. De Besondere ordonnantie vande gheschapene Werelt, is het andere deel vande Regeeringhe waer door Godt de gantsche Werelt / met al t'ghene datter in is / op een behaechelicke wijse / tot zijn bestemde eynden / soo middelste / als laetste brenght. Twee dinghen worden hier voornamelick aenghemerckt / die wat naerder ende neerstelicker moeten overwoghen ende ingheslen worden; namelick / het subject vande Ordonnantie, ende de Wijse. Het eerste segghen wy dat de gantsche Werelt is met al t'gheen datter in gheweest is / in is / ende wesen sal.

VVat de Besondere Ordonnantie vande ghe-schapene VVerelt zy.

VVelck het subiect vande selve zy.

Nu / dat alle creatueren / grooten / cleynen / treffelicke / ende geringhe / alle beweginghen / alle raetslagen / affecten / woorden / wercken / uytcoemsten der dinghen / sonder eenige exceptie / staen onder de Regeeringe Godts / is openbaer ende kennelick / niet alleen uyt de redenen die wy voor henen by-ghebracht hebben / maer oock uyt de heylige Schriftuere. Want op dat ick uyt ontallicke ghetuyghenissen eenighe weynighe uytkiese /

Alle creatueren staen onder de regeeringhe Godts.

uytkiese/ Wat willen dese spreucken doch anders? Heere ghy Neho.9.6
zijt het alleen, ghy hebt de Hemelen ghemaeckt, ende aller Heme-
len Hemel; met allen haren hayre: de Aerde, ende alles wat daer
op is: de Zee ende alles wat daer in is: Ghy maecket alle dingh
levendigh, ende het Hemelsche heyr bidt u aen. Volghens u or- Psa.109.91
donnantie blijft de dagh, want alle dinghen dienen u. (Godt) Ephe.1.11
werckt alle dingh na den raet zijns willens. De Heer maeckt alle Prov.16.4.
dingh, selfs den godtloosen ten boosen daghe. Hy gheeftse allen Act.17.25.
het leven den adem, ende alles. Hy heeft des menschen leven een Iob 14.5.
parck ghestelt, daerse niet sullen overtreden. Hy spijst de Voghe- Matth.6.
len des Hemels, hy becleet het Loof des velts. Hy gheeft yder 26.3.
zaet, soodanighen lichaem als hy wil. Hy gheeft vanden Hemel 1.Corinth.
regen, ende vruchtbare tijden, onse harten vervullende met spijse, 15.38.
ende vroylickheyt. De Heere doodet, ende maeckt wederom le- Act.14. 17
vendigh. De Heere maeckt arm, ende rijck. Hy verandert de tij- 1.Sam. 2.6
den, ende tempeesten: Hy stelt de Coningen af, ende maeckt Co- Dani. 2.21
ninghen, hy gheeft den Wijsen wijsheyt ende den Verstandighen
wetenschap om te verstaen. Het Paert wordt ten strijde bereydt, Prov.21.31
maer aen Godt staet het gheluck. Ick ben de Heere, ende daer is Esa.45.6.7
gheen nevens my, die het licht maeckt ende de duysternisse schep-
pe; maeckende vrede, ende bestellende ongheluck, Ick ben de
Heere die dit alles doe. Wie is hy die daer spreeckt, sulcx is daer, Claeghliet
sonder dattet de Heere geboden heeft? ende dat noch quaet noch Ieremie. 3.
goet en come uyt den mont des al-derhooghsten? Wie heeft den 37.38.
mensche een mont ghemaeckt? ofte wie can een dooven, ofte een Exod.4.11
cloeck-sinnigen, ofte een blinde maecken? ben ick niet, de Heere?
De mensche settet hem wat voor in zijn herte, doch vanden Hee- Prov. 16.1
re coemt wat de Tonghe spreecken sal. Des menschen herte slaet Ib.9.
zijnen wegh aen, maer de Heere alleen gheeft dat hy voor-gaet.
Ick weet Heere dat der menschen wegh, niet in zijner macht staet, Iere.10.23
noch in des mans ghewelt hoe hy zijn ganck rechten sal. Hy doet Psal.33.11
te niet den raet der Heydenen, Hy verbreeckt de ghedachten der
Volcken. Hy werckt in ons het willen ende volbrenghen nae zij- Phili.2.13
nen goeden wille. Het herte des Conincx is inde handt des Hee- Prov.21.1
ren ghelijck de Water-beecken: ende hy neyght het verwaerts hy
wil. Dien volghens veel meer alle anderen dinghen.

Ten laetsten/ op dat ghy niet en soudt meenen/ datter yet
wes is/ buyten dese ordonnantie Godes/ soo ist/ dat oock
selfs

De dingē die by geval ghe-seyt vvordē, te geschiedē, en comē niet sonder de ordonnantie Godts.

selfs die dinghen diese onverhoede ende by gheval comende noemen/ Godt toegeschreven worden. Ghelijckerwijs/ Godt van een onverhoeden dootslagh ghetuyght. Die yemandt sal alsoo gheslaghen hebben, dat hy coemt te sterven, die sal met de Doot ghestraft worden; nochtans die het niet sal gesocht hebben, maer Godt selfs hem onder zijne hant ghebracht hebbe, ick sal u een plaetse wijsen, al waer dese zijn wijck sal nemen. Het welcke
Exod. 21. hy elders met een exempel verclaert/ Ende dat sal zijn het recht
12. 13 vanden doot-slagher die de vlucht ghenomen heeft, dat hy leve:
Deut. 19. 4 die zijnen naesten onvoorsiens sal doot gheslagen hebben, die hy van te vooren niet ghehatet heeft: Ghelijck, wanneer yemant met zijnen naesten uyt-gaet, om hout te houwen, ende het yser spronghe af vande stele, ende quest zijnen naesten dat hy sterve, de selve de vlucht nemende, sal vlieden in een van dese steden. Even alsoo ist mede ghelegen met alle de andere reste. Want ey lieve wat cander meer de wispeltuerichheydt vande versierde fortuyne toegheschreven worden dan t'ongheestadigh waeyen der Winden/ de beweginghen der Zee-baren/ den onsekeren val der volghekens/ der hayren / ende des Lots? maer / dat dese dinghen alle de regeeringhe Godts onderworpen zijn/ betuyght de heylighe Schriftuere. Die met Schepen (seyt
Psalm 104. den *Psalmist*) op de Zee varen, ende drijven haren handel op
23. 24. 25. groote wateren: die des Heeren werck ondersocht hebben, ende
26. &c. zijne wonderen inder Zee. Wanneer hy sprack, ende eenen stormwint oproerde, die de Baren verhief, ende sy voeren op nae den Hemel, ende voeren inden afgront, dat haer Ziele voor angst versaeghde: dat sy tuymelden ende swanckten als een droncken Man, ende en wisten gheenen raet meer. Ende sy riepen tot den Heere in haren noot, ende hy voerdese uyt haren angsten: ende stillede het onweder dat de Baren hen legherden: ende sy wierden vrolick dat het stille gheworden was, ende hy hen ten lande
Matth. 10. brachte nae haer wenschen. Niet een musken (seyt Christus)
32. 33. valter op de Aerde sonder den wille uwes Vaders. Iae de hayren
Prov. 16. 33 uws hoofts zijn ghetelt. Het Lot (seyt Salomon) wordt inden schoot geworpen: maer vanden Heere is de uytcoemste van dien. Hier op siet de Prophetische afmalinghe Ezechielis vande Voorsienicheyt Godts/ aent eerste Capittel. Maer van den Autheur des boecx vande Drievuldicheyt/ t'welck *Tertulliano* op-ghe-

opghedraghen wordt/seer heerlick discurreert. Eyndelick spreeckt den Wijsen Hebreer in zijn 8. Cap. vers. 1. seer godtsalichlick ende rondelick vande wijsheyt ende Voorsienicheyt Gods. Hy reyct geweldichlicken vant t'eene eynde tot het ander, ende regeert alle dinck wel. En op een ander plaetse. Doch ghy hebt alle dingh geordineert met mate, getale, en gewichte. Want ist/dat ghy den Satan/ en den menschen en de natuere van alle dingen aenschout/ de confusien en verwerringen zijn by na oneyndigh: maer in dien ghy op Godt siet/ die de dingen/ die onder malcanderen verwerret zijn/met groote wijsheyt tot hare bestemde eyndens/ in haer ordre/ en ten goede van alles datter is/stiert/daer en can niet ordentlicker en niet cierlicker wesen. Want ten aensien van Godt (seyt *Augustinus*) die alle dingen, die hy gemaeckt heeft, wel regeert en isser int gantsche geweest niet onordentelick, niet onrechtveerdigh, t'sy dat wy daer kennisse van hebben, ofte geen kennisse van en hebben. Maer de sondighe Ziele stoot haer ten aensien van haer deel: nochtans dewijle sy na verdienste daer is, al waer soodanigh een behoort te wesen, ende dat sy die dinghen lijt, die sy billick moet lijden, soo en verontciert sy met hare besmettinghe, even-wel het gheheele rijcke Godts niet. Der-halven, dewijle wy geen kennisse en hebben van alle de dinghen die de Goddelicke ordre, ten aensien van ons, wel werckt soo leven wy na zijnen goeden wille alleen, die na de Wet is: maer inde reste worden wy gheleyt na de Wet: Ghemerckt de Wet selfs altijts onveranderlick blijft, ende alle veranderlicke dinghen door een heerlicke bestieringhe regeert.

Sap. cap. 8. 1

Cap. 11. 21

Ten aensien van den Satan ende den menschen schijnen alle dinghen seer confuys te wesen, maer ten aensien van Godt zijnse cierlick ende ordentelick.

Voorts/by dese getuygenissen die wy by-ghebracht hebben comen noch overvloedighe ende doorluchtige exempelen daer geen exceptie op en valt/ vande ordonnantie deses ghewestes ende aller dinghen int bysonder; die doorgaens in de heylige Schriftuere uytgedruckt staen: onder de selve nuyt de regeeringe der Kercke uyt. Waer uyt overvloedigh ghenoegh bewesen wert dat alle dingen int gheneen/en elck int bysonder/ volghens de Goddelicke ordonnantie gheregeert wert. Alsoo/ datter niet soo ghering en veracht en is/t welck Godt soude onbekent wesen/en buyten zijn toeversicht stae: niet soo verheven/ofte soo vrij/dat zijn regeeringe soude derven. Over-sulcx seyt seer fraey *Augustinus*. Men en behoort de

By verscheyden exempelen blijckt dat Godt alle dinghen regeert.

soodanige geensins gehoor te geven, die gemeent hebben, dat wel de opperste deelen des Werelts, dat is, van daer af, al waer de swa-re en dicke locht haer begin neemt, en alsoo voort opwaerts, door de Voorsienicheyt Gods gheregeert werden: maer dat dit neder-ste, aertsche, ende vochtighe deel, van de Locht die ons naest gele-gen is, die welcke door de exhabitien van't Aertrijck en der Wate-ren bevochtight wort, al waer de Winden, en de Wolcken op rijsen veel eer by gheval ende avontuersche bewegingen gedreven wert. Teghen dese spreeckt de Psalm, de welcke uytgeleyt hebbende den lof der Hemelscher heerscharen, sich oock keert tot die nederste deelen, segghende: Prijst den Heere ghy Draecken der Aerde, ende alle afgronden des vyers, Hagel, Sneeu, Ys, storm-winden die zijn woordt volbrenghen. Want daer en is niet dat meer schijnt op avontuer te loopen, dan alle die tempeestighe ende onstuymi-ghe saysoenen, waer door de ghestelte van desen nedersten Hemel (t'welck oock t'Aertrijck met recht mach toe-geschreven werden) verandert, ende ghedreven wert, maer, ghemerckt hy daer by ge-voeght heeft, die zijn woordt volbrenghen, soo gheeft hy te ken-nen, dat, de ordonnantie van die dinghen, de Goddelicke regee-ringhe onderworpen is, die voor ons veel eer verborghen is, dan datse de natuere van dit gheheele ghewest soude verlaten hebben. Iae, t'ghene onsen Salighmaecker met zijn eyghen mont spreeckt, namelick datter niet een Mosken op Aerden valt sonder den wille Godts, ende dat hy het gras op den Velde, niet teghen-staende het corts inden oven sal gheworpen worden nochtans cleedet: en-bevestight sulcx niet, dat, niet alleen het gheheele deel des We-relts, t'welck verordineert is, voor de sterffelicke ende verderffe-licke dinghen; maer oock dat de aldergheringhste ende veracht-ste deeltgens door de Voorsienicheydt Godts geregeert werden? Derhalven t'is t'segghen van een Heydens mensche / Dat Godt over de groote dinghen sorghe draeght, maer de cleyne de fortuyne bevolen laet. t'Welck / och of / *Hieronymus* niet en waer / op een sekere plaetse al te na gecomen / ende die spreuc-ke / met de weerdicheyt van *Damascenus* niet over een comen-de / waer mede hy den wille des menschen stupt buyten de Voorsienicheydt Godts. Want hy seyt alsoo / Want die din-ghen die in ons zijn en staen niet onder de Voorsienicheydt, maer in onse vrije-wille-keur.

Psalm 148. 7.8.

Matth. 10. 25.

Euripides in Plutarchi Pericles.

Comment. in Habac. 1

Orthod. fid. lib. 2. cap. 30.

Ende hierom en mach Godt niet ghesept worden / ghelijckmen meent / een authuer vande sonde te zijn: ghelijck sulcx uyt de wijse ende maniere vande ordonnantie blijcken sal: t'welck de School-leeraren oock bekent hebben. Ende dese ordonnantie vande gheschapene Werelt / vermidts sy tot alle de besondere deelen des Werelts behoort / noemen syse de besondere ende particuliere Voorsienicheyt. Maer wanneerse op den menschen/ ende insonderheyt op den gheloovighen ghepast wordt / soo noemen syse ghemeenlick de speciale ende peculiare Voorsienicheydt, vermits Godt een voornemelicke ende vaderlicke sorghe over desen draeght: ghelijck hy oock t'haren besten / alle andere dinghen gheschapen heeft. Want de toeversicht ofte de sorghe die Godt draeght/ heeft sekere trappen. Want/ al ist schoon/ dat Godt de menschen ende de beesten behoet: soo draeght hy nochtans meer sorghe voor den menschen / ende insonderheyt voor den gheloovighen. Hierom wert hy oock ghenaemt / een behoeder van allen, maer voornemelick vande gheloovighen. Ten aensien van desen/ wordt hy in verghelijckinghe/ ghesept / over ons sorghe te draghen, ende niet te sorghen voor de Ossen: dat hy den Godtloosen niet en kent. Jae dat hy de Dooden niet meer en ghedenckt. Want dat sommighen dese laetste spreucke / op t'ghevoelen vande Godtloosen / andere wederom op de swackheydt vanden ontroerden Propheet/ nemen / sulcx schijnt al wat ongherijmt te zijn. Voorts teghen dit ghevoelen vande trappen der Voorsienicheydt en strijdt niede niet/ t'gheen uyt het Boeck der Wijsheydt teghen-ghewórpen werdt / Hy draeght sorghe voor allen te ghelijck: Want daer mede en wordt niet een eenparicheyt/ maer een ghelijckheydt te verstaen ghegheven / soo dat uyt de originale woorden selfs blijckt. Daerom wilde ick het liever over setten / Hy draeght sorghe voor allen desghelijcx.

De Voorsienicheydt ten aensiē vande verscheydenheyt der dinghen daer over sy gaet, draeghtse verscheyden namen.

Psal. 36. 7.
Matt. 6. 26.
1. Timo. 4. 10.
1. Petri 5. 7
1. Cor. 9. 9.
Matth. 25. 12.
Psal. 88. 6.
Sapient. 8.

Dat thiende Capittel
Handelende vande wijſe der Ordonnantie Godts.

De VVijſe vã Gods Ordonnantie is ordinaris ende extraordinaris, ende vvat de ordinare zy.

VOorts/ op dat/ t'ghene wy gheſeyt hebben vant ſubject der Ordonnantie Godts / wat onderſcheydentlicker werde uytghelevt ende verclaert / laet ons tot de Wijſe van dien treden. De ſelve is verſcheyden: ende wordt met recht af-ghedeelt in een ordinare ende extraordinare: beyden nochtans gheordineert zijnde. Nopende de ordinare / de ſelve is die de welcke de ghemeene ordre vande natuer/ ofte ghenade onderhout. Van deſe/ wort een claer exempel/ onder anderen/ uytghedruckt in deſe beloſte des Heeren / t'ſal (ſeyt hy) in dien dach gheſchieden, dat ick de Hemelen ſal verhooren, ende ſy ſullen de aerde verhooren, ende de Aerde ſal het Coren verhooren, ende de Moſt, ende de Olye, eñ die ſullen Iſrael verhooren. Soodanigh is van ghelijcken deſe ſpreucke des Apoſtels/ t'Gheloof is uyt het ghehoor, maer het ghehoor uyt Godts woordt.

Hoſ. 2. 21. 22.
Rom. 10. 17.

VVat de extraordinare zy.

Maer/ de extraordinare is die/ de welcke buyten de ghemeene ordre ontſtaet/ ghelijck/ wanneer Godt de Iſraeliten met het Manna / ende met de Quackelen; Elias door den Raven ghespijſt: ende Paulus uyt den Hemel/ bekeert heeft.

De vvijſe vã Godts Ordonnantie is tvveederley, met middelẽ, ofte ſonder de ſelve.

Maer nae / de Wijſe vande Ordonnantie Godts is tweederley / beſtaende namelick in gebruyck van middelen, ende ſonder ghebruyck van middelen: gheene is/ die middelen/ ende tuſſchen-comende oorſaecken ghebruyckt: maer deſe geenſins. Alſoo/ by exempel/ Godt en heeft niet alleen/ op een extraordinarie wijſe Moſen, ende Eliam ſonder ghebruyck van middel/ door hem ſelven gheroepen / maer oock door ghebruyck van middel Eliſeus door Elias; ende deſen heeft hy eerſt door ghebruyck van middel/ namelick/ met Broot/ ende Water ghespijſt/ maer daer na/ veertich daghen/ ſonder ghebruyck vã middel door zijne cracht. Deſe verſcheyde Wijſen heeft *Auguſtinus* ſeer deſtigh uytghelevt/ Soo en is dan Godt gheen bedriegher: Want wie en verſtaet niet dat ſulcx te ghelooven godtloos ende ſchandelick waer? maer hy is een rechtveerdighen vergelder der verdienſten ende perſoonen, door hem ſelven te weghe brenghende ſommighe dinghen, die hem alleen betamen, ende

Queſt. 83. q. 53.

hem

hem alleen toe-comen (ghelijck als daer is, de zielen te verlichten, ende de selve verstandigh ende gelucksaligh te maecken, mits hem selven, de selve ten gheniete ghevende) sommige door de schepselen, die hem dienen, ende die volghens goede Wetten, na verdiensten verordineert zijn, sommighe van de selve dinghen bevelende, sommighe toelatende, de Goddelicke Voorsienicheyt sich uytstreckende tot de regeeringhe der mosкens ghelijck de Heere int Evangelie seyt, ende tot de cierlickheyt des hoys, ende tot de minste hayrkens onses hoofts. Waer van mede ghetuyght is, Sy reyckt van t'eene eynde tot het ander gheweldelick, ende regeert alle dinghen lieffelick. Sapien. 8. 1

Door dese verscheyde Wijsen der Ordonnantie Godts, wort de eere Godts verbreyt. Want de wijse die in ghebruyck van middelen bestaet, is een spiegel van zijne goetheyt; ghemerckt hy de natuere deelachtigh maeckt aen de ghemeenschap zijner werckinghe: die sonder ghebruyck van middelen toegaet, is een spieghel van zijne moghentheyt, nae dien hy daer aen niet verbonden is. Doch in beyden hebt ghy een spieghel van Godts veel-voudighe wijsheydt. *De verscheyden vvijsen van Gods ordonnantie verbreyden zijne eere.* Voorts nae dien de middelen niet en zijn van eenderley soorte, soo moetense onderscheyden werden, ten eynde wy de Wijse vande Ordonnantie Godts te beter souden verclaren. *De middelen die Godt nae zijn ordonnantie zijn verscheyden.* Ten eersten dan, sommighe middelen zijn nootsaeckende, sommighe zijn ghebuerlicke, ende dat ofte selden, ofte veel tijts, ofte doorgaens, ghelijck *Nyssenus* volghens de Philosoophen de selve onderscheyt. *Sommighe zijn nootsaeckende, sommighe ghebuerlicke: ende hoe dat.* De nootsaeckende middelen zijn, die volghens hare natuere, nootsaeckelick yet wes voort-brenghen: de gebuerlicke, die ghebuerlicker wijse een dingh veroorsaecken. Ende volghende desen, worden sommighe dinghen, ten aensien van hare naeste oorsaecken, nootsaeckelick ghesept, die namelick voortcomen van nootsakende naeste middel-oorsaecken, sommighen worden ghebuerlick ghesept, die, namelick, voort-comen van ghebuerlicke middel-oorsaecken, al ist schoon, dat ten aensien van het besluyt Godts, zijnde de eerste ende uyterste oorsaeck aller dinghen, middts de bewoudenisse harer natuere alle dinghen beschepden; ende op hare manier, nootsaeckelick zijn. *In vvat aensien sommige dingen nootsaeckelick. In vvat aensien sommige ghebuerlick geseyt vverden.*

Voorts, ghemerckt datter verscheyden wijsen van nootsaeckelickheyt

kelickheydt zijn, soo sullen wy de selve wat wijt-loopigher, volgens t'gevoelen der Ouden (op dat wy niet souden schijnen wat nieus te verdichten) voor-stellen. Want hier door sal te lichter, den Sophisten de wegh van te lasteren, ende den onervarenen, van te doolen, afghesneden werden. Derhalven, dat wort nootsaeckelick gheseyt, t'welck sich niet anders en can hebben, ofte dat anders niet wesen en can. Contrarie van dien, is t'ghene ghebuerlick is, dat is, t'welck anders of anders can wesen. Nu, t'ghene nootsaeckelick is, is op tweederley wijse nootsaeckelick, namelick in hem selven, absolutelick, ende dat volghens de nootsaeckelickheydt die t'vervolgh van een dingh aen sich selven veroorsaeckt: ofte niet absolutelick, maer in seker aensien, ten regarde van wat anders dat buyten de saecke selfs is, namelick, ten aensien van een voor-gaende, ofte mede-gaende, ofte volghende conditie; ende dat volghens de nootsaeckelickheydt des vervolghs, soose die noemen. Alsoo spreeckt de Philisooph *Aristoteles*, op dat ick t'ghene hy in zijn Metophisica seyt, voor-by gae, Niet onderscheydende, op hoe veelderley manieren de nootsaeckelickheydt ghenomen moet worden. De selve is, inde dinghen die eeuwigh zijn, simpelick [absolutelick] maer in alle die dinghen, die voort-ghebracht worden, volghens een presuppositie. Ende dit ghevoelen heeft den Orateur *Cicero* na-ghevolght, wanneer hy, onder anderen, dit seyt, Daer-en-boven dunckt my dat ick sie, datter sommighe nootsaeckelickheden zijn, met een by-voeghsel: sommighe zijn simpele ende absolute. Ende een weynigh daer aen, Ghy sult bevinden, datter gheen dinck en is, dat nootsaeckelick moet gheschieden, ten sy om eenighe oorsaeck, die wy een by-voeghsel noemen. Van ghelijcken sult ghy bevinden, datter vele dinghen zijn, daer dierghelijcken by-voeghsel van nootsaeckelickheydt niet by en coemt. Van dese slach, zijn dese, ghelijck, tis nootsaeckelick dat alle sterffelicke menschen moeten vergaen: maer ten is niet nootsaeckelick, datse spijs ghebruycken, ten sy met dese exceptie, soo verre sy van hongher niet en willen vergaen. Insghelijcx ghetuyght de Philisooph *Aristoteles* op een ander sekere plaetse. Maer de nootsaeckelickheyt is tweederley: de eene is, volghens de natuer, ende de gheneghentheyt: d'andere is van ghewelt, die, namelick,

Hoedanigh dingh nootsaeckelick is.

Een dingh is nootsaeckelic op tweederley wijse, ende in welcker voeghen.

De Parti animal. li. 1. cap. 1.

Cicero. de invent. l. 2.

2. Post. Anal. c. 11.

melick, teghen de gheleghentheydt is. Ghelijckerwijs een steen wort door nootsaeckelickheydt opwaerts, ende nederwaerts ghedreven, maer niet door eenderley nootsaeckelickheydt. Van welcke saecke *Thomas Aquinas*, de voornaemste onder den School-leeraren / volcomender bescheyt gheeft / als hy seyt / Nootsaeckelick is, dat niet en can niet zijn. t'Welck eensdeels op sommigh past, ten aensien van een inwendighe oorsaeck: t'sy materiale, ghelijck, wanneer wy segghen, dat al t'gunt, t'welck t'samen-ghevoeght is uyt teghen-strijdende dinghen, nootsaeckelick moet verderven: t'sy formale, ghelijck, wanneer wy segghen, dat een drie-hoeck, nootsaeckelick moet hebben drie-ghelijcke hoecken, met twee rechte. Ende dit is een natuerlicke ende absolute nootsaeckelickheyt. Op een ander wijse past op sommigh dingh, dattet niet en can niet zijn, ten aensien van eenighe uytwendighe oorsaeck, ende dat, ofte ten aensien van een eynde, ghelijck, wanneer yemant, sonder dat, niet en can vercrijghen een seker eynde; ghelijck, de spijs, wordt nootsaeckelick gheseyt te zijn, tot het leven, ende een Paert ter reyse. Ende dese wordt ghenaemt nootsaeckelickheydt des eyndes: die oock somwijlen oorbaerlickheydt gheseyt wordt. Ten aensien van een aendrijver, past het selve op sommigh ding, ghelijck, wanneer yemant van eenigh aen-drijver ghedwonghen wordt, alsoo, dat hy niet en can t'contrarie doen: ende dese wordt ghenaemt nootsaeckelickheydt des dwangs. Nu / dit is ghenoegh belanghende de nootsaeckelickheydt; t'welck tot verstandt van dese materie nootsaeckelick zijnde / niet de woorden der Ouden is voorghestelt / ten eynde het van meerder ghewichte ware. Resteert dat wy dit tot onsen propooste appliceren. Want ten rechten seyt een geleerder Man / Dat de onderscheydingen vande absolute nootsaeckelickheyt, ende die, de welcke niet absoluyt, maer in seker aensien gheleghen is: item, die t'vervolgh van eenigh dingh in haer selven werckt, ende die, de welcke op een consequentie gefondeert is, inde Schoolen, niet te vergheefs ghevonden en zijn. Ick voeder by / die op de onveranderlicheyt en gelijckse spreken / op de onbedrieghelickheydt / ende op den dwanck ghefondeert is. Want daer en is niet / volghens zijn natuer soo gebeurlick / ofte het is ten aensien van presuppositie / op driederley maniere nootsaeckelick / ten aensien van het doen zijns

Summa.1. q.82.1.

Calvinus institu.li.1. cap.16.

zijns selfs/ten aensië van het besluyt Gods/ ten aensien van de verordineerde voor-wetenschap. Want die spreucke is niet min waerachtigh alsse out ende wel-bekent is/ uyt *Aristoteles*. Al t'gheen datter is, voor soo veel alst is (ick voegher by/ al t'gheen dat toe-comende is/ voor soo veel alst toe-comende is) ist nootsaeckelick: want andersins soudender twee tegen-strijdige redenen waerachtigh zijn: t'welck naer de natuere/ ende de waerheyt Godts strijdt/ in de welcke, niet te ghelijck, ja, ende neen en is. Waer van *Augustinus*, na zijn ghewoonte/ seer spits-bindigh spreeckt / De toe-comende dinghen en connen niet min niet ghefchieden, dan of de voor-ledene niet gheschiet en waren: aenghesien het in Godts wille niet en is, dat yet wes soude valsch zijn, in den selven aensien, dattet waerachtigh is, Derhalven alle dinghen die toe-comende zijn, sullen buyten twijffel gheschieden: ende soo verre sy niet en gheschieden, soo warense oock niet toe-comende: alsoo, alle dinghen die waerlick voor-leden zijn, zijn ontwijffelick voor-by ghegaen. Waer nae/ in dien ghy de natuere der dinghen / ende de tweede oorsaecken / die Gode niet wegh en neemt maer ordineert ende bewijst der menschen/ die onwetende / ende ignorant zijn vande verborghene regeeringhe Godts/ aenghemerckt / de ghebuerlickheden zijn ontelbaer ten aensien vande levende ende doode dinghen. Maer in dien ghy u ooghen slaet op Godts Besluyt ende zijne voor-wetenschap/ alle dingen zijn te ghelijck nootsaeckelick in aensien van t'ghepresupponeerde volghende nootsaeckelick die op de onveranderlickheyt gefondeert is/ ende die de consequentie tot een reden heeft. Want/ ghemerckt alle dinghen int ghemeen / ende elck int bysonder/ niet alleen de uyt-coemsten/ maer oock de middelen / ende conditien / ghelijck wy te vooren bewesen hebben van Godt besloten ende voor-weten zijn/ende datse volgens t'besluyt ende de voor-wetenschap gheordineert werden: soo volght daer uyt / dat de selve niet anders en connen geschieden: ende dien volghens datse alle te samen / op haer maniere / nootsaeckelick zijn. Ghemerckt / het besluyt Godts niet en can verandert worden / noch zijne voor-wetenschap bedroghen. Want soo verre daer yet wes anders ghebuert/ als het Godt besloten heeft/ dat ghschiet inden naem / dat

De interpretatione cap. 10.

2. Corinth. 1. 18.

Contra faust. li. 26. cap. 4.

In welcken aensië ontalbaer dinghen ghebuerlick zijn, ende in wat aensien de selve nochtans nootsaeckelick zijn.

hy zijn

hy zijn besluyt ofte niet can ofte niet wil uytvoeren: maer t'eerste strijdt regel-recht teghen zijn al-moghentheyt; het tweede teghen zijn wijsheyt ende bestandicheydt zijns willens. Waer over *Augustinus* te recht van Godt spreeckt/ Wiens wille, de nootsaeckelickheyt der dinghen is. Nu/ t overeencomen vande ghebuerlickheyt ende nootwendicheydt/ in een dingh / doch in verscheyden aensien / can met veel exempelen bevestight ende verclaert werden: maer wy sullen alleen om der cortheyt eenighe weynighe verkiesen. Ioseph is in Egypten ghevoert / is tot Coninckliicke digniteyt verheven / is van zijn broeders gheeert / ende om haer te voeden gheordineert / beyde / ghebuerlicker wijse/ ende nootsaeckelick. Ghebuerlicker wijse/ ten aensien vande natuere van Ioseph selfs en ten aensien van t'vervolgh ofte de ordre vande tweede [ofte tusschen comende] oorsaecken / namelick voor soo veel aengaet de nijdicheyt zijner broederen ende de vercoopinghe/ de aencoemste / ende coopinghe der Coop-lieden/ de occasie zijnder ghevanckenisse/ t'verhael vande droomen/ t'bevel van Pharao, de coemste en weder-coemste zijner broederen in Egypten. Dese middel-oorsaecken ghelijckse in den aert ende gront ghebuerlick zijn gheweest, alsoo zijn oock ghebuerlicker wijse/ die affecten ofte wercken daer uyt ghevoeght: vermidts de selve keur staenlick gheweest zijn. Maer daer en-teghen zijn dese selve dingen ten aensien van het besluyt Godts nootsaeckelick gheweest: ghelijck sulcx niet alleen uyt de uytcoemste blijckt (die een nootsaeckelick ende een heerlick bewijs is van t'besluyt: nae dien der niet en ghesciet / t'welck Godt niet en heeft besloten te wercken ofte toe te laten) maer oock uyt sekere voor-wetenschap van Godts besluyt/ ende de Prophetie/ als mede den Droom die van Godt tot tweemael toe verhaelt: Ten welcken opsichte die selve uytcoemsten nootsaeckelick / voor soo veel aengaet het gheypresupponeerde/ ghevoeght zijn. Vermits Godt onveranderlick ende onleughenachtigh is / dat's die niet en can lieghen. Insghelijcx is die/ de welcke een seker Propheet/ t'bevel des Heeren sulcx vereyschende / niet heeft willen slaen/ gebuerlicker wijse van een Leeuw is verslagen; ghemerckt hy ten aensien vande tweede oorsaecken conde behouden

Bevestiginge dat in een ding de ghebuerlickheyt ende nootsaeckelickheyt te samen plaetse hebben, doch in verscheyden aensien.

Tit. 1. 2.

1. Reg. 20. 36.

werden: doch even-wel niet te min oock nootsaeckelick / ten aensien van het besluyt/ ende de Goddelicke prophetie. Van ghelijcken / is Achab inde strijdt verslaghen ghebuerlicker/ ende avontuerscher wijse / soo veel de tusschen comende oorsaecken belanght: te weten / soo ten aensien vande pijle des Vyants die op een onseker / de selve af schoot; als mede ten aensien dat Achab de selve ontmoete: maer nochtans nootsaeckelick! ten aensien vant besluyt ende de voor-segginghe Godts. In ghelijcker voeghen/ is de schendige Iezabel huysvrouw van Achab in Iezrehel vande Honden verscheurt/ ghebuerlicker wijse: ghemerckt sy langher int leven bewaert/ ofte op een ander manier hadde connen sterven: in dien ghy de natuere van haer/ ende des Coninckx wille-keur / die haer uyt het Venster liet werpen/ aenmerckt: daer nae / de Honden voor-ghewor pen zijnde/ heeftse vande selve connen ghespaert worden: ofte de wreetheyt der Honden heeft / door de luyden van haer connen geweert worden. Maer onder-tusschen is dat selve oock nootsaeckelick gheschiet/ volgens het besluyt/ de voor-wetenschap / ende voor-segginghe Godts.

Ghebuerlick ende t'samen nootsaecklick doch in verscheyden aensien, vvordt Achab *verslaghen.* 1.Reg.22.34. Iezabel *vāde Honden verscheurt.* 2.Reg.9.35.36.

Alsoo mede *Cyrus*, dat hy gheboren is/dat hy dien naem ontfanghen heeft/ dat hy tot het rijcke gecomen is / dat hy Babylonien ghecreghen heeft. Dat hy een verlosser der Ioden/ ende een restaurateur vanden Tempel Godts ghewor den is/ t'selve is wel al t'samen ghebuerlicker wijse geschiet/ in dien ghy de natuere ende vrijen wille van zijne Ouders/ ende van hem aenmerckt / maer nochtans nootsaeckelick/ voor soo veel Godts besluyt aengaet / t'welck Godt langhe van te vooren gheopenbaert hadde.

Cyrus *een verlosser der Ioden.* Esai.44.28 ende 45.1.

Voorts/ come ick tot het nieuwe Testament: t'Exempel van onsen Heylant ende Salichmaecker / t'welck sich ten eersten aenval verthoont / is seer heerlick ende uyt-muytende. Want / dat Christus inden Tempel niet ghebonden wiert/ sulcx gheschiede ghebuerlicker wijse: in dien ghy zijne natuere aensiet/ hy conde gebonden werden/ jae dat meer is/ t'was by-na nootsaeckelick/ in dien ghy op de dullicheyt zijner Vyanden let: Maer nochtans t'was nootsaeckelick/ dat hy niet ghebonden wiert / Vermits zijn uyre noch niet en was ghecomen. Maer hier-en-teghen dat hy daer nae/ ontrent

Christus door de handen der onrechtveerdighen ghenomē, ende aen den Cruyce ghenagelt. Ioan.7.30.34.

trent het Pascha / te Jerusalem / van Iudas zijn huysghe-
noot verraden zijnde/ ghebonden wiert. Van Pilatus ver- Esaie 53. 7
oordeelt / ende int midden van twee Moordenaers ghecruy- Ioan. 10.
cicht/ende met een Spiese door steken wiert/t'selve gheschie- 17. 18.
de ghebuerlicker wijse/in dien ghy de naturee Christi cloeck
ende wel ghestelt zijnde/ midtsgaders zijn vrije macht/ ende
wille aenmerckt: als mede / in dien ghy de tusschen-comen-
de oorsaecken/namelick/ Iudas, de Priesters/de Chrijsknech-
ten / ende Pilatus aensiet: welckers wille d'oorsaeck harer
wercken gheweest is: ende dien volghens is Christus lij-
den ten aensien vande uytvoeringhe / ende de beraet-slagin-
ghe ghebuerlick gheweest. Want / behalven dat de Vyan-
den van Christus wat anders hadden connen ordineeren:
soo haddense oock t'gunt sy gheordineert hadden / haeren
wille veranderende/ connen na-laten uyt te voeren: ghelijck
sulcx van te vooren dickmael ghebeurt was. Nochtans dit
selve lijden van Christus/ is op een ander wijse nootsaecke-
lick gheweest / te weten / ten aensien vande vooren-ordenin-
ghe/ voor-wetenschap/ ende voor-segginghe Gods: Om dat Matth. 26.
zijn uyre ghecomen was: ende den Beker des doots niet en con- 2. 45.
de wegh-ghenomen, ofte uytghestelt worden. Hierom ist/dat Luc. 22. 53
Christus seyt. De Soon des menschen gaet, ghelijck van hem Matth. 26.
besloten is: ende dat hy de nootsaeckelickheyt zijnes lijdens 42.
met de omstandicheden van dien soo dickmael instampt. Mat. 14. 35
Alsoo van ghelijcken zijn de beenderen Christi ghebrooc- Luc. 22. 22
ken / beyde ghebuerlicker wijse ende nootsaeckelick / ghe- *De beenderen Christi ghebroocken.*
buerlicker wijse / in dien ghy den broosen aert vande been-
deren / mitsgaders de crachten ende den vrijen wille vanden Luce 9. 24
Chrijs-knechten aensiet: nootsaeckelick / ten aensien vande ende 17. 25
presuppositie/des besluyts/ ende der onveranderlicker voor- ende 22. 37
wetenschap Gods/mitsgaders prophetie/sulcx verclarende/ en 24. 26.
die niet en heeft connen te niet ghedaen werden; aenghesien Ioã. 19. 38.
de Schrift niet en can ghebroocken worden. Ten laetsten / den Ioã. 10. 35.
Tempel te Jerusalem is uytgheroyt / beyde / ghebuerlicker *Den Tempel tot Ierusalem afghevvorpen.*
wijse / ende nootsaeckelick / nademael de selve heeft con-
nen staende blijven : in dien ghy de inwendighe gron-
den vande selve / ende de natuer vande tusschen-comende

Egesippus de excid. Hierosol. lib. 5. c. 42. Matt. 24. 2. versaecken/namelick/den veranderlicken wille vande Crijs-knechten der Romeynen/ t'bevel haers Oversten niet willende nacomen/insiet. In dien ghy hier en teghen de verordeninghe/ de voor-wetenschap/ ende de voorsegginghe Gods aenmerckt/ sy is af-ghewo rpen nootsaeckelick. Vermits/ ghelijck t'besluyt ende de voor-wetenschap Godts bestaen: alsoo en can mede het woordt Godts niet te niet gaen. Rom. 9. 6

Derhalven de ghebuerlickheyt/dat is/de gheleghentheyt tusschen een oorsaeck / ende effect t'welck veranderlick is coemt seer wel over-een met de nootsaeckelickheydt van de uytcoemste/ die ten aensien van Godts verordeninghe ghestelt werdt. Aenghesien sy de natuer vande middelen niet wegh en neemt/ maer bewaert/de selve ghebruyckende/ende ordineerende/met sulck eene groote wijsheyt ende bequaemheyt/ dat/ uyt de oorsaecken die van ghebuerlicker aert zijn/ sonder eenighen dwanck/de verordineerde uytcoemste nootsaeckelick volght. Derhalven, alsoo (seyt *Augustinus*) regeert hy alle dinghen, die hy gheschapen heeft, dat hy oock de selve hare eyghen beweginghen laet oeffenen ende int werck stellen. Oversulcx/wy stellen Godt tot gheen Autheur vande sonde/noch en verdichtē met de Stoiken geen Fatum, noch en nemen de natuerlicke vrijheydt vande wille/ mitsgaders t'ghebruyck van raet-slaghen / ofte wercken / als oock andere middelen meer/niet wegh/namelick/door de bestendicheyt/ ende nootwendicheydt van Godts besluyt / ende voor-wetenschap: maer veel eer bevestighen wy die dinghen alle. Ende sulcx heeft *Augustinus* overvloedigh / ende seer deftigh teghen *Cicero* (die de menschen willende vrij maecken, tot, etc.

De civita. Dei lib. 7. cap. 33.

De ghene die de nootsaeckelicheyt die op de bestendicheyt vā Gods besluyt ghefondeert is, staende hout, en maeckt Godt tot geen autheur vā de sōnden, noch en verdicht gheen Stoicum Fatum.

Want/ onder anderen/ het Fatum verwerpende / spreeckt hy seer heerlick. Maer (seyt hy) ten volght niet, dat, soo verre by Godt is een sekere ordonnantie van alle oorsaecken, datter daerom niet wes en soude zijn inde keur van onsen wille: want selfs onse willen hebben ordre van oorsaecken, die Godt sekerlick weet, ende met zijne voor-wetenschap begrijpt: ghemerckt, de willen der menschen oorsaecken zijn vande menschelicke wercken. Dien volghens dan, voorwaer, die alle de oorsaecken der dingen voor-weten heeft, de selve en can, ten aensien van die oorsaecken, niet onwetende zijn van onse willen, die hy, als oorsaecken zijn-

De civit. Dei lib. 5. cap. 9.

ken zijnde van onse wercken, voor-weten heeft : ende over-sulcx, al watse vermoghen, dat vermoghense sekerlick, ende al t'gheen datse uyt-rechten sullen, dat sullense allent-halven uyt-rechten; aenghesien hy (namelick Godt) voor-weten heeft datse sulcx souden vermogen, ende uyt-rechten, wiens voor-wetenschap niet en can bedroghen worden. Ende int volghende. Over-sulcx, en zijn niet te vergeefs zijn Wetten, bestraffinghen, vermaningen, prijsinghen, ende mis-prijsinghen: aenghesien hy van ghelijcken voor-weten heeft, dat de selve ghesschieden souden, ende dese vermoghen soo veel, als hy voor-weten heeft datse souden vermogen; ende t'Ghebedt is crachtigh, om te vercrijghen die dinghen, die hy voor-weten heeft te gheven, den ghenen, diese van hem bidden.

Dat elfste Capittel.

In't vvelcke ghehandelt vvert van tvveede onderscheyt der Middelen, die Godt in zijne Regeeringhe ghebruyckt.

ENde dit's/aengaende de ghebuerlickheyt ende de nootsaeckelickheyt, mitsgaders t'eerste onderscheyt dat inde middelen die de Goddelicke Voorsienichept ghebruyckt aen te mercken staet. Laet ons voorts/ tot het tweede treden. Want de Middelen zijn sommige goet/ende in haer selven ordentelick/ sommighe zijn quaet / ofte zijn sonden/ ende in haer selven onordentelick. Gheene/werckt Godt alleen/ ende crachtelick: dese/ laet hy voor-dachtelick toe ten goede: beyde/ ordineert hyse/ende stiertse tot hare bestemde eyndens/ende dat/ volgens zijnen raet/ ende op een wijse/ die dickwils wel verborghen/ maer nemmermeer onrechtveerdigh is/ Want (seyt *Augustinus*) daer en ghesschiet niet, sienelick ofte tastelick, dat niet van het binnenste eñ onsienelicke Hof des alder-hooghsten heerschers, wert, ofte gheboden, ofte toeghelaten, volghens de onuytspreeckelicke gherechticheydt der belooninghen ende straffen, der danckbaerheyt ende vergeldinghen in die wijt-uyt-gebreyde ende over-groote Republijcke aller gheschapene creatueren. t'Welck de derde wijse vande Goddelicke ordonnantie is. Nu / dat de goede dinghen/ soo der natuere (gelijck daer zijn de substantien/ de beweginghen/wercken/ende de volmaecktheden der

De Middelen die de Goddelicke voorsienicheyt ghebruyckt zijn tvveederley.

De Trinit. lib. 3. cap. 4

H iij dinghen)

De goede dingen en vvorden niet alleē van Godt verordineert maer oock ghevvracht.

dinghen) als zeden/ ofte deughden/ soo wel de Burgherlicke als de Gheestelicke/ niet alleen van Godt gheordineert/ maer oock ghewrocht werden/ t'selve/ ghelijck wy te vooren bewesen hebben/ blijckt uyt het Boeck der Schriftuere/ als mede uyt der natuere. Want/ ghelijck Godt het opperste goet is/ alsoo is hy van ghelijcken den oorspronck/ ende d'Autheur van alle t'goet/ ende alleen vant goet: ende dat volghens soodanighe wijse/ als wy voor-henen uyt-ghelept hebben. Hierom wert hy/ na t'ghemeene menschelicke ghevoelen van *Plato* ghedefinieert/ een wesen, dat eeuwigh, ende oorsaeck vande natuere des goets is. Want/ alle goede, ende volmaeckte gave is van boven comende vanden Vader der lichten, by den welcken gheen veranderinghe en is, noch veranderlicke beschaduwinghe. Godt is het licht, ende in hem zijn gheenderley duysternissen. Hier van ghetuyght seer frap *Augustinus*. Wy en moeten gheensins twijffelen, daer en is anders gheen oorsaeck vande goede dinghen, die ons betreffen, dan de goetheydt Godts: maer vande quade dinghen de wille van t'veranderlick goet afwijckende van het onveranderlick goet. Eerst der Enghelen, daer nae der menschen. Hier teghen en strijdt niet t'ghene de Heere yewaerts seyt/ dat hy het licht maeckt, ende de duysternisse schept: dat hy den vrede maeckt, ende dat hy t'quaet te weghe brenght. Want (ghelijck *Gregorius Magnus* seyt) het quaet, dat gheensins ten aensien van zijn natuer wesen heeft, wort vanden Heer gheschapen: maer de Heer gheeft te kennen, dat hy t'quaet schept, wanneer hy die dinghen, die goet gheschapen zijn, voor ons, die quaet doen, tot een roede maeckt: in voeghen dat die selve dinghen ten aensien vande smerte, daerse mede slaen, voor den overtreders quaet zijn: maer ten aensien van haer natuer, daer door sy t'wesen hebben, goet zijn. Van dese gheheele saecke spreeckt seer destigh ende onderschepdentlick *Tertullianus*. De sonden, ende de straffen der selver, worden quaeden gheseydt. Item. Maer waer-nemende t'onderscheyt van beyden de soorten, t'quaet der overtredinghe verscheyden zijnde van't quaet der straffe, ende t'quaet des schults, vant t'quaet der boete, definieeren wy yder deel zijn autheur. Den Duyvel vant t'quaet der sonde, ende des schults: maer

In definitionibus.

Iob 1.17

1.Ioan.1.5

Enchirid. ad Laur. cap.23.

Hoe het te verstaen zy dat Godt de duysternisse schept, ende t'quaede maeckt.

Esa.45.6.7

Moral. in Iob lib.3. cap.6.

Adversus Marc.lib.2

vant

vant t'quaet der straffe, ende der boete Godt den Schepper: in voegen dat gint deel, t'quade moet toegheschreven werden, maer dit, de rechtveerdicheyt, stellende quade oordeelen, teghen de quaede overtredinghen. Soo dat hy hem Schepper bekent van die quaeden, die een Rechter betamen. Het welcke wel quaden zijn voor den gheenen diese aen ghedaen werden: maer in haer selven zijnt goede dinghen; na diense rechtveerdigh zijn, t'goede voor-staende ende d'overtredingen hatende, ende in sulcker voeghen Gode betamelick.

De sonden vvorden van Godt toeghelaten.

Nu/ dat Godt het quaet/ ofte de sonden die der gheschieden toelaet (dat is niet en verhindert / daer hy nochtans t'vermoghen heeft) dat betuyght de saeck selfs. Want andersins/ soude hyse selfs moeten wercken/ ende prijsen/ ofte souder onwetende van zijn/ ofte soudese niet connen verhinderen. Maer/ t'eerste strijdt met zijn rechtveerdicheyt/ het tweede met zijn wijsheydt / het laetste met zijn almoghentheyt. Ende hier toe dienen dese na-volghende Schriftuer-plaetsen. Ick hebbe verhindert dat ghy voor my niet en Gene.20.6
soudt sondighen, ende ick hebbe niet toeghelaten, dat ghy haer soudt aenraecken. Godt en heeft hem niet toeghelaten dat hy Gene.31.7
my soude eenigh leet doen. Hy en heeft niemandt toeghelaten datse haer souden verdrucken. Die in voor-leden tijden Act.14.16
de Heydenen in haere weghen heeft laten wandelen. Gheen ver- 1.Corinth.
soeckinghe en bevanght u luyden, dan menschelicke. Godt is 10.13.
ghetrouw die niet en sal toelaten dat ghy boven u vermoghen soudet versocht werden. Onder-tusschen de toelatinghe wordt het quaet datter gheschiedt alsoo toe-gheeyghent: datse nochtans het goede gheensins ontrocken en werdt. Alsoo spreeckt Paulus. Ick hoope een wijl-tijdts by u lieden te blij- 1.Corinth.
ven, in dient de Heer toe-laet. Ende elders. Ende dat sul- 16.17
len wy doen, soo verre het de Heer toe-laet. Dit onderschept Hebr.6.3
isser niet te min dat Godt dese dinghen werckt / maer t'quaet gheensins. Voordts / t'is kennelick / dat Godt/ de sonden niet toelaet, onwetende noch teghen zijnen wille noch door onacht-saemheydt / maer met weten ende willen.

Met vveten ende vville, ende

Ghemerckt / hy ten hooghsten wijs sijnde/ niet wes onvoorsichtelick: den almachtighen Regeerder des Werelts

in vvat aensien dat. relts zijnde / niet wes teghen zijnen danck / noch door onachtsaemheydt en doet. Over-sulcx en dwalense niet weynigh die de toelatinghe allent-halven teghen den raet ende den Wille stellen. Hier mede en stellen wy nochtans in Godt gheen twee teghen malcander strijdende willen/ vermits de verscheyde ghelegentheyt de specie van contrarieteyt weghneemt.

Hier door en vvorden in Godt gheen tvvee strijdighe vvillen verdicht.

Want al-hoe-wel Godt de sonden die-der gheschieden/ eyghentlick ende in hem selven niet en wil/ofte can willen / voor soo veel alst sonden zijn; aenghesien hy ten hooghsten heyligh is: nochtans soo wil hy de selve / in seker aensien/ om den toe-val / namelick / om wat anders / toe-laten/ voor soo veel alst middelen zijn / ende datse by toe-val van

Gene. 45.8 Godts wijsheyt strecken ten goede. Alsoo/ de vercoopinghe
Iob 1.17.21 van Ioseph; Iobs quellinghe/ Achabs bedrogh/ de hartneckic-
1.Reg. 22. 23. heyt vande sonen Heli, Rechabeam, ende Amalia, Semei vloeck/
1.Sam.2. 25. Christi Cruysinghe/ de vernielinghe aen de Gergesenen, zijn
1.Reg. 12. 15. swaere sonden gheweest / beyde der menschen / ende des Satans.
2.Par.25. 20. Maer nochtans gheeft de Schriftuer te kennen dat
2.Sam.16. 10 Godt die selve dinghen rechtveerdelick gewilt heeft/ al-hoe-
Esai.53.10 wel in een ander aensien.

Voorts en laet Godt de Heere t'quaet niet alleen voor-dachtelick, maer oock ten goede toe: nademael het opperste goet altijt een goede sin ende een goede meeninghe heeft. Ende over-sulcx is hy vande sonde/ inde toelatinge van dien/ vrij ende onschuldigh/ Ghemerckt/ hy zijnde de alder-opperste / niet ghehouden is ghelijck wel de menschen/ de selve te verhinderen; ende zijnde de alder-beste / en heeftse niet anders besloten toe te laten / ende en laetse oock niet anders toe dan ten goede.

VVorden toe ghelaten ten goede.

Enchirid. ad Laur. c.27. Waer van *Augustinus* heerlick ghetuyght. Want hy heeft gheoordeelt datter beter waer van't quaet, wel te doen, dan niet toe te laten, datter gheen quaet soude zijn.

Capit. 96. Ende daer nae / Soo en ghelschieter dan niet, of den almachtighen wil dattet ghefchiede, latende t'selve toe dattet ghelschiet, ofte t'selve selfs werckende. Noch daer en is gheen twijffel aen te slaen, of Godt doet oock wel, latende ghelschieden, die dinghen die niet wel en ghelschieden. Want hy en laet dat niet toe, dan door een rechtveerdigh oordeel. Ende voorwaer t'is goet, dat rechtveerdigh is. Al-hoe-wel dan die dinghen die quaet zijn, niet goet en zijn: nochtans t'is goet datter niet alleen goede dinghen

ghen, maer oock quade dinghen zijn. Want, soo verre dattet niet goet en waer, datter quaet soude zijn, gheensins soude van't almoghende goet toegelaten werden, dattet selve soude zijn. Die't buyten alle twijffel, soo licht is, niet toe te laten, dat hy niet en wil, als het is te wercken, dat hy wil. In dien wy sulcx niet en ghelooven soo lijt het begin vande belijdenisse onses gheloofs perijckel: volghens t'welcke wy belijden, dat wy ghelooven in Godt den Vader almachtigh. Want met waerheydt en wordt hy nerghens anders om almachtigh ghenaemt, dan om dat hy al wat hy wil (ick souder by-voeghen/ofte can willen) vermach, ende om dat het werck vanden wille des almachtigen, door den wille van geen creatuere belet wordt.

Dat twaelfde Capittel.

Handelende vande Ordonnantie, ende Regeeringhe der sonden.

Ende dit is/ nopende de Toelatinge vande sonde: Waer by nootsaeckelick moet ghevoeght werden de Ordonnantie, ende Regeeringhe der selver. In welcken sin sommighe de Toelatinghe vande sonde, crachtigh ofte werck-dadigh noemen/ niet simpelick/ maer op een sekere manier: niet/ dat Godt de sonden werckt; maer de ordre vande selve. Want Godt en laet niet toe dat de sonden / nae t'believen des Satans ende der menschen/ t'aller stont/ ofte op allerley maniere / ofte in/ ende teghen een yegelick souden uyt-bersten / ofte datse eyndelick daer nae/ hobbel tobbel souden grasseeren; maer van t'begin af ordineert ende stiert hyse / tot hare bestemde eyndens toe. Want alle raetslaghen int ghemeyn/ ende elck int bysonder regeert hy/ de willen neyght hy/ t'voornemen keert hy gins ende herwaerts / ende de uytcoemsten stiert hy nae zijnen wille: ghelijck wy dat te vooren overvloedigh bewesen hebben. Derhalven ghelijck van't goede/ alsoo zijn de deelen vande ordonnantie der sonde mede twee: namelick/ t'begin, t'welck inde regeeringhe vande raetslaghen/ willen/ ende voornemingen/ bestaet: ende de volcomentheyt, die inde bestieringhe der uytcoemsten/ tot hare bestemde eyndens gheleghen is. Deshalven/ dwalense seer wijt van't ooghe-

Beza Tom. 1. De Praedest.

Godt en regeert niet alleen de uytcoemsten der sonden, maer ordineert ende regeert ooc t begin der selver.

I merck

merckt der waerheyt af die een gheheel ledighe toelatinghe stellen ende drijven: ofte die / toe-ghevende de Regeeringhe der uyt-coemsten; t'begin vande sonde Godts Ordonnantie ontrecken. Want dat dese alle beyde van Godt gheordineert ende gheregeert werden / en blijckt niet alleen uyt t'ghene wy voor desen verhandelt hebben / maer oock uyt verscheyden andere uytdruckelicke ghetuygenissen der heyligher Schriftuere. Soodanighe zijn / uyt velen / dese / Genesis 45.8. Ghy en hebt my hier niet ghesonden, maer Godt selfs. Exod. 4.21. Ende ick sal zijn herte verharden, op dat hy't t'Volck niet en laet gaen. Exod. 9.12. Ende de Heere heeft het herte van Pharao verhart, ende hy heeft haer gheen ghehoor ghegheven, ghelijck de Heer tot Moysen ghesproocken hadde. Exod. 14.17. Siet, ick sal het herte vande Egyptenaren verharden, ende sy sullen nae haer in-gaen. Deuteron. 2.30. Ende Sion de Coninck te Hisbon heeft niet ghewilt dat wy door hem souden door-trecken: Want de Heer uwen Godt verhardede zijn ghemoet ende verstockte hem zijn herte, op dat hy hem soude in uwe handt gheven. Iosu. 11.20. Want het is vanden Heere gheweest, datse hare herten verharden, om Israel ten strijde te ghemoet te gaen, op dat hyse soude ter slachtinghe overgheven, ende haer gheen ghenaede en gheschiede, maer op dat hyse soude verdelghen, ghelijck de Heer Moyses bevolen hadde. 1.Sam.2.25. Ende sy en hebben de stemme hares Vaders niet ghehoort, om datse de Heer wilde dooden. 1.Sam.16.15. Maer den Gheest des Heeren weeck van Saul, ende eenen boven geest vanden Heere ontroerde hem. 2.Sam. 12.11.12. Alsoo spreeckt de Heere: Siet, ick sal uyt uwen huyse een quaet teghen u verwecken, ende ick sal uwe wijven van uwen ooghen nemen, ende salse uwen naesten gheven, ende die sal by uwe wijven slapen aen der lichter Sonne. Want ghy hebt het int verborghen ghedaen: maer ick sal dit woordt volbrenghen int aenschouwen van gheheel Israel, ende aen der Sonnen. 2.Sam.16.10. Want de Heer heeft Semei gheboden, dat hy David soude schelden; ende wie isser die darf segghen, waerom hy sulcx ghedaen hebbe? 2.Samuel 24.1. Ende den toorn des Heeren vergrimde wederom teghen Israel, ende beweeghde David, onder hen, dat hy sprack: gaet henen telt

Overvloedighe getuygenissen der Heyligher Schriftuere die t'selve bevestighen.

Israel

Israel ende Iuda. 1.Regum 2.15. Ende de Coninck en heeft het Volck niet verhoort, want d'oorsaeck is vanden Heer gheweest, op dat hy soude bevestighen zijn Woordt dat hy ghesprooken hadde, door de handt Achie den Silomiter, tot Ieroboam zijnen Sone Nebat. 1.Regum 22.23. Soo heeft dan nu de Heere een leughenachtighen gheest ghegheven inden mont van alle dese uwe Propheten. 2.Paralipom. 11.4. Alsoo heeft de Heere gheseyt: en treckt niet op, noch en volght niet met uwe Broeders: een yeghelick keere weder tot zijn huys: want van my is dat gheschiet. 2.Paralipom. 25.20. Ende Amazias en rustede niet: Want het was vanden Heere dat hy haer soude in handen gheven. Iob Capit. 1.21. en seyt niet de Heer heeft ghegheven / den Satan heeft ghenomen / maer / De Heer heeft ghenomen: den naem des Heeren sy ghepresen. Iob 19. 21. De handt des Heeren heeft my gheraeckt. Psalm 105.25. Hy heeft haer herte ghewent, op datse zijn Volck souden haten, op datse zijne dienst-knechten souden laghen legghen. Esaie 6.10. Maeckt het herte deses Volcx vet, ende stopt hare Ooren, ende sluyt hare Ooghen: op datse met hare Ooghen niet en sien, ende met haere Ooren niet en hooren, ende met haere herten niet en verstaen, ende hen bekeeren, ende ghenesen. Esa. 10. 15. Sal een Bijl selfs teghen den ghenen die daer mede clooft roemen? sal een Saghe pocchen teghen dien diese treckt? Esaie 19.14. De Heere heeft int midden van hen een tuymel-gheest ghesonden, ende sy hebben te weghe ghebracht dat Egypten doolt in alle haere wercken. Esaie 63.17. Heere waerom hebt ghy ons laeten van uwe weghen dwaelen: ghy hebt onse herten van uwer vreese laten af-wijcken. Ezechiel 14.9. Wanneer een Propheet sal ghedwaelt hebben, ende een woordt sal ghesproocken hebben, ick de Heere hebbe dien Propheet bedroghen. Ezechiel 24.21. Soo spreeckt de Heere, siet ick sal mijn heylichdom verontheylighen, de uytnementheyt uwer stercte, de begeerlickheyt uwer Ooghen, ende daer nae u ziele een treck-gheest: oock sullen uwe Sonen, ende uwe Dochteren, die ghy nae-ghelaten hebt, door t'swaert vallen. Actor. 2.27. Desen die door den bescheyden raedt ende de Voorsienicheydt Godts overghegheven is, hebt ghy-lieden ghenomen, ende door de handen der

onrechtveerdighen aen den Cruyce ghenagelt, ghedoodet. Actor. 3.17.18. Ick weet wel dat ghy sulcx uyt onwetenheydt ghedaen hebt, ghelijck oock uwe voor-ouders: doch Godt, die van te vooren door zijner Propheten mont ghesproocken hadde dat zijnen ghesalfden soude lijden, heeft het alsoo vervult. Rom. 1.26. Godt heeftse over-ghegheven tot schandelicke beweginghen. Rom. 9. 18. Hy ontfermt hem wiens hy wil, ende hy verhart wien hy wil. 2. Thess. 2.11. Daerom sal Godt crachtighe dwalinghen senden, op datse de leughen souden gheloof gheven. 1. Petri 3.17. T'is beter dat ghy wel-doende lijdt, in dient soo Godts wille is, dan quaet doende. 1. Petri 4.19. Die lijden nae den wille Godts. Maer / hier zijn ghenoegh ghetuyghenissen: uyt welcke alle / ghelijck ick meene / blijckt / dat niet alleen die dinghen die goet zijn / maer oock de sonden / door Godts regeeringhe / gheordineert ende ghestiert worden. Het welcke *Augustinus*, wiens authoriteyt groot altijdt is gheacht gheweest / by den recht-sinnighen / in vele plaetsen uytdruckelick betuyght / ende toestaet. Soodanigh zijn onder anderen dese.

De Gen. ad lib. c. 5. Want (seyt hy) Godt en is geen Autheur van onse sonden, maer een ordineerder: Vermits hy de sondaren in die plaetse stelt, ende soodanighe dinghen op-leyt te lijden, die sy verdienen. Hier toe dient, dat de Schapen ghestelt worden ter rechter, ende de Bocken ter slincker zijde. Soo doet hy dan sommighe dinghen, ende hy verordineertse: maer de sondaren, voor soo veel sy sondaers zijn, en maeckt hyse niet, maer ordonneertse alleen. Ende op

De civit. Dei lib. 14. c. 26. op een ander plaetse noemt hy Godt / een Schepper van alle natueren, een bystander ende vergelder vande goede willen, doch een verlater, ende verdoemer vande quade ende van beyde een or-

Capit. 9. dineerder. Ende int voorgaende. In zijn wille is de hooghste macht: die de goede willen vande gheschapene gheesten te hulp coemt, de quade oordeelt, ende alle ordineert: ende sommighen gheeft hy vermoghen, ende sommighen gheeft hy't niet. Want gelijck hy Schepper is van alle natueren, alsoo is hy ghever van alle vermoghen, maer niet van willen: want de quade willen en zijn van hem niet, na diense teghen de natuere strijden die van hem is. Ende hier toe dient mede t'ghene hy in zijne bekentenissen

Lib. 1. c. 10 seyt. Ende nochtans sondighde ick, Heere Godt, ordineerder ende Schepper van allen: doch alleen ordineer-meester vande sonden.

den. Alſoo van ghelijcken *Fulgentius*, die de ſpreucken van *Augustinus* ſoo bevallen hebben / dat hy de ſelve in verſcheyden plaetſen / niet ſoo ſeer na-ghevolght, als wel uyt-ghedruckt heeft. De toecomende quade wercken (ſeyt hy) der ghener die Ad Monimum lib. 1
hy niet tot het Coninckrijck, maer ter doot gepredeſtineert heeft,
heeft hy nae zijne moghende Godtheyt voor-weten, ende heeft- cap. 24.
ſe nae zijne voorſichtighe goetheyt gheordineert. Ende elders.
Der-halven al iſt ſchoon dat Godt geen Autheur en is vande qua- Capit. 26.
de ghedachten, hy is nochtans ordineer-meeſter vande quade willen: ende van een quaet werck, van hoedanighen quaet dattet oock ſoude moghen weſen, en laet hy niet nae goet te wercken. Iae, ſelfs inde wercken des onrechtveerdighen willens, en laet hy de rechtveerdighe ordre zijner wercken, niet varen: want hy dat oock inde ordre behout, dat hy de quade wille rechtveerdighlick verlaet. Die hy nochtans alſoo, ten aenſien van hare quade wercken daer in ſy van hem afwijckt, verlaet; dat aldaer de goede werckinghe Godts, de ſelve toelatende, niet af en laet: ghemerckt, hy inde ſonden, van een onrechtveerdighen wille, ſelfs zijne ghe-rechticheydt vervult, ende van t'quade, waer over hy den ſondaer oordeelt, hy den ghenen die hy wil een weldaet uyt-reyckt. Ende *Om dat Godt*
ten aenſien van deſe ordonnantie gheſchiet het / dat de booſ- *de ſondē ver-*
heden / die vanden Satan ende den menſchen voort-comen / *ordineert eñ*
Gode oock dickmaels ende doorgaens al-hoe-wel op een an- *regeert daer-*
dere wijſe / inde Schriftuer toe-gheſchreven worden. Want *om vvordēſe*
op dat wy uyt velen eenige weynige aen-trecken / alſoo wort *inde Schrif-*
Pharao gheſeyt door hem ſelven ende van Godt verhardt te *tuere hem*
zijn. De goederen Iobs vande Chaldeen door't ingeven des *diemaels ende*
Duyvels ende vanden Heere wegh-ghenomen te zijn: Den *doorgaēs toe-*
Satan heeft David op ghehiſt dat hy door hooveerdicheydt *geſchreven.*
het volck ſoude tellen: ende t'ſelve wort oock Gode toe-ghe- Exod. 7. 13
eyghent: Semei heeft David ſchandelick ghevloeckt: ende Da- ende 4. 21.
vid bekent dat het hem de Heer gheboden hadde: Den Sa- Iob 1. 12.
tan ende de valſche Propheten bedriegen het volck; t'welck 17. 21.
Godt hem ſelven mede toe-eyghent: Ten laetſten / ghelijck 1. Par. 21. 1.
de wreede verwoeſtinge van Iuda, Sancharib, ende de uyttrom- 2. Sa. 24. 1.
tinghe vande Moabiten de Chaldeen toe-gheſchreven wordt / 2. Sam. 16.
alſoo wordt het alle beyde t'werck Godts ghenoemt. Maer / 10. 15.
voorwaer deſe dinghen en worden van Godt in ſulcken ſin Eſai. 10. 12.
Iere. 48. 10.
In vvat ſin ſulcx geſchiet

niet geseyt dat Godt van dese ende diergelijcke wercken den Autheur soude wesen/ voor soo veel die sonden zijn. Want/ voor soo veel laet hyse alleen toe / maer ten aensien vant subject/ende de ordonnantie vandien: Vermits/ Godt/den menschen/en den Satan op verscheyde wijsen tot eenderley werc te samen comen / sonder eenighe smette van zijne gherechticheydt ende Goddelick Majesteyt. Want soo veel de daet in haer selven aengaet/ mitsgaders de regeeringe/ de selve is van Godt/als van de eerste oorsaeck/vande creatuere/als de tweede/doch t'gebreck is vande creatuere alleen/t'welck Godt can straffen, maer niet doen: gelijck *Fulgentius* bequamelick vermaent. Want/ gemerckt de sonden die begaen werden/ wercken ende daden zijn tegen de Wet Gods/ ten welcke opsichte sy quade wercken genaemt werden/ soo ist / datter drie dingen in waer te nemẽ staen/de materie, daerse in zijn/ eñ de forme, mitsgaders de neffens gaende regeeringe. De Materie, ofte t'subject vande sonde, zijn daden/ ende dese zijn of innerlick eñ gaen den gheest aen/ te weten/ t'gemoet/ den wille/ ende de affecten/ ofte zijn uyterlick, eñ gaen t'lichaem aen. Hierom worden de sonden/ uyt *Augustino* door de banck gedefinieert/wercken, woorden, ende begeerten teghen de Wet Godts. De forme vande sonde/ is de overtredinge des Wets: de selve en is eyghentlick inde daet niet / maer is een toeval by de daet/ende besondere perturbatie ende onordentelickheyt vande natuerlicke ordre/ soo ten aensien vande daet in haer selven aenghemerckt/ als ten aensien vant behoorlicke eynde. Ghemerckt de oprechticheydt vande daet / alsoo bedorven: ende de ordre van dien tot haer behoorlicke eynde wegh-ghenomen weyt. Ten laetsten de neffen-gaende Regeeringhe is een rechtveerdighe ordonneeringhe vande sonde tot het ghemeen besten/ ende dat door den toeval vande voorsienicheyt Godts. Derhalven/ ten eersten/ ghelijck t'subiect der sonde quaet is/ vermits den toeval vande sonde/ alsoo ist in sich selven goet / ende daerom comt het oock van Gods Voorsienicheyt voort/ niet alleen alghemeene (volghens de welcke hy / als d'eerste oorsaeck / de creatueren / ende de oorspronckelickheden der

De materie ofte t'subiect daer de sonde in is, zijn [illegible]
ende Vverckinghen der [illegible]

werckin-

Hoe Godt, sonder eenige besmettinghe zijner gerechticheydt, den Satan, ende de menschen tot eenderley sōdigh vverc te samen comen, Godt vverckende t'geen goet is ende de mensche dat quaet is.

t'VVelck onderscheyden vvordt, uyt driederley dingẽ die inde sonden aen te mercken staen, t'subiect, de forme, ende de neffen-gaẽde ordonneringhe, vvat dese zijn.

Contra Faustū lib. 22. cap. 27.

De forme vā de sonde is d'onordentelickheydt des daets.

Voortcomende alles vandẽ mensche ende niet van Godt.

bevvegingen

werckinghe/nitsgaders de vermogentheden die hy vanden beginne inghestelt heeft/ ondersteunt ende onderhout) maer oock bysondere; volghens welcke hy als een vrijen werckmeester/ yder dinck int bysonder/ na zijnen wille keur/ verscheydelick/bevordert ofte bestelt. Want Godt is/ buyten alle gheschil / oorspronck ende Autheur van alle beweginge ende daet(voor soo veel de selve natuurael zijn/ doch niet voor soo veel de selve sonden zijn.) Want in hem leven, sweven, ende zijn wy. Ende dat bewijst seer frap ende gheleerdelick *Augustinus*. Der-halven zijn (seyt hy) alle natueren goet, om dat den Schepper van alle natueren ten hooghsten goet is. Item. Want alle natuere, al-hoe-welse sondigh is,is goet, voor soo veelse natuer is. Ende elders. Want dat quaet is vermidts de sonde; voorwaer dat is goet ten aensien van de natuer: Want de sonde is teghen de natuer, om datse de natuer beschadight: ende sy en soudese niet beschadighen, in diense t'goede vande selve niet en verminderde. Soo en is dan het quaet anders niet als een berooving he vant goede: ende der-halven dat en is nerghens, dan in een goet dingh, al-hoe-wel niet int opperste goet, (Want het opperste goet blijft onverderffelick ende onveranderlick, ghelijck Godt.) nochtans niet dan int goede, ghemerckt het niet soude schaden, in dient niet en verminderde t'gheen goet is. Ende dien volghens/ goede dingen connen sonder quade wesen, ghelijck Godt, ende al dat opwaerts ten Hemel is: maer quade dinghen en connender niet zijn sonder goede. Over-sulcx hier uyt is kennelick/ dat / al ist schoon de sonde niet en can in haer selven goet zijn / dat nochtans t'subject ende de materie daerse in is goet zy. Daer nae/ de ordonneeringhe der selver/ is rechtveerdigh/ nademael de selve voor coemt van een reyne natuer/ een goet eynde/ ende wijsse. Welcke drie saecken tot de volmaecktheyt van een werck vereyscht werden. Want dat en vercort de heylicheyt Gods niet dat hy de sonde ordineert: maer dat geeft zijne wijsheyt ende goetheyt te kennen/ dat den Schepper die dinghen/ die hy schult vande creatuer/ onordentelick zijn/ tot een goede ordre brengt. Want (seyt den wijt-lustigen schrijver *Augustinus*) ghelijck het quaet is, t'goede qualick te ghebruycken: alsoo ist goet, het quade wel te ghebruycken. Ende ergens elders/ Ghelijck de boosen de goede wercken

Act.17.28
Enchirid. ad Laur. cap.12.
cap.23.

De neffengaende ordõneeringe der sondẽ is rechtveerdigh, ende heeft insghelijcx Godt tot Autheur.

De Peccat. remiss. li.1. cap.29.
In Evang. Ioan. tract. 27.

wercken Godts qualick ghebruycken, alsoo ghebruyckt Godt in teghendeel, de quade wercken der boosen wel. Want ghelijck een Medecijn t'fenijn niet en maeckt / maer t'fenijn tot de ghesontmaeckinge des lichaems bequamelick ende loffelick gebruyckt. Alsoo mede/ God en werckt de sonden niet/maer hy stiertse altijdt op een goede wijse/ ten goeden eynden: al-
Psalm 36.7 hoe-wel wy t'selve dickmael niet en connen begrijpen. Nae dien de oordeelen Godts een diepen afgront zijn. In voeghen/
Rő.11.23. dat den Apostel niet recht uyt-roept O diepe rijckdommen der wijsheydt, ende der kennisse Godts! hoe ongrondeerlick zijn sijne oordeelen, ende hoe onbevindelick zijne weghen.

De eyndens vvaer toe de sonden dienen zijn verscheyden.

Hoedanigh de selve ten aensien vande vervvorpenen zijn.

Nu de eyndens zijn verscheyden: waer van wy de voornaemste ende ghemeenste sullen verhalen. Ende ten eersten aenval; in dien ghy de verworpenen aensiet/het naeste eynde, ten aensien van haer/is een rechtveerdighe ontdeckinge van haer/ ende een rechtveerdighe straffe diese of haer selven aendoen / ofte van andere ontfanghen: het uyterste eynde, is de verdiende verdoemenisse / eñ de doot. Alsoo hebben de Heydenen hare schandelicke beweginghen / Godt de selve overghevende / toe-gheeyghent zijnde t'behoorlicke loon van hare
Rom.2. 26 27 doolinghe over haren hals ghehaelt. Ende om dies wille datter veel/ die liefde tot de waerheyt niet aenghenomen hebben, daer-
2 Thess.1. 10.11.12 om sal Godt hem toe-seynden crachtighe doolingen, op datse de leughen souden ghelooven: Op datse alle souden verdoemt worden, die de waerheyt niet ghelooft en hebben, maer in ongerechticheyt onderhouden hebben. Alsoo heeft Godt door de leu-
1.Reg. 22. 23. genen vanden Satan ende der valscher Propheten met den verborghen toom der voorsienicheydt / de onghemanierde woeste godtloosheydt van Achab rechtveerdighlick ghestraft. Van welcke materie *Gregorius Magnus* fray / onderscheydentlick spreeckt. Want alle sonde, die door t'haestighe be-
Moral. in Iob lib.25. cap.12. rouw, niet uytghewischt en wordt, is of sonde ende oorsaeck vande sonde, ofte sonde, ende straffe der sonden. Want de sonde die t'berouw niet uyt en wischt de selve treckt mits hare gewichticheyt tot een ander: Hier door gheschietet, datse niet alleen sonde en sy, maer sonde ende oorsaeck vande sonde. Want uyt die sonde spruyt de volghende schult: waer uyt een verblint ghemoet ghehaelt wordt, op dat uyt t'een een ergher soude getrocken werden,

Maer

Maer de ſonde die uyt ſonde ſpruyt, en is nu niet alleenlick ſonde, maer ſonde, ende ſtraffe der ſonden. Om dat Godt almachtigh, volgens zijn rechtveerdigh Oordeel, t'harte met ſonden overdeɛt, op datſe door de verdienſte vande voorgaende ſonde, oock in andere ſoude vallen. Want die hy niet en wil verloſſen, de ſelve ſlaet hy met het verlaten. Over-ſulcx en wort die niet ten onrechten, een ſtraffe der ſonde gheſeyt, de welcke begaen wordt, nae dat de rechtveerdighe verblintheydt, volghens den eyſch vande wraecke der voor-ledene ſonde, toe-gheſonden is. t'Welck namelick gheſchiet na de gheordineerde diſpenſatie van boven, maer na de onordentelicke booſheydt van hier beneden comende: alſoo dat de voor-ledene ſchult, oorſaecke ſy vande volghende, ende wederom dat de volghende ſchult, een ſtraffe ſy vande voor-ledene.

Voorts / in dien ghy de vroome aenſiet / het naeſte eynde, *Hoedanigh*
waer toe Godt de ſonden der menſchen ſtiert / is / ofte hare *ten aenſien*
behoudeniſſe in dit leven / ofte in den plicht der Godtſalic- *vande vromen.*
heyt: ofte de beproevinghe harer crachten; inſonderheyt op
dat de beproeft zijnde door lijdſaemheyt ſoude geopenbaert wer-
den, ofte voor haer ſelven ter hoope, ofte voor andere, ter navol- Rom. 5. 4
ginghe: ofte ten-laetſten de caſtijdinghe der ſonden; op datſe
ſouden / tot beteringhe ghebracht werden / ſoo wanneerſe of
ſelve ſondighen / ofte teghen haer gheſondight wordt. Doch
het uyterſte eynde is hare ſalicheyt. Alſoo heeft den alder-be- Gene. 45. 5
ſten ende alder-grootſten Godt de ſchandelicke vercoopin-
ghe van Ioſeph, tot de behoudeniſſe van zijne ſondige Broe-
ders / goedertierentlick ghewent. Ghelijckerwijs / Godt me-
de de booſheyt des Satans ſoo om den Apoſtel in zijn offi- 2. Corinth. 12. 7
cie ende in zijne neerdericheyt te houden / ſoo om de geduldic- Iob 1. 11. 12
heyt van Iob, ſelfs t'onſen goede / te beproeven / als mede om Iacob. 5.
David met het volck te caſtijden / tot bevorderinghe van hare 10. 11.
aller ſalicheydt ghereegeert ende ghestiert heeft. Ten opſien 2. Samuel
van deſen / ſeyt te recht *Gregorius Magnus*, Want de wille des 24. 1
afvallighen Engels is verkeert, maer nochtans wortſe van Godt Moral. in
op een wonderbaerlicke wijſe gheordineert, alſoo, dat zijne liſtic- Iob lib. 16.
heyt dient ten profijte vande goeden, die ſy ſuyvert, wanneer ſyſe cap. 19.
verſoeckt. Ende op een ander plaetſe / Derhalven na de verbor- Lib. 33.
ghen ordre der diſpenſatie, daer in dat de booſheydt des Duyvels cap. 18.
toeghelaten wort te woeden, daer uyt wordt de goetheydt Godts

oprechtelick voltrocken. Doch seer heerlick ghetuyght *Basi-*
Tom.1. *lius Magnus.* Der-halven dien alderwijsten ende voorsichtighsten
orat. quod ordonneer meester der menschelicker dingen, ghebruyckt met ee-
deus nõ sit nen zijne boosheyt (namelick des Duyvels) tot d'oeffeninghe
autor pec- onser ziekten, ghelijck een medecijn, t'fenijn tot een heylsame be-
cati. 1.Corinth. reydinghe van medicamenten. Alsoo seyt mede Paulus. Daer
11.19. moeten Ketterijen zijn, op dat, de ghene die beproeft zijn, sou-
1.Corinth. den openbaer worden. Ende elders. V lieden en bevangt gheen
11.13. versoeckinghe dan de menschelicke: maer Godt is ghetrouw, die
u niet en sal laten versoecken boven u vermogen: maer hy sal t'sa-
men met de versoeckinghe, een uyt-coemste gheven. Ende tot
cap.8.28. den Romeynen. Maer wy weten dat den ghenen die Godt lief
hebben, alle dinghen ten goede ghedijen, oock soo verre (seyt
De corru- *Augustinus*) alle dinghen, dat hy, in dien eenighe van hen van-
ptione & den rechten wegh af-wijcken ende vervreemden, t'selve haer laet
gratia ca.9 ghedijen ten goede, want vernedert ende onderwesen zijnde, kee-
renſe weder. Leerende, datse inden wegh die rechtveerdigh is, met
beven, sich moeten verheughen, haer selven niet toe-metende,
als of t'vertrouwen des volhardens, van hare cracht quam: noch
Psalm 30.7 segghende in hare overvloedicheyt, k'en sal inder eeuwicheydt niet
beweeght worden.

Eyndelick/het laetste eynde/ is de eere van Godts wijs-
heyt/moghentheyt/goetheyt/ende rechtveerdicheydt. Ende/
Rom.9.17 gelijck hy om de selve te bewijsen/ den Pharao verweckt heeft/
Prov.16.1. ende den vromen regeert: alsoo maeckt hy mede alle dingh, oock
De vvijse vã den godloosen ten boosen daghe. Voorts/de wijse vande ordon-
de ordonnee- neeringhe der sonden is verscheyden, jae dickmael isse verbor-
ringe der son gen/doch nemmermeer onrechtveerdigh: nademael de selve
den is ver- van t'opperste goet/ daer by ten hooghsten rechtveerdigh/
scheyden, dic- voort-coemt. Maer (seyt den Apostel) in dien onse ongherech-
mael verbor- ticheyt Godts gherechticheyt versterckt, wat sullen wy segghen? is
gen, doch al- Godt onrechtveerdigh die daer toorn overbrengt? (ick spreecke
tijdt recht- menschelicker wijse.) Dat sy verre: want hoe sal Godt de Werelt
veerdigh. Matt.19.17 oordeelen? Van dese saecke ghetuyght seer aerdigh *Augusti-*
Rom.3.56 *nus.* De Schrifture gheeft te kennen, dat niet alleen de goede
De Gratia willen vande weder-ghebooren, die hy (te weten Godt) vande
& libero genade maeckt: maer dat oock die, de welcke een Werelts creatuer
arbitrio cap.20. betreffen, alsoo inde macht Godts zijn, dat hy de selve warwaerts
hy wil,

hy wil, wanneer hy wil, doet neyghen, t'zy om den sommighen eenighe weldaden te bewijsen, t'zy, om den sommighen eenighe straffen over te senden, na dat hy sulcx goet vindt, wel na een gheheel verborgen oordeel, maer nochtans buyten twijffel ten hooghsten rechtveerdigh. Nu de ghemeene wijse vande ordonneringhe der sonde is tweederley: de eerste van desen, is de weghneminghe vande ghenaede, die teghen de sonde strijdt. Maer, nae dien soodanighe ghenade tweederley is, innerlick, soo veel aengaet, t'licht des verstants, ende den breydel der begheerlicken: uyterlick, soo veel belanght, de weer-houdinghe vande rasernije des Satans ende der Werelt, soo ist, dat oock de weghneminge tweederley is. Een die de innerlicke ghenade aengaet, waer door t'verstant, het licht ende t'goede oordeel benomen, ende den breydel vande begeerlickheden soo los ghelaten wordt, dat Godt niet te min den selven altijdt nochtans bedwinght, ende nae zijnen wille regeert. Ende ten aensien van dese wegh-neminghe wort Godt vanden sommighen oneygentlick ghenaemt de af-wijckende, wegh-nemende, ende belettende oorsaeck der sonde. Ghelijck een Huys dat den val dreyght, t'welck met een Pilaer ondersteunt wordt: yemandt treedt toe, hy neemt de Pilaer wegh, de Steenen ende de Timmeragie vallen van boven neder, ende sy vallen van weghen haer eyghen wichticheydt, hebbende in haer selven d'oorsaeck van't neder-comen: nochtans de ghene die de Pilaer uyt-haelt wordt ghesevt, eenighsins dien val te doen: want hy neemt de stut wegh, die den val verhoedde. Alsoo van ghelijcken, Godt is wel goet inder naturere, doch voor soo veel hy rechtveerdigh is, wil hy de Sondaren straffen, hy neemt de ghenade wegh, ende mach eenighsins oorsaeck ghesevt worden van t'gheen na-der-hant qualick ghelschiet: geen ware oorsaeck, want die is eygentlick innerlick, te weten, de quade wil vande sondaren. Dan liever woude ick my van die manier van spreken onthoudt, niet, om datse van haer niet heylichlic verstaen wort, maer om de twijffelachticheyt vande selve, en de sonderlinghen lust der teghensprekers int lasteren. Want, nae dien de sonde gheen natuer en is, maer een gebreck inde natuer, ten welcken opsichte de selve van *Augustino* een niet ghenaemt wert,

De ghemeene wijse is tweederley eerstelick beneminge van ghenade.

Innerlicke.

Petr. Mart. in locis ca. 14.7. en 16

In Evang. Ioã. tract. 1.

wert/so ist/dat men de selve/veel meer een af-wijckende/dan een werckende oorsaeck moet toe-schrijven. Ghelijck sulcx gheleerdelick van *Augustino* uytghelept wordt / wanneer hy sept. Der-halven, niemant en soecke een werckende oorsaeck van een quade wil. Want sy en heeft gheen werckende, maer een af-wijckende oorsaeck: vermits de selve gheen werckinghe, maer een afwijckinghe is. Want afwijcken van t'gunt dat het hooghste is, tot het ghene dat minder is, dat is een quaden wille beginnen te hebben. Voorts de oorsaecken van soodanighe afwijckingen (na dien der niet werckende, ghelijck ick gheseyt hebbe, maer afwijckende zijn) te willen vinden, is soodanigh, als of yemant de duysternisse wilde sien, ofte de stilte hooren, welcke ons alle beyde bekent zijn. Het een, niet dan door de Ooghen, het ander, niet dan door de Ooren: Voorwaer niet in een sekere ghedaente ofte ghestaltenisse, maer inde beneminghe vande ghestaltenissen. Der-halven niemant soecke van my te weten, t'welck ick weet, dat ick niet en weet; ten waer hy by avontuer leerde niet weten, t'welck op datmen t'mochte weten, men t'niet en moet weten. Want die dinghen, die niet in een sekere ghedaente ofte ghestaltenisse, maer inde beneminghe van dien, geweten worden, in dien sulcx can gheseyt ende verstaen worden, die worden eenichsins geweten door't niet weten, alsoo datse door t'weten, niet gheweten werden.

De civita. Dei lib. 11. cap. 7.

Maer / d'afwijckende oorsaeck is twijffelachtigh / om datse alsoo ghenaemt wordt, ofte in haer selven / ofte by toeval. Afwijckende oorsaeck, in haer selven, is die / de welcke in haer selven vande schuldighe oprechticheydt des Wets afwijckt. Afwijckende oorsaeck by toeval, is / die van een ander / na de onschuldighe mede-deelinge zijner ghenade af wijckt. Dese afwijckinghe is sonder sonde/ende wordt den Schepper toe-ghe schreven. Maer gheene is sonde/ende past op de creatuere alleen. Van dese saeck spreeckt *Augustinus* voorder/ Dat weet ick, dat de natuere Godts, nemmermeer, nerghens, in gheenen deele, can afwijcken: ende dat die dinghen connen afwijcken, die uyt niet gheschapen zijn. De welcke nochtans, hoese uytnemender zijn, hoese meer goet doen: Want dan doense wat, wanneerse werckende oorsaecken hebben: maer voor soo veel sy afwijcken, ende dien volghens quaet doen, (want wat doense dan anders als ydelheydt?) hebbense af-wijckende oorsaecken. Al-

soo me-

soo mede daer na/ Capit. 9. Der-halven, na dien der gheen na-
tuerlicke werckende, ofte, soo verre men sulcx segghen mach, we-
sentlicke oorsaeck vande quade wil is (want van daer neemt het
quaet der veranderlicker gheesten zijn begin, waer door het goede
vande natuer vermindert ende verdorven wort) ende dat sooda-
nighen wille werckt de afwijckinghe alleen, waer door Godt ver-
laten wert; om welckers afwijckinghe wille hy oock waerlick af-
wijckt. Dese spreucke van *Augustinus* staen de onse toe/ al-hoe-
welse eenighe andere dinghen/ tot verclaringe/ daer by voe-
ghen. Hierom seyt een gheleerder Theologant/ Ghelijck ick — Calvinus
inder waerheyt t'gheen van *Augustinus* gheseyt, is, aenneme, dat- — de æterna
ter inde sonde, ofte int quaet niet wesentlicx en zy. — Dei præ-
desti, opusc.
Ende dit is d'eerste ontneminghe, namelick/ vande inner- — pag. 998.
licke ghenade. Maer de andere gaet aen de uyterlicke ghenade;
waer door de menschen in verscheyden manieren den Sa- — *Beneminghe vande uyterlicke genade.*
tan/ ende de ongherechticheden der Werelt overghegheven
werden/ niet absolutelick/ maer met bepalinghe/ die van
Godt den Rechter bescheyden zijn/ soo ten aensien vanden
tijdt/ als mede vande manier ende wijse. t'Welck uyt de Hi- — Iob 1. 12.
storien van Iob ende Achab blijckt; t'ongheluck vande Ger- — 1. Reg. 22. 22.
gasenen gheeft oock sulcx te kennen. Want in dien de Sa- — Matth. 8. 31
tan/ selfs inde Verckens niet heeft connen zijn personagie
spelen/ dan door t'verlof hem van Christo ghegheven/ hoe
veel te min over den menschen? Over-sulcx/ de Duyvel is — *De Duyvel is vvel machtigh, maer en doet niet soo veel hy vvil.*
wel crachtigh inden ongheloovighen: ende hy werckt wel inde
selve/ wat hy wil/ maer niet soo veel als hy wil. Want al
t'quaet dat hy doet/ Godt het selve toelatende/ ende resseeren-
de/ dat wil hy/ na dien hy quaet is: maer niet al wat hy wil
volbrenght hy. Want in hem is een onversadelicken lust
van quaet te doen/ ende een macht/ die van Godt bepaelt is.
Waer over *Augustinus* seer deftigh ende ront ghetuyght. Om
dieswille (seyt hy) ghelijck de boose menschen op der Aerden: — De civita.
alsoo mede die (onreyne gheesten) en connen niet al doen watse — Dei lib. 2.
willen, niet meer dan hen door (Godts) ordonnantie toe-ghela- — cap. 23.
ten wert. Wiens oordeelen niemant ten vollen begrijpt: niemant
met recht berispt. Insghelijcx *Gregorius Magnus*, Alle wille des — Moral. in
Satans is onrechtveerdigh, ende nochtans alle zijne macht, Godt — Iob lib. 18.
de selve toelatende, is rechtveerdigh. Want uyt hem selven be- — cap. 2.

gheert hy onrechtveerdighlick yeghelick een te versoecken. Maer de ghene die versocht moeten worden, laet Godt rechtveerdighlick op gheen ander wijse versoecken, danse versocht moeten werden. Ende dit is de eerste wijse vande ordonnantie der sonde.

VVaer in de tvveede vvijse vande ordonneringhe der sonden bestaet.

Maer de tweede bestaet inde voor-draginghe van goede occasien: die de Godtloosen verkeerdelick mis bruycken tot de sonden. Ghelijck als daer zijn van binnen, de goede ghedachten/ t'zy ordinare/ uyt het ghemeene licht der nature/ ofte uyt onderrichtinghe/ ofte experientie; t'zy extraordinare/ door de bysondere in-ghevinghe Godts/ immediatelick ontstaende: van buyten, eensdeels woorden/ ghelijck gheboden/ vertellinghen/ beloften/ dreyghementen/ eensdeels wercken/ ende andere dinghen meer die connen bedacht werden. Vt desen can lichtelick ghesien werden/ dat in eenen goeden sin van *D. Martyr* gheseyt zy/ dat de verhardinghe een werck vande gramschap en de wraecke Gods is, t'zy datse van Godt selfs, immediatelick, ghelijckse ghemeenlick spreecken: t'zy datse door den Duyvel, t'zy datse door de mensch ghepleeght wort. Want Godt can immediatè (sonder ghebruyck van middel) verharden/ door de rechtveerdighe innerlicke beneminghe der ghenade/ ende door de wonderbaerlicke voor-draginge van goede occasien/ ende ghedachten. Tot verclaringhe van dit ghevoelen dient die heerlicke ende uytnemende spreucke van *Augustinus*, Hy doet dit, op wonderlicke ende on-uyt-spreeckelicke manieren, die zijne rechtveerdighe Oordeelen, niet alleen en weet in de wercken der menschen, maer oock inde herten selfs te wercken, die gheen boose willen en maeckt, maer hy ghebruycktse, alsoo hy wil; ghemerckt hy niet en can yet boos willen. Noch *Martyr* en veronghelijckt Godt niet/ om dat hy der daer na by-voeght/ Sy roepen/ dattet absurd ende ongerijmt is, datmen Godt stelt tot een oorsaeck vande verhardinghe: maer ick wilde van haer wel hooren teghen welcke Artijckel des Gheloofs dese absurditeyt loopt. Maer de verhardinghe/ ghelijck andere dinghen meer/ is sonde/ ende straffe der sonde. Voor soo veel de selve sonde is/ en can der Godt gheen oorsaeck van gheseyt worden/ eyghentlick/ maer alleen by toe-val/ ende een occasie die de creatueren mis bruyc-

Commét. ad Rom. 9.

Contra Iulianum l. 5. cap. 3.

ken/

ken/ ghelijck wy een weynigh van te vooren bewesen hebben. Maer voor soo veel de selve een straffe is/ can hy gheheel wel/ oorsaeck daer van ghesept werden: want dewijle Godt een rechtveerdighen Rechter is/ soo is alle straffe/ voor soo veel alst straffe is/ een eyghen werck van zijne gherechticheydt. *Augustinus* sept alsoo, Soo gheeft dan Godt over, in schandelicke beweginghen, op dat soude gheschieden t'gheen niet recht en is:maer hy geeft rechveerdichlick over: ende de selfde sonden worden straffen vande voor-ledene (sonden) ende verdiensten vande toecomende straffen: alsoo heeft hy Achab overghegheven de leughen vande valsche Propheten: alsoo heeft hy Roboam over-ghegheven tot een valschen Raet-slagh. Ende elders. Al ist al schoon datter sommighe zijn, die in sulcker voeghen sonden zijn, datse oock straffen vande sonden zijn. (Weshalven ghesept is, Godt heeft haer over ghegheven in eenen verkeerden sin, op datse doen souden dat niet recht en waer) dat en is gheen sonde, ten aensien van Godt, maer oordeel. De prædest. sanct. c. 10.

Maer weder-keerende op't propost/ daer ick af-ghetreden zy: Godt beweeght de Sondaren op soodaenighe wijse/ende in sulcker voeghen draeght hy den boosen de goede occasien voor/ dat hy/ ter weder zijde/ vande besmettinghe des quaets vrij zy. Want ghelijck de Sonne/ die hier sinnelick is/ met hare stralen/ de bloemen/ ende buylicheden te ghelijck slaende uyt ghene een lieffelicken reuck/ maer uyt desen een vuylen stanck treckt: alsoo beweeght die onsiennelicke Sonne/ onsen Godt/ in ghelijcker voegen/ dickmael door de stralen zijner voorsienichept den goeden ende den quaden: maer volghens den verscheyden aert vande selve/haelt hy uyt ghene/de godtsalichept/die hy daer ingheplant heeft/ uyt dese/ de Godtloosheydt/ die hy niet ghewracht/maer in haer gevonden heeft/ rechtveerdighlick voor den dagh. Ende ghelijck de Locht/ de Sonne schijnende door een ghecoleurt glas/ t'licht vande Sonne/ maer de coleur van het glas heeft: alsoo hebben de wercken der menschen/van Godt/ datse zijn/ende datse geordineert zijn: maer vande boosheyt der menschen/ datse quaet zijn. Hierom wort

Godt beweeght de Sondaers, ende draeghtse also goede occasien voor diese misbruycken tot de sondē, dat hy geheel vāde besmettinghe derselver vrij zy.

ont wordt in eene saecke / de boosheydt der creatueren dick-wils beschuldight / ende oock ghestraft / ende Godts recht-veerdicheyt ghepresen. De welcke al ist schoon, datse na rechter ordre, yet wes onrechtveerdighs, rechtveerdighlick laet gheschieden soo en laetse sulcx nochtans niet onghestraft voor-by gaen. Het welcke uyt dese ghetuygenissen openbaer is. Genes. 50. 20. Ghy hebt het quaet met my gedacht te maecken: maer Godt heeft het goet ghedacht te maecken, op dat hy dede als het nu aen den daghe is. Deut. 13. 1. 2. 3. Wanneer een Propheet, oft Droomer onder u sal op-staen, ende gheeft u een teecken oft wonder; Ende dat Teecken ofte Wonder, coemt, daer hy van geseyt heeft, ende spreect, coemt laet ons andere Goden gaen volghen, soo en sult ghy zijn stemme niet hooren: Want de Heer versoect u, of ghy hem oock lief hebt: maer die Propheet sal sterven: om dat hy gesproocken heeft, ten eynde hy u soude vanden Heere uwen Godt af-leyden. Iob 1. 21. De Heere heeft ghegheven, de Heere heeft ghenomen: den naem des Heeren zy ghepresen. Esaie 10. 5. 6. 7. O wee den Assur, die mijns toorns Roede, ende haer hant, eenen Stock mijner grimmicheyt is: Ick wil hem senden tegen een huychelick Volck, ende hem bevel geven tegen het Volck mijns toorns: dat hy het beroove ende uyt-deyle, ende vertrede het ghelijck als dreck op der straten. Hy en sal het alsoo niet meenen, ende zijn herte sal sulcx niet dencken, maer zijn herte sal staen om te verderven. Ende vers. 12. Doch wanneer de Heere alle zijne wercken uyt-gerichtet heeft op den Bergh Zion, ende te Ierusalem, soo wil ick te huys soecken de vrucht des hoogh-moedighen Conincx Assur. Luce 22. 22. De Sone des menschen gaet gelijck bescheyden is: maer wee dien mensche, door den welcken hy verraden werdt.

In eene saecke vvordt de boosheydt der menschē dicmael ghestraft, ende de rechtveerdicheyt Gods ghepresen.

Het selfde verclaert seer heerlick *Augustinus*. De over-leveringhe (seyt hy) is vanden Vader gheschiet: De over-leveringhe is vanden Sone gheschiet; de over-leveringhe is van Iudas geschiet: Maer wat saeck onderscheyt den Vader den Soon over-leverende, den Soon hem selven over-leverende, ende Iudas den Discipel, zijnen Meestr over-leverende? Om dat de Vader, ende de Soon dat ghedaen hebben inder liefde: maer Iudas heeft dat ghedaen door verradinghe. Soo siet ghy, datmen niet en moet aenmercken, wat de mensche doet, maer uyt wat ghemoet, ende met wat wille hy dat doet. In de selve daet vinden wy Godt de Vader, daer wy Iudas

In Epist. Iohan. tracta. tri. 8.

wy Iudas in vinden: wy loven den Vader, ende wy vervloecken Iudas. Waerom loven wy den Vader, ende vervloecken Iudas? Wy loven de liefde, ende vervloecken de ongherechticheyt. Want hoe veel isser, door den overgheleverden Christus, voor het menschelicke gheslachte wel te weghe ghebracht? Heeft Iudas daer aen gedacht, op dat hy hem over-gave? Godt heeft aen onse salicheyt ghedacht, waer door wy verlost zijn: Iudas, heeft ghedacht aen den prijs, daer hy den Heere voor vercocht heeft: De Soon selfs, heeft ghedacht aen den prijs, die hy voor ons ghegeven heeft: Iudas, heeft ghedacht aen den prijs, die hy ontfangen heeft, om hem te vercoopen. De verscheyde intentie maeckt der-halven de daden verscheyden. Ghemerckt, dit eene saeck zijnde, in dien wijse afmeten, na de verscheyden intentien, wy bevinden dat het een te beminnen, het andere te verdoemen; het eene te prijsen ende loven, het andere te vervloecken staet. **Alsoo seyt de selve op een ander plaets**/ want ten is niet onrechtveerdigh, dat de Godtloosen de macht van te beschadighen vercrijghende, soo de lijdtsaemheyt der goeden beproeft, als de boosheyt der boosen ghestraft werde. Want, door de macht die den Duyvel ghegheven was, is Iob beproeft, op dat hy soude rechtveerdigh erschijnen, eñ Petrus is beproeft, op dat hy van hem selven gheen groot gevoelen soude hebben. Ende Paulus heeft kinneback-slaghen ghecregen, op dat hy hem niet soude verheffen, ende Iudas is verdoemt geweest, op dat hy hem soude verhanghen. Aenghesien dan, dat Godt door de macht, die hy den Duyvel gegeven heeft, alles selfs rechtveerdighlijck gedaen heeft: soo en sal nochtans voor dese wercken ten aensien datse rechtveerdigh zijn, maer voor de onrechtveerdige wille van te beschadighen, die den Duyvel daer in gehadt heeft, hem int eynde de straffe aenghedaen werden, wanneer tot den Godtloosen sal gheseyt worden, die int toestaen van zijne boosheyt sullen volhart hebben, Gaet int eeuwige vyer, t'welck mijn Vader den Duyvel ende zijne Enghelen bereyt heeft. **Hier mede accordeert** *Fulgentius*, Want (**seyt hy**) te recht ontfanghen de boosen van Godt de doot, al-hoe-wel dien de doot treft, die nu rechtveerdighlick verlaten, ende namaels rechtveerdighlick sullen ghepijnighet worden. Want in den soodanighen aenvange Godt zijn oordeel, met de verlatinghe, ende hy voltreckt et met de pijniginge. Want selfs in die tijt, op de welcke Godt de afvallige boosen verlaet, en werckt

De natura boni ca. 32

Matth. 25. 41.

AdGnonimum lib. 1 cap. 17.

L hy in

hy in hen niet, t'gunt hem mishaeght; maer hy werct door hen, t'gunt hem behaeght: namaels hen ghevende, t'ghene sy na zijne gherechticheydt verdienen. Want sy sullen beloont worden, niet daer voor, dat Godt hare quade wercken wel ghebruyckt heeft: maer daer voor, dat sy Godts goede wercken, qualick misbruyct hebben. Over-sulcx/ al ist schoon dat eenderley wercken den Satan den menschen / ende Gode toe-gheeyghent werden/ soo en wert evenwel Godt gheensins Autheur vande sonde gestelt. Want den verscheyden aert/ het eynde/ende de wijse/ die onderscheyden den wille / ende de wercken Godts/ eñ der boosen. Want de selve zijn al t'samen ten aensien van Godt/ die t'opperste goet is/geheel suyver eñ reyn; maer ten aensien vande quaden / quaet: ende daerom zijnse in hem prijs; ende in den desen straf-weerdigh. Anders en heeft mede *D. Calvinus* niet ghevoelt (al-hoe-welse dat wonderlick uyt-luyen) wanneer hy seyt/ Die verkeerdelick, ende onrechtveerdelick vanden menschen gheschieden, t'selve zijn goede ende rechtveerdighe wercken van Godt. Het welcke niet alleen uyt zijn Apologie teghen *Castellio*, maer oock uyt andere spreucken des selfden Autheurs can bethoont werden. Want / niet alleen nae der liefde/ dienen den man/ vermits hy veel aende Kercke Gods verdient heeft/ schuldigh is/ en legghen wy dese zijne manier van spreecken ten besten uyt; maer selfs nae een oordeel dat vast ende seker gaet. Het welcke/ uyt alle de ghetuyghenissen/ die wy sullen by-brenghen/ den ghenen die sonder vooroordeel daer op letten / blijcken sal. Maer dat Godt (seyt hy) gheseyt wert te verblinden, ende in een verkeerden sin over te gheven, sulcx blijct uyt verscheyden Schriftuer- plaetsen, namelic, wanneer hy t'licht zijnes Gheestes wegh neemt, ende der menschen quade begeerlicheyt den ruymen toom geeft, alsoo, datse in geenderley wijse meer connen wederhouden werden. Hy wapent oock den Satan met crachtighe dwalinghe, alsoo datse haer voor zijne listicheden niet wachtende zijne bedriegerijen onderworpen zijn, die de waerheyt gheen ghehoor en hebben willen gheven. Ende op een ander plaetse. Der-halven, wanneer Godt den menschen verblint, ofte verwerpt, en mach hy van gheen wreetheyt beschuldight werden. Want het is een rechtveerdighe straffe over hare boosheyt ende godtloosheyt, noch hy en can mede geen autheur des

Al ist schoon dat eenderley vverck den Satã de menschen en Gode toe-geschreven vvordt, soo en vvort Godt evenvvel geẽ Autheur der sonde ghemaect.

Opusc. de æterna prædest. pag. 998.

Commẽt. Esai. 44.18

Cap. 19.14

des quaets geseyt worden, die straffende de boosdaden, rechtveerdichlick handelt. Laet ons nu tot de wijse van't straffen comen. Hy geeftse den Duyvel over om ghestraft te worden. Want die ist, die eyghentlick den tuymel ende den boosen gheest inden menschen werct: maer aenghesien hy niet wes en doet, dan door Godts bevel, daerom wort Godt geseyt selfs te doen, t'geen den Satan doet. Want datse ghemeenlick seggen, dattet door de toelatinge Godts gheschiet, dat's al te blauwen uyt-vlucht. Ghemerckt de Propheet meer uytgedruct heeft, namelick, dat die straffe van Godt geschiet is, alsoo hy een rechtveerdighen Rechter is. Soo werct dan Godt door den Duyvel, ghelijck een Rechter door de Beul, ende straftse rechtveerdichlick, die hem vertoornt hebben. **Ende op dat ick andere plaetsen voor-by gae/ hy leyt zijn recht-sinnigh ghevoelen van dese materie seer claer ende rondelick uyt/ in zijn Institutie.** Hoe (**seyt hy**) sullen wy een werck, Godt, den Satan, ende den mensche den Autheur op draghen, of sullen wy den Satan verexcuseren, om de ghemeenschap van Godt, oft sullen wy Godt voor den Autheur des quaets uytsluyen? seer licht, soo verre wy eerst insien t'eynde des wercx, ende daer na de wijse. t'Voornenemen des Heeren is de lijdtsaemheydt van zijnen knecht, door schade ende ongeluck te oeffenen: Den Satan is daer op uyt dat hy hem tot desperatie brenghe: De Chaldeen staen daer na, datse uyt een anders Mans goet, teghen recht ende reden, profijt scheppen: Dit groote onderscheyt des voornemens, onderscheyt het werck al reede seer. Inde wijse, en is gheen minder onderscheyt. De Heer laet den Satan toe zijnen knecht te quellen: De Chaldeen die hy om sulcx uyt te voeren vercosen heeft, die laet hy hem volghen, eñ hy gheeftse hem over dat hyse op-hitse. Maer den Satan stooct met zijne fenijnige aen-prickelingen de boose verdorven gemoederen vande Chaldeen op, om dat schandelick feyt te begaen: Sy varen rasende tot de ongerechticheyt henen: ende alle hare leden begevense ende besmettense met boos bedrijf. Soo dan, de Satan wort eyghentlick gheseyt te wercken inde verworpenen, inden welcken hy zijn Rijcke der boosheyt oeffent. Godt wort insghelijcx gheseyt op zijn manier te wercken, om dat den Satan, gemerct hy een instrument van zijne gramschap is, nae zijnen wille eñ bevel, hem selven gins ende herwaerts keert, om zijne rechtveerdige oordeelen uyt te voeren. Ick late hier staen Godts alghemeene beweginghe:

In't tvveede Boeck cap. 4.

ghe: Waer door gelijck alle de creatueren onderhouden worden, also ontfangense daer door de cracht om alles datse doen te wercken. Ick spreke alleen vande werckinge int bysonder die in allerley daet, sich verthoont. Soo sien wy dan dat het niet ongherijmt en is, dat Gode, den Sathan, eñ de mensche eenderley werck toe-gheeygent wort: Maer de verscheydenheyt, soo ten aensien van't eynde, als wijse, die doet, dat aldaer Godts onschuldighe gherechticheyt erschijnt, maer dat de boosheydt des Satans eñ des mensches met hare schande sich openbaret.

In vvat sin sommighe de toelatinghe stellen sommige de selve vervverpen.

Ende dits nopende de Goddelicke toelatinghe der sonde/ mitsgaders de neffens-gaende ordonnantie Godts. Waer uyt het nu niet seer swaer en valt/ de manieren van spreken/ die de recht-sinnighen in dit stuck ghebruycken/ te concilieeren/ ofte te accordeeren/ wanneer sommige dese toelatinge Gods stellen/ ende sommighe verwerpen. Want ghene/ ven verstaen niet allerley toelatinghe/ doch soodanighe daer de ordonnantie/ende regeeringhe Gods neffens gaet. Ende dese/ en nemense niet simpelick wegh/ maer sy weder-spreken die bloote ende van Godts regeeringe verscheyden toelatinghe/ die sommighe verdichten. Van welcke saecke/ andere verby gaende om de cortheyt wille/ den hoogh-gheleerden *D. Beza* seer claer getuyght/ Want hoe dickmael is dat van ons inghestampt, dat de toelatinghe, niet sonder onderscheyt, by ons, wegh-ghenomen en wort, na dien Godt anders inden goeden, anders door den quaden werckt: maer alleen wortse van ons wegh-ghenomen, in dien sin, inde welcke sy eertijts van *Iuliano* gebryuckt werde, even of de selve ghestelt waer teghen den wille ende het besluyt: teghen welcke doolinghe *Augustinus* met opset disputeert. Ende op een ander plaetse/ Ende tot dese distinctie dient het woort Toelatinge, recht verstaen zijnde; t'welck vanden sommighen, soo qualick ghenomen wert, die het namelick tegen den wille, dats, het besluyt Godts stellen (Ghelijck *Augustinus* voornoemt overvloedichlick dat weder-leyt) als het van die ghene wel ende te recht ghebruyckt is, die willen dat Godts werckinghe, inde goeden, ende door den quaden werckende, ende door den quaden, wanneerse sondighen zijne rechtveerdighe oordeelen uytvoerende, alsoo onderscheyden werde, dat hy evenwel in haer gheen boosen wil en werckt, noch oock de selve qualick be-

lick be-

lick beweeght, maer dat hy haren quaden wille wel ghebruyckt. Ende hier uyt can lichtelick af-genomen werden in wat sin de Voorsienicheyt, een weynigh te vooren, van den selven ghedefinieert wert, Die wijse ende uytnemende cracht Godts, aen wiens crachtighe werckinghe alle dinghen de voorledene als toecomende, hangen. Over-sulcx, t'is te vergheefs, datse daer over den gheleerden Man inden haet soecken te brenghen.

Dat derthiende Capittel.

Vande nutticheyt ende t'profijt vande Leere der Voorsienicheyt Godts.

Ende dit hebben wy nae ons gheringh vermoghen ghesept, nopende de natuere vande Goddelicke Voorsienicheyt. Waer uyt de besondere nutticheyt ende t'profijt van dese Leere erschijnt. Want sy is een claren Spiegel vande onepndelicke wijsheyt, goetheydt, ende moghentheydt Godts: een steunsel des Gheloofs, ende der hoope: Een breydel des hooghmoets ende der onverduldicheyt: Eyndelick een uytnemende Meesterse der Religie. Het welck alles, ghelijckt uyt het vooghemelde openbaer is, alsoo wortet oock ghemeenlick inde Catechisme pertinentelick uytghelept. Daerom laet ick oock de verclaringe ende bevestinge van dien berusten, ende maecke een eynde. Dus verre, nopende de conciliatie ofte accoort vande recht-sinnighe Leere der Voorsienicheyt Godts;

Wt den welcken, door den welcken, ende tot den welcken alle dinghen zijn. Hem zy eere inder eeuwicheyt, Amen. Rom. 11. 36.

FINIS.